

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ ЦИВІЛЬНОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА ДО ПРАВА ЄВРОПИ

МАТЕРІАЛИ
студентської наукової конференції

Одеса, 17 жовтня 2025 року

Одеса
2025

Упорядники-укладачі:

Давидова Ірина Віталівна – д.ю.н., професор кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професор;
Лешикова Єлизавета Сергіївна – лаборант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

За загальною редакцією:

доктора юридичних наук, професора *Є. Харитоновна*,
доктора юридичних наук, професора *І. Давидової*

Організаційний комітет Студентської наукової конференції::

Глиняна Катерина Михайлівна – к.ю.н., доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професор;
Кривенко Юлія Василівна – к.ю.н., доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», доцент;
Матійко Микола Володимирович – к.ю.н., доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», доцент;
Стрілець Михайло Ігорович – аспірант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»;
Лешикова Єлизавета Сергіївна – лаборант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

В 42 **Від римського права до права Європи** : матер. Студ. наук. конф. (м. Одеса, 17 жовт. 2025 р.) [Електронне видання] / за заг. ред.: Є. Харитоновна, І. Давидової ; НУ «Одес. юрид. академія». – Одеса : 2025. – 115 с. – Режим доступу: ...

Збірник містить результати наукових досліджень студентів, присвячених еволюції правових систем – від античних витоків до сучасних європейських правових моделей. У виданні представлено актуальні теоретичні та прикладні напрацювання, що висвітлюють значення римського права як фундаменту правової традиції Європи, а також напрями розвитку сучасного права в умовах інтеграційних процесів.

Збірник адресовано студентам, викладачам, молодим науковцям і всім, хто цікавиться історією, теорією та перспективами правової науки.

УДК 347.440

Матеріали видано в авторській редакції.

Повну відповідальність за достовірність і якість поданого матеріалу несуть учасники Студентської наукової конференції та їхні наукові керівники, які рекомендували ці матеріали до друку.

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2025

ЗМІСТ

Аванесян Анна Арменівна

USUS AND USUFRUCTUS IN ROMAN LAW AND THEIR RECEPTION
IN MODERN CIVIL LAW 7

Артошина Ольга Олександрівна

ІНСТИТУТ PATRIA POTESTAS: ВЛАДА БАТЬКА
В РИМСЬКІЙ РОДИНІ 10

Барабаш Анна Ігорівна

РИМСЬКЕ РОЗУМІННЯ РЕЧІ (RES) ТА ЙОГО ВПЛИВ НА
ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 13

Бардук Михайло Младенович

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА СУЧАСНІ ПРАВОВІ
СИСТЕМИ ЄВРОПИ 15

Бітова Марина Андріївна

ВПЛИВ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА НА РОЗВИТОК ЦИВІЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 18

Бондаренко Єлизавета Володимирівна

SUPERFICIES IN ROMAN LAW 21

Бурдюжа Поліна Сергіївна

УМОВИ ДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ 25

Бутенко Марія Борисівна та Борисевич Єлизавета Андріївна

ЧОМУ РИМСЬКЕ ПРАВО НЕ «ПОМЕРЛО» РАЗОМ ІЗ РИМОМ 29

Веріс Софія Андріївна

ДИГЕСТИ ЮСТИНІАНА: СТРУКТУРА ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ... 32

Вуйченко Юлія Юріївна

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВОЛОДІННЯ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ
ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ 36

Ганєва Анастасія Валентинівна

ПРОБЛЕМА МНОЖИННИХ СПАДКОЄМЦІВ ТА ПРИРОЩЕННЯ
ЧАСТОК 39

Гринько Андрій Русланович,

ХАРАКТЕРИСТИКА НАПРЯМКІВ ВПЛИВУ ЮРИДИЧНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 42

Гуреу Міхаль Миколаївна

СПІЛЬНА ВЛАСНІСТЬ (COMMUNIO) У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЇЇ
РЕЦЕПЦІЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ 47

<i>Деляєва Влада Валеріївна</i> ПАРАДОКС СТАБІЛЬНОСТІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В УМОВАХ РУЙНУВАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ: РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРИНЦИПУ PACTA SUNT SERVANDA	50
<i>Дмитренко Софія Максимівна</i> USUCAPIO ЯК ПРООБРАЗ ІНСТИТУТУ НАБУВАЛЬНОЇ ДАВНОСТІ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ	53
<i>Долгоруку Анастасія Сергіївна</i> ЕМФІТЕВЗИС І СУПЕРФІЦІЙ ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ ПРАВ КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЕЮ	56
<i>Здоровенко Владислава Віталіївна</i> ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ ЯК ОСНОВА РИМСЬКОГО ПРАВА	58
<i>Кабаці Анна Романівна</i> THE RELATIONSHIP BETWEEN POSSESSION AND PROPERTY IN ROMAN LEGAL DOCTRINE AND MODERN LAW	62
<i>Кіндей Юлія Олександрівна,</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ РИМСЬКИХ ІДЕЙ ПРО СПІЛЬНЕ КОРИСТУВАННЯ МАЙНОМ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	66
<i>Кравчук Сергій Сергійович</i> ПУБЛІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ВЛАСНОСТІ	70
<i>Кривенко Даніела Сергіївна</i> ФОРМИ РИМСЬКОГО ШЛЮБУ: CUM MANU TA SINE MANU.....	73
<i>Кройтор Олег Олександрович</i> СЕРВІТУТИ: ВІД РИМСЬКОЇ СПАДЩИНИ ДО СУЧАСНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ЄВРОПИ.....	75
<i>Лантух Марія Сергіївна</i> ЗАХИСТ ЧЕСТІ Й ГІДНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ.....	78
<i>Лисак Анастасія Володимирівна,</i> СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ.....	81
<i>Мордовець-Ткач Марта Костянтинівна</i> ЕКСТРАОРДИНАРНИЙ ПРОЦЕС У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ ПРАВО УКРАЇНИ	84
<i>Мороз Яна Миколаївна</i> ПРИНЦИП VONA FIDES У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У СУЧАСНИХ ДОГОВОРАХ.....	87

Нагірняк Дарина Олегівна

АБСОЛЮТНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ
ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ У СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ
ПРАВОПОРЯДКУ 90

Новак Анастасія Анатоліївна, Волик Вероніка Вікторівна

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ РИМСЬКИХ ГРОМАДЯН (КВІРИТІВ,
ЛАТИНІВ, ПЕРЕГРИНІВ, ЛІБЕРТИНІВ, КОЛОНІВ)..... 94

Пигуля Анастасія Вікторівна

ПУБЛІЧНЕ ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО У СИСТЕМІ РИМСЬКОГО
ПРАВА 98

Пославська Софія Юрївна

THE BALANCE OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS IN ROMAN
PROPERTY REGULATION IN MODERN LAW 100

Протасова Софія Дмитрівна

PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN ROMAN LAW AND ITS
INFLUENCE ON MODERN CIVIL CLAIMS..... 103

Скакун Кіра Ігорівна

СІМЕЙНЕ ПРАВО У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА СУЧАСНЕ СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ 106

Триколич Аліна Володимирівна

ПІДСТАВИ ВТРАТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ
ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У СУЧАСНИХ НОРМАХ 109

Чайка Вікторія Володимирівна

ПОНЯТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО
ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО..... 111

ПЕРЕДМОВА

Сучасна європейська правова думка нерозривно пов'язана з римським правом – системою, що стала підґрунтям для формування фундаментальних правових принципів, категорій і норм, які визначають правовий порядок більшості країн Європи. В умовах глобалізації, євроінтеграційних процесів і постійної трансформації правових систем актуальним є звернення до джерел правової культури, що забезпечують спадкоємність, стабільність і системність у правовому розвитку. Саме римське право, з його універсальністю та гнучкістю, залишається невичерпним джерелом ідей для сучасних правових реформ і теоретичних досліджень.

Матеріали, представлені у цьому збірнику, охоплюють широке коло тем – від історико-правових аспектів римського приватного та публічного права до сучасних проблем гармонізації європейського законодавства, розвитку прав людини, трансформації правових систем у контексті європейських стандартів. Роботи студентів вирізняються актуальністю, аналітичністю та прагненням віднайти зв'язок між правовим минулим і сучасністю, між традицією та інновацією.

Конференція стала майданчиком для вільної наукової дискусії, обміну ідеями та формування дослідницьких навичок майбутніх правників. Сподіваємося, що представлений збірник сприятиме подальшому розвитку наукового потенціалу студентів, поглибленню інтересу до історико-правових студій та розумінню значення римського права як невід'ємної частини європейської правової культури.

Органітет висловлює вдячність усім учасникам конференції, науковим керівникам, рецензентам за внесок у підготовку матеріалів та підтримку студентської ініціативи. Переконані, що представлені дослідження стануть важливим кроком у формуванні нового покоління правників – мислячих, відповідальних і відкритих до наукового пошуку.

Аванесян Анна Арменівна

*студентка I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Токарева В. О.

USUS AND USUFRUCTUS IN ROMAN LAW AND THEIR RECEPTION IN MODERN CIVIL LAW

Roman law developed one of the most sophisticated systems of property rights in the ancient world. Among its most notable institutions were *usus* and *usufructus*, two forms of limited real rights that allowed a person to enjoy another's property without transferring ownership. These legal mechanisms have significantly influenced modern civil law systems, providing the foundation for the distinction between ownership, possession, and use. [3, p. 2].

In classical Roman doctrine, *usus* referred to the right to use a thing for one's personal needs without taking profits or "fruits" from it. The *usuarius* could live in a house, use an object, or ride an animal, but could not sell, lease, or otherwise derive profit from it. *Usufructus*, on the other hand, was the right both to use (*usus*) and to enjoy the fruits (*fructus*) of a thing, provided that the substance (*substantia rei*) of the property remained undamaged. As the *Institutiones* of Justinian defined it: *ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia* – the right to use and enjoy another's property while preserving its substance. [1, p.197].

These two rights belonged to the category of personal servitudes (*servitutes personarum*), meaning they were attached to a specific person rather than to the property itself. Consequently, they were not transferable or inheritable and usually expired upon the holder's death. The usufructuary bore obligations to maintain the property, prevent its deterioration, and return it in good condition upon termination of the right. In cases where the property consisted of consumable goods, Roman jurists developed the concept of a quasi-usufruct, allowing the holder to use the items freely but requiring them to restore equivalent value upon expiration. [10, paragraph 4].

The creation and termination of *usus* and *usufructus* were regulated by Roman law with precision. They could arise through legal acts such as wills, contracts, or judicial decisions. These rights could be extinguished by death, merger (when the usufructuary became the owner), destruction of the property, or renunciation. The *dominus*, or bare owner, retained

abusus – the right of disposal – while the usufructuary had usus and fructus, forming the well-known Roman triad of property powers. [8, chapter 3, section 2].

During the Middle Ages, the concepts of usus and usufructus survived through the glossators and later the commentators, who integrated them into the revived Roman legal tradition. The reception of Roman law in continental Europe from the 12th to 16th centuries ensured their survival. In the Napoleonic Code (1804), the term usufruit was explicitly codified as a personal servitude, while in German law the Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) adopted the equivalent concept of Nießbrauch. Despite national differences, both systems preserved the Roman balance between the rights of enjoyment and the duty of preservation. [6, p. 826].

In modern civil law, usufruct continues to play an essential role. In France, Article 578 of the Civil Code defines it as the right to enjoy another's property and its fruits, provided the property's substance remains intact. The usufructuary is obliged to act as a bonus pater familias – a diligent administrator – performing necessary repairs, paying ordinary expenses, and avoiding waste. Similarly, in German law, §1030 BGB regulates Nießbrauch, ensuring the usufructuary preserves the property's value and substance. [4, p.15].

Roman ideas have also influenced international and public law. The doctrine of usufruct has been applied in contexts such as military occupation and environmental law, where the occupying power or resource user must enjoy benefits without destroying the substance of the occupied or shared property. This principle reflects the same Roman ethos of balance and restraint. [7, p.6].

In Ukrainian civil law, while the Latin terms usus and usufructus are not directly used, similar legal constructs exist. The Civil Code of Ukraine (Articles 401–406) regulates personal and property servitudes, granting rights of use over another's property under conditions akin to the Roman model. Modern interpretations extend these rights to contractual uses and leases, showing how ancient doctrines continue to inform legal theory and practice. [9, chapter 4, section 1].

In conclusion, usus and usufructus demonstrate the remarkable adaptability of Roman legal thought. They divide ownership into use, enjoyment, and disposal – a conceptual framework that endures across centuries. Their reception in modern civil law systems underscores the vitality of Roman jurisprudence, which continues to shape

contemporary understandings of property, rights, and responsibility. [2, article 1, p.1042].

LITERATURE:

1. Borkowski's Textbook on Roman Law. (6th ed.). Oxford University Press. [<https://global.oup.com/academic/product/borkowskis-textbook-on-roman-law-9780198848011>]

2. Corroero, A. J. III. (2019). "The Usufruct In Trust." Louisiana Law Review, LSU. [<https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol44/iss4/1>]

3. Domingo, R. (2018). The Law of Property in Ancient Roman Law. ResearchGate. [https://www.researchgate.net/publication/323972723_The_Law_of_Property_in_Ancient_Roman_Law]

4. Goldie, L. F. E. (1960). "Title and Use (And Usufruct) – An Ancient Distinction Too Oft Overlooked." American Journal of Jurisprudence, 5(1), 1–24. [<https://www.jstor.org/stable/2201896>]

5. Hausmaninger, H., & Gamauf, R. (2012). A Casebook on Roman Property Law. Oxford University Press. [<https://global.oup.com/academic/product/a-casebook-on-roman-property-law-9780199791118>]

6. Rheinstein, M. (1936). "Some Fundamental Differences in Real Property Ideas of the Law." University of Chicago Law Review. [<https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol3/iss4/4/>]

7. Stigall, D. E. (2023). Comparative Law, the Law of War, and Usufruct. Lieber Institute / SSRN.

[<https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/5347388.pdf?abstractid=5347388>]

8. Studies in Roman Property. (12014). Cambridge University Press. [<https://www.cambridge.org/core/books/studies-in-roman-property/1CF49953502133BB45D57F0EABAA2C17>]

9. "The Concept of Development of Civil Legislation on Usufruit." Zenodo (2024). [<https://zenodo.org/records/13771962>]

10. "Usufruct | Rights, Property & Ownership." Encyclopaedia Britannica. [<https://www.britannica.com/topic/usufruct>]

Артошина Ольга Олександрівна

*Студентка 1 курсу 1 потоку 2 групи факультету прокуратури та
слідства (кримінальної юстиції)*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Ю. В.

ІНСТИТУТ PATRIA POTESTAS: ВЛАДА БАТЬКА В РИМСЬКІЙ РОДИНІ

Вивчення проблеми інституту patria potestas: влади батька в римській родині полягає в можливостях, які надаються при її дослідженні. Такими можливостями, в першу чергу є усвідомлення витоків сімейно-правових відносин – інститут patria potestas є фундаментом формування правового статусу членів родини, визначаючи їх обов'язки, підпорядкування та майнові права, також його вивчення допомагає простежити еволюційні процеси сімейного права – від абсолютної влади глави сім'ї до сучасних демократичних принципів рівності в родині. В римському суспільстві право регулювало не лише матеріальні, а й морально-етичні відносини, – це визначається через розуміння патріархального характеру римської сім'ї, де авторитет, дисципліна та обов'язок вважалися головними цінностями. Еволюція уявлення про права людини так само простежується через вивчення проблеми влади батька в римській родині: саме перехід від абсолютної влади батька до обмеженої опіки над дітьми демонструє розвиток гуманістичних підходів і зміцнення правового захисту особи. Також це ключ до засвоєння історичного розвитку права, суспільної моралі, сім'ї, становлення правової культури, яка значною мірою вплинула на сучасні правові системи Європи.

Вивчення інституту patria potestas спрямоване на опанування правової, соціальної та моральної природи сімейних відносин у Стародавньому Римі та їхнього багатозначного впливу на подальший розвиток права; передбачає аналіз еволюції інституту, розкриття його змісту та сутності з метою формування історико-правового мислення.

«Відносини батька і дітей. Для таких взаємовідносин в римській сім'ї була характерною практично безмежна батьківська влада над дітьми. Жодна правова культура не знала такого неприхованого вияву володарювання. Інститут батьківської влади – це прерогатива римських громадян: «Навряд чи є які інші люди, які мали б таку владу над своїми дітьми, що маємо ми, римські громадяни» (Гай Д. 1.1.55).

Patria potestas (батьківська влада) встановлювалась передусім над дітьми, народженими у римському законному шлюбі. На дітей, народжених у незаконному шлюбі, в конкубінаті, а також у будь-якому фактичному спільному житті, батьківська влада не поширювалась. Вони були чужими для нього.

Мати дитини була завжди відома, навіть якщо вона зачала поза шлюбом. Батьком дитини вважали того, хто перебуває у шлюбі з матір'ю дитини. Це юридична презумпція – положення, що не потребує доказів. Павло писав: «Батько – це той, на кого вказує шлюб» (Д. 2.4.5.)» [3; с. 294]

Батьківська влада була однією з найсильніших у римському суспільстві, поширювалась на дітей, народжених у шлюбі, а також через узаконення чи усиновлення. Вона мала довічний характер і охоплювала як особисту, так і майнову сферу: батько контролював життя дітей і їхнє майно. З часом влада обмежується: з'являється емансипація, майнова самостійність дітей, послаблюється абсолютний контроль батька. Цей інститут відображає патріархальну сутність римської сім'ї; його еволюція показує поступовий перехід до індивідуалізації та правової самостійності дітей, що відповідає розвитку суспільства та економіки.

Батьківська влада мала юридичні межі, встановлені XII таблицями. Закон прямо передбачав, що «якщо батько тричі продасть сина, то хай син буде вільним від влади батька» (ТАБЛИЦЯ IV.2), що свідчить про можливість правового звільнення від *patria potestas*. У випадку недієздатності владу над особою та майном передавали родичам: «якщо людина стала божевільною, то хай владу над ним і його майном візьмуть його агнати і родичі» (ТАБЛИЦЯ V.7a). Такі положення показують, що навіть батьківська влада була вбудована в систему права та контролювалась державою й родом. [1; с. 87-88]

Еволюцію батьківської влади добре ілюструє приклад обмеження права *pater familias* розпоряджатися дітьми. У період пізньої республіки й початку імперії право продавати дітей звузили лише до випадків крайньої потреби, а право викидати новонароджених повністю скасували. Імператорський указ IV ст. прирівняв убивство сина до вбивства найближчих родичів, що суттєво обмежило колишню абсолютну владу домовладника. Також за підвладними дітьми визнали право звертатися до магістрату *extra ordinem* зі скаргами на жорстоке поводження та вимагати аліменти. Ці зміни демонструють поступове

підпорядкування родинних відносин державному контролю та захисту прав дітей. [2; с. 140–143]

Якщо порівняти римську батьківську владу та сучасну Україну, відмінності помітні в обсязі прав і обов'язків батьків. У Римі *pater familias* мав майже абсолютну владу над дітьми, включно з правом продажу чи покарання, тоді як сучасне українське законодавство обмежує батьківську владу обов'язками піклування і заборонаю принижуючих дій (ст. 150 СК України). Крім того, римські діти були під владою батька до смерті чи емансипації, а в Україні батьки зобов'язані утримувати дитину лише до досягнення повноліття та можуть бути притягнуті до судового виконання обов'язків (ст. 180–181 СК України). Таким чином, сучасне законодавство обмежує владу батьків правами дитини та контролем держави, на відміну від римської моделі. [4; ст. 150, 180–181]

З вище викладеного можна зробити висновок, що в Римі батьківська влада була абсолютною і включала повний контроль над дітьми, тоді як сучасне українське право орієнтоване на захист прав дитини, її розвиток та обов'язки батьків. Це ілюструє поступову еволюцію від авторитарної моделі сім'ї до сучасної правової рівності та відповідальності батьків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глиняна К. М. Основи римського приватного права: навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2023. С. 87–88.
2. Лубко І. М., Попова Н. О. Римське цивільне право. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. С. 140–143.
3. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. – Ст. 150, 180–181. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Барабаш Анна Ігорівна

*студентка I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.

РИМСЬКЕ РОЗУМІННЯ РЕЧІ (RES) ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Римське право стало основою для формування всієї континентальної правової системи, зокрема й сучасного цивільного законодавства України. Одним із його ключових понять є «річ» (*res*), що визначало об'єкт майнових правовідносин і мало різні класифікації – подільні та неподільні, рухомі й нерухомі, матеріальні й нематеріальні.

Актуальність теми полягає в тому, що сучасне розуміння об'єктів цивільних прав у Цивільному кодексі України багато в чому спирається на римські правові концепції. Аналіз римського підходу до категорії *res* дозволяє глибше зрозуміти логіку побудови сучасного цивільного права та його історичні корені.

Метою роботи є з'ясування змісту поняття *res* у римському праві та визначення його впливу на формування сучасної категорії об'єктів цивільних прав.

У римському праві поняття *res* охоплювало не лише матеріальні предмети, а й будь-які об'єкти, що могли бути предметом прав чи обов'язків. Етимологічно латинське слово *res* означало «річ», «справа», «предмет», але в юридичному значенні воно мало набагато ширше тлумачення. Річ у римському праві розумілась не лише як фізичний об'єкт, а як категорія, що охоплювала все майно, включно з нематеріальними правами. Таке розуміння заклало основу для формування у подальшому системи об'єктів цивільних прав, де кожен об'єкт мав визначену правову природу та значення у майнових відносинах [2, с. 74-79].

У римському праві проводився поділ речей на *res corporales* (тілесні речі) та *res incorporeales* (безтілесні речі). Тілесними вважались речі, які можна було відчутися фізично – наприклад, земля, раб, золото чи худоба. Безтілесні речі охоплювали нематеріальні права, такі як спадщина, сервітути, зобов'язання, які існували лише в юридичному вимірі. Цей поділ був важливим для розуміння обсягу права власності та визначення способів його набуття чи захисту [3, с. 65-67].

Окрім того, у римському праві існувала класифікація речей за критерієм належності та значення: *res publicae*, *res privatae* та *res communes omnium*. Речі публічні (*res publicae*) належали державі або громаді, приватні (*res privatae*) були у власності окремих осіб, а спільні для всіх (*res communes omnium*) – природні ресурси, як повітря чи море. Такий поділ мав важливе значення для встановлення меж користування і володіння речами. Особливої уваги заслуговував також поділ на *res mancipi* і *res nec mancipi*, який визначав форму передачі права власності: перші вимагали урочистого акту манципації, а другі могли передаватися просто шляхом фактичної передачі.

Усе це свідчить, що римське право розглядало річ не лише як предмет користування, а як базову юридичну категорію, навколо якої будувалася система майнових відносин. Класифікація речей у римському праві стала підґрунтям для подальшого розвитку цивільно-правових інститутів у більшості європейських країн, зокрема й України, де поняття об'єктів цивільних прав багато в чому спирається на римську правову традицію.

У сучасному цивільному праві поняття об'єкта правовідносин ґрунтується на ідеях, закладених ще у римському праві. Згідно зі ст. 177 Цивільного кодексу України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага. Така широка концепція є прямим продовженням римського підходу, де *res* (річ) розумілася не лише як матеріальний предмет, а як об'єкт, здатний задовольняти потреби людини та бути включеним у цивільний оборот. Цивільне законодавство України, подібно до римського, розрізняє речі тілесні й безтілесні, що демонструє спадковість правових ідей, адаптованих до сучасних соціально-економічних умов [1].

Римські юристи, зокрема Гай і Павло, розглядали речі не тільки як матеріальні об'єкти, але і як правові категорії, які набувають значення лише в межах майнових відносин. Поділ на *res corporales* (тілесні речі) і *res incorporales* (безтілесні речі, як-от спадкові права чи сервітути) став основою сучасного розуміння майнових і немайнових прав. В Україні ця класифікація відтворюється у поділі об'єктів права власності та права інтелектуальної власності. Крім того, римський поділ на *res publicae* (державні речі) та *res privatae* (приватні речі)

знайшов відображення у сучасному законодавстві через інститут публічної власності й обмеження приватного володіння у суспільних інтересах [3, с. 70-74].

Таким чином, сучасна категорія об'єктів цивільних прав є результатом еволюції римських концепцій речі як універсального елемента правовідносин. Римська традиція надала праву системність, визначивши, що лише ті речі, які мають економічну та соціальну цінність, можуть бути предметом правового обігу. Українське законодавство успадкувало цей підхід, поєднуючи матеріальні та нематеріальні складники у єдиній структурі, де річ виступає носієм майнових прав і гарантом стабільності цивільного обороту [2, с. 74-79].

Римське розуміння *res* стало підґрунтям для формування сучасного інституту об'єктів цивільних прав. Його універсальність дозволила поєднати матеріальні та нематеріальні цінності в єдиній системі. Цивільний кодекс України, спираючись на римські принципи, забезпечує правову визначеність і стабільність майнового обігу

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Спасибо-Фатєєва І. Римське приватне право: підручник. Харків: Право, 2019. 480 с.
3. Кузьміна О. В. Римське право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 408 с.

Бардук Михайло Младенович

*студент 1 курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к. ю. н., доц. Кривенко Ю. В.*

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА СУЧАСНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ ЄВРОПИ

Сучасне європейське право створене внаслідок впливу римського права. Вплив помітний в різних сферах. Саме римському праву ми завдячуємо навіть за появу звичних понять, таких як договір, зобов'язання чи власність.

Здається, що головна його сила не в нормах, а в мисленні. Римляни вміли ставити запитання «чому», а не просто «як». І тому система продовжує жити в сучасному розумінні.

Почалося все ще у V столітті до нашої ери. Тоді римляни вирішили, що жити за неписаними звичаями більше не можна. З'явилися Закони Дванадцяти таблиць – прості, але зрозумілі. Вони регулювали прості але важливі питання, а саме: про землю, борги, сім'ю, покарання. Це була спроба зробити порядок із хаосу, і вона вдалася [1].

Потім прийшли юристи – Гай, Ульпіан, Павел. Вони пояснювали, чому закон має сенс, і створили чіткі поняття: *obligatio* (зобов'язання), *dominium* (власність), *actio* (позов).

Римляни, мабуть, самі не здогадувались, що створюють основу для всієї Європи.

Після падіння Імперії здавалося, що римські закони зникли. Та минуло кілька століть, і вони відродилися.

Їх ідеї швидко розлетілись по Європі. Університети почали викладати римське право, і це об'єднало юристів із різних країн. З'явилася спільна мова – не латина, а мова логіки й аргументів. Слід сказати, що саме тоді право стало спільною справою освічених людей, а не лише владою правителів.

У XIX столітті римська традиція набула нового життя. Франція прийняла Цивільний кодекс – Кодекс Наполеона. Його творці не приховували, що взяли за основу старі римські принципи. Наприклад, що договір треба виконувати, або що власник має повне право на свою річ.

Німці зробили те саме, але ще точніше. Їхній кодекс (BGB) став зразком системності. У ньому все розкладено за тією ж схемою, яку колись запропонували римляни. Власне, це була сучасна версія старого права, але без втрати змісту. [2].

Після цього практично всі європейські країни прийняли подібні кодекси. І хоч у кожного народу свої звичаї, структура мислення залишилась римською.

Деякі ідеї стародавніх юристів настільки точні, що ми користуємося ними, навіть не замислюючись. Наприклад, добросовісність – домовляйся чесно. Або справедливість – не застосовуй закон проти людини. Пропорційність – кара має відповідати провині. Усе це придумали римляни.

Європейське право взяло ці принципи і зробило їх універсальними. Документи ЄС, зокрема *Principles of European Contract Law*, по

суті повторюють те, що вже було відомо дві тисячі років тому. Тільки мова інша, а зміст той самий.

Мабуть, у цьому й секрет довголіття римського права – воно не нав'язує, а пояснює.

Коли після Другої світової війни почали будувати нову Європу, юристи швидко зрозуміли: потрібна спільна основа. І знайшли її не в політиці, а в праві Риму. Воно виявилось універсальним.

Європейський суд і сьогодні у своїх рішеннях посиляється на ті ж самі принципи. Добросовісність, пропорційність, рівність сторін – це все старі ідеї в новому контексті. І тому римське право досі викладають у кожному поважному університеті. Воно навчає мислити, а не просто цитувати статті.

Україна теж стоїть на тому ж фундаменті. Наш Цивільний кодекс багато в чому повторює логіку римських норм [1]. У ньому є свобода договору, рівність сторін, заборона зловживати правом, обов'язок діяти чесно. Навіть визначення зобов'язання дуже схоже на те, що писав Гай: одна сторона має право вимагати певної дії від іншої.

Право власності в нас теж римське за суттю – володій, користуйся, розпоряджайся. Є. О. Харитонов наголошує, що римське право – це архетип усього приватного права [3, 52]. Без нього логіку сучасного законодавства важко зрозуміти.

Римське право не старіє. Воно змінюється разом із людьми, але суть залишається. Його принципи – чесність, справедливість, логіка – універсальні. Саме тому вони пережили тисячоліття.

Ми можемо не знати латини, але коли підписуємо договір чи вимагаємо справедливості, діємо відповідно до норм які існують з часів Риму. І, мабуть, саме це робить європейське право таким міцним – воно має старі, але живі корені.

Список використаних джерел

1. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Концепт «приватне право» та проблеми його реалізації. Часопис цивілістики. 2021. №41. С. 5–11.

2. Харитонов, Є. О.. *Підвалини та засади Німецького цивільного кодексу (BGB)*. Часопис цивілістики. 2008. N 7. С. 41-46 URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/7/15.pdf>

3. Харитонов Є. О. Рецепція римського права і європейські системи приватного права. Актуальні проблеми держави і права. 2002. Вип. 13. С. 51–59.

Бітова Марина Андріївна
студентка 3-го курсу бакалавра
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Глиняна К. М.

ВПЛИВ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА НА РОЗВИТОК ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Значення римського права як одного із найвпливовіших правових явищ підтверджується відображенням його принципів, норм та інститутів у сучасних правових системах більшості європейських держав, так само як і України. Спираючись на історичний досвід, можна стверджувати, що римське приватне право було предметом неодноразових рецепцій, тобто процесу запозичення та пристосування його положень до інших правових систем. При цьому ключовими ознаками цього явища є цілеспрямованість та добровільність адаптації більш досконалого права, що виникло в іншому просторовому чи часовому контексті, саме з метою вдосконалення власної правової системи [2, с. 9-10].

Починаючи з XVI століття, римське право перетворилося на фундамент юридичної доктрини та судової практики в таких країнах, як Італія, Іспанія та Німеччина. Його значний вплив знайшов пізніше відображення у Цивільному кодексі Наполеона 1804 року, на якому ґрунтується актуальне цивільне законодавство Європейських країн.

Рецепційовані норми римського приватного права, довгий час виконуючи функцію загального права (*ius commune*) у Європі, залишили вагомий слід у правосвідомості, цивільному законодавстві, а також у науковій та практичній галузях цивільного права.

Рецепція римського приватного права саме на українських землях представляє собою опосередкований та поступовий процес, через вплив спочатку візантійського, а згодом – західноєвропейського права. Окремі елементи римських правових концепцій простежуються ще з часів Київської Русі, в першу чергу в «Руській Правді», де були закріплені поняття власності, зобов'язання, а також інститут відшкодування шкоди. Тим не менш, варто підкреслити, що зазначені концепції були запозиченні не безпосередньо, а через правову традицію Візантійської імперії [4, с. 42].

У часи перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського спостерігався значно помітніший вплив римського приватного права на тогочасне законодавство. Аналізуючи структуру та зміст, вітчизняні правники проводять паралелі між Литовськими статутами та римським законодавством, зокрема Дигестами та Кодексом Юстиніана. [5, с. 20]. Зокрема, в Статуті 1588 року під досить ретельне регулювання підпадали інститути приватної власності на землю, так само як і види та засади укладання договорів.

Таким чином, з точки зору історичного розвитку особливості рецепції римського права в Україні можна охарактеризувати «подвійним накладанням» римсько-правових ідей через давньоруську правову спадщину, що містила елементи візантійської юридичної думки, а також через рецепцію за західноєвропейською моделлю.

Безпосередній вплив цих історичних аспектів на розвиток сучасного цивільного права та законодавства України є фундаментальним, оскільки основні концепції, принципи та засади лягли в основу багатьох положень Цивільного кодексу України 2003 року. Як приклад, варто зазначити, насамперед ідеї рівності учасників цивільних правовідносин, що бере початок від римського принципу *aequitas*. Значний вплив простежується також і в сфері права власності, адже формування цього інституту відбувалося шляхом прямої рецепції римсько-правової «тріади». Її положення – право володіння (*jus possidendi*), користування (*jus utendi*) та розпорядження (*jus abutendi*) – прямо закріплені в статті 317 Цивільного кодексу України [1, с. 100-101]. Не менш важливим є вплив римських концепцій на інститут зобов'язального права, а саме принцип свободи договору, їх класифікацію, підходи до виконання та відповідальності за порушення. У сфері спадкового права запозиченими стали такі ключові принципи, як свобода заповіт, черговість спадкування та розмежування спадкування за заповітом і за законом [3, с. 432].

Крім того, римське право стало джерелом базової цивільно-правової науки та термінології: делікт, правоздатність, дієздатність, речові права, власність, мають безпосереднє римське походження та активно використовуються в практичній та науковій сфері приватного права. Через римську правову традицію сформувався також системний підхід до побудови цивільного кодексу – поділ на Загальну та Особливу частини.

Таким чином, рецепція римського приватного права стала фундаментальним чинником в процесі формування української право-

вої системи, зокрема її цивільно-правової галузі. Вона забезпечила не лише спадкоємність правових ідей, але й створила концептуальне підґрунтя для розвитку національної правової доктрини, правотворчості та правозастосування. Це дає можливість класифікувати форми рецепції римського приватного права за рівнями впливу та виділити: доктринальний рівень, тобто теоретичне дослідження джерел римського права в академічному середовищі; нормативно-правовий рівень – безпосереднє застосування норм і принципів як чинного законодавства; та методологічний рівень, який характеризується запозиченням римського понятійно-категоріального апарату.

Рецепція римського права відіграла також ключову роль у становленні та розвитку українського цивільного законодавства. Вона заклала основи системності, логічності та гуманістичної спрямованості права. Принципи римського приватного права – рівність учасників, свобода договору, добросовісність, захист власності та справедливості – стали складовою сучасної цивільно-правової доктрини України. Сформована правова культура, наукова термінологія та методологічні підходи визначають безпосередній розвиток українського приватного права. Отже, вплив рецепції римського права має не лише історичне, а й практичне значення, адже залишається основою подальшої модернізації українського законодавства.

Література:

1. Зібарєва К. Ю., Каленіченко Л. І. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.) С. 100-101.
2. Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) «Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень». К., 2009. 20 с.
3. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
4. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти. Одеса: Балтська районна друкарня, 1997. 287 с.
5. Харитонов Є. О. Рецепція римського права у Статутах Великокого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. С. В. Ківалов (голов. ред.). Одеса, 2009. С. 18–23.

Бондаренко Єлизавета Володимирівна

*студентка 1 курсу бакалавру, 122 група факультету судового
та міжнародного права Національного університету*

«Одеська юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Токарева В. О.

SUPERFICIES IN ROMAN LAW

One of the most outstanding examples of the versatility and plasticity of the Roman private law is the legal institution of superficies. As a reaction to economic need and urban development it helped create a legal formula whereby there could be possession of land and possession of buildings independent of each other. Unlike the ancient rule of superficies solo cedit that is, that the superficies yields to the soil the Romans came to understand over time that more subtle solutions might be needed to more effectively address practical realities [1, pp. 1078-1079]. The advent of superficies represented an advanced calculus of the absolute power of landowners and the increasing social need to have another one to build and to live on his property in stable and durable use.

Property in the ancient Roman society was perceived in agrarian sense. The major parameter of wealth and influence was land and ownership was absolute and indivisible. The principle of superficies solo cedit provided the owner of the land, not only with the possession of the soil, but also with everything that was attached to it, including constructions. This means that, when one made a house in the land of another, the house became the property of the land holder, irrespective of the effort and even consent of the builder [2, pp. 185-188]. In this rigid rule was in keeping with the primitive Roman understanding of dominium, in which individual ownership was religious and inalienable.

But as Rome turned into a congested city it started to create severe social and economic tension on its rigid system of approach. Housing necessity in such cities like Rome, Ostia, and Pompeii has resulted in the appearance of multistory apartment buildings (insulae) and trade houses. Most citizens such as artisans and merchants could not afford to purchase land directly but they would ensure that they were secure in the houses they constructed. The state and local municipalities also sold public land to individuals to build homes or structures on and this resulted in cases where the tenant or the lessee required the legal definition of rights in the buildings that they constructed. With time, such real-world arrangements

solidified into the *ius superficiarium* – a separate right that provided stability and predictability to such urban dealings [3, pp. 215 – 219].

Superficius ius – the right over another property was formulated as a *ius in re aliena ius rei alieni*. It gave the holder (*superficiarius*) the right to build, own, and occupy a building in the land of another with the provisional payment of a perpetual ground rent called *solarium*. In contrast to a mere lease (*locatio conductio rei*), the right of superficies was not just a contract right; it was a right over property, and as such, it was inheritable, sellable, or mortgable. This is one of the major legal inventions of the classical period which involved transforming personal right into real right [4, pp. 243-247].

The Roman jurists (Ulpian and Paul) considered superficies like *emphyteusis* (long-term lease of agricultural land), but applied to urban rather than rural property. The right might be conferred as lasting or of very long duration, and in many respects this might be in its substance as economical as property. This was an advantage because superficies became a useful tool in the legal interpretation of urban land use. It enabled a landowner to have the right to stay in possession of the soil yet another individual could construct and occupy the land under lawful and legal terms.

Superficies was closely connected with the process of the economic reorganization of the Roman world. Through increasing urban centres, the quantity of rental properties and commercial spaces demanded in the expanding cities had gone up to a great extent by the early Empire. The institution had a way of making urban investments, making the builders and entrepreneurs enhance the land that they did not possess without fear of having their rights to property taken away in the buildings. It also brought a fixed income of landowners in the form of *solarium*.

Socially, superficies led to democratization in access to property. The freedmen, citizens with lower economic status and traders were able to obtain inheritable rights to buildings even when they were not rich enough to own land. It also helped municipalities, which had an opportunity to lease public lands and still assure that permanent constructions were made and at the same time maintained. Therefore, superficies was very instrumental in stabilizing the housing markets in cities and facilitating economic development in Roman cities [5, pp. 129-133].

Roman law system had to realize that *superficiarii* needed to be safeguarded by the law even by their landowner. With this in mind,

the *actio de superficibus* was established as a specific remedy that is capable of enabling the holder of the right to defend his possession of the building. This might be carried out against anyone who wanted to interfere with the enjoyment of the *superficiarius* of his property. In addition, possessory interdicts – possessory protection orders – were applied to superficies, taking into consideration the quasi-proprietary status of the holder [6, pp 23-25].

Several of the ways in which superficies was treated judicially are preserved in the Digest of Justinian (D. 43.18.1). Ulpian described how a *superficiarius* could possess the right still against the landowner when the latter had voluntarily given the right. Another leading jurist, Paul, acknowledged that the right was transferable and hereditary, and thus of lasting nature. These legal views suggest the manner in which Roman law transformed the old ideas to suit the existences of urban property interactions [7, p. 43.18.1].

Superficies exemplifies the intellectual ingenuity of the Roman jurists approach in a doctrinal point of view, for it was the overthrow of the absolute idea of ownership and the establishment of the principle to some extent of parceling land out in layers of rights, which is now one of the accepted principles modifying absolutely this doctrine of ownership. The admission of the right of several people to have in the same piece of land different and legally protected rights of ownership was a step far in advance in the theory of property.

The jurists' reasoning unanticipated later developments in property theory, such as the separation of ownership and of use that is found in the modern leasehold systems. By putting superficies into the category of *ius in re aliena*, the Roman jurists recognized the social significance of use and possession as independent values in law, and thus presented a model that was to exert its influence in later codifications in Europe, as, for example, in the *Corpus Juris Civilis* of Justinian and centuries later in the *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB) of Germany [8, pp. 1 – 27].

The role of superficies upon the law at the present day cannot be exaggerated. The *Erbbaurecht*, which is the latter's direct descendant in Germany, is an hereditary building right granting permission to build on another person's land for 99 years, and the payment of a ground rent is a condition imposed. The *droit de superficie* has, in France, a similar effect, and in certain of the eastern European countries, including the Ukraine, express provisions are made for rights which are obviously derived from the Roman

superficies in their modern civil codes. Thus, by the law of the Ukraine superficies is recognized as a real right, whereby a person has the right to own buildings, buildings or works situate on another's land, and legal continuity of connexion with the Roman tradition is preserved [5, pp. 129-133].

Such lasting influence emphasizes the practical genius of Roman law. The institution of superficies is not only in line with the legal necessities of its times but also provides a scheme of conceptions that are still held in our property law for the regulation of land use relations.

The Roman legal biotipus of superficies is an example of the capacity of the law to adapt to social and economic changes with doctrinal accommodation. What was originally an exception to the principle of superficies solo cedit developed into a form of property right, which is in a high degree of culture, wherein ownership bears its fruit in use of property. In furnishing permanent security to builders of property, who use it, without interfering with owners of property, superficies became an important factor in city building in Rome. Its influence is felt today in civil law systems throughout Europe and other countries of the world, giving proof of the eternal timelessness of the Roman legal thought.

LITERATURE:

1. Long, George. "Smith's Dictionary of Greek and Roman Antiquities." Penelope.uchicago.edu, University of Chicago, 2020, pp. 1078 – 1079.

2. Warwick, William. "A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian : Buckland, W. W. (William Warwick), 1859-1946. 2025, pp. 185 – 188, <https://archive.org/details/textbookofromanl00buckuoft/page/n5/mode/2up>. Accessed 18 Oct. 2025.

3. Charles, Joseph Anthony. "Textbook of Roman Law : Thomas, J. A. C. (Joseph Anthony Charles), -1981 : Internet Archive, 2022, pp. 215 – 219, <https://archive.org/details/textbookofromanl0000thom>. Accessed 18 Oct. 2025.

4. Kaser, Max, and R Dannenbring. Roman Private Law. Pretoria, Unisa, 1984, pp. 243 – 247.

5. Nicholas, Barry, and Internet Archive. An Introduction to Roman Law. Internet Archive, Oxford : Clarendon Press, 1962, pp. 129 – 133, <https://archive.org/details/introductiontoro0000nich>.

6. Watson, Alan. "The Digest of Justinian (Revised, English Edition)." 1984, pp 23 – 25 <https://digitalcommons.law.uga.edu/books/101/>. Accessed 18 Oct. 2025.

7. Lustiniani, Digesta. “Iustinianus, Digesta Iustiniani 43.18.1.Pr.1.” Packhum.org, 2025, p.

8. Domingo, Rafael. “The Law of Property in Ancient Roman Law.” SSRN Electronic Journal, 2017, pp. 1 – 27 <https://doi.org/10.2139/ssrn.2984869>.

Бурдюжа Поліна Сергіївна

студентка I курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська Юридична академія»

Науковий керівник: д. ю. н., проф. Давидова І. В

УМОВИ ДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Тематика шлюбу в науковому середовищі зараз знаходиться на піку популярності у зв'язку зі світовими подіями, що змінюють традиції сімейних відносин, що історично склалися.

У Стародавньому Римі сім'я постає як основний осередок соціальної структури суспільства. Традиційно вона розглядається з її створення, інакше кажучи, з укладання шлюбу. Шлюбом у Стародавньому Римі був союз чоловіка й жінки із властивими йому правовими якостями [2].

Шлюб, як єдиний визнаний законом зв'язок чоловіка і жінки, був відомий з найдавніших часів, і на всіх періодах римської історії він розглядався виключно як моногамний союз, бо римляни визнавали лише союз одного чоловіка та однієї жінки. Шлюб є подружній союз чоловіка та дружини, спільність всього життя, єднання божеського та людського права. У цьому визначенні шлюбу продемонстровано дуалізм норм шлюбних відносин, саме необхідність дотримання і підпорядкування як релігійним і моральним правилам, і правилам громадського і права, тобто. «стосовно шлюбних спілок треба завжди брати до уваги як те, що дозволено, а й те, що пристойно». Не всяка сім'я, не всякі спорідненого характеру відносини чоловіка й жінки визнавалися в римському праві шлюбом, що породжує правові наслідки та пов'язаним визнаним законом взаємовідносинами учасників цього союзу».

Шлюб вважався законним і дійсним у разі, якщо:

1) Є взаємна згода на одруження. Ця умова має особливості залежності від правоздатності одружених. Так спочатку передбачалася згода

лише домоволодарки або цілком правоздатного нареченого. Еволюція суспільних відносин внесла корективи та у питання шлюбу;

2) Подружжя постійно проживає спільно, а також веде спільне господарство тощо);

3) Фізична зрілість, яка виражалася у досягнення подружжям шлюбного віку – для чоловіків 14 років, для жінок – 12 років. Не визнавався шлюб між людьми однієї статі чи з невизначеними статевими ознаками;

4) Наявність свободи;

5) Насилля римського громадянства;

6) Чоловік і дружина у шлюбі приймали одне одного як подружжя та їх поведінка відповідала традиційним відносинам, прийнятим між чоловіком та жінкою в рамках шлюбу;

7) Статевий зв'язок між подружжям, оскільки традиційною метою укладання шлюбу виступає поява дітей (спадкоємців). Не визнається дійсним шлюб, у якому свідомо не передбачаються статеві стосунки [3, с.147].

Окремо виділимо особливість шлюбу властиву на той час – це взаємний вступ до нього подружжя, за відсутності рівності між чоловіком і дружиною. Вищеперелічені шлюбні умови підлягали обов'язковому дотриманню, оскільки відсутність хоча б одного могло спричинити зміни правового статусу шлюбу чи його недійсність.

Перешкодами для вступу до шлюбного союзу були: родинні зв'язки або становище якості між передбачуваним подружжям; різне соціальне становище майбутнього подружжя (наприклад, як у сенатора та актриси).

Пізніше за часів імператора Юстиніана перешкодами для шлюбного союзу були: наявність попереднього шлюбу; різні релігії нареченого – наприклад, не могли вступити в законний шлюб християнин і єврейка, оскільки шлюб, який визнається за правовим статусом, міг бути укладений виключно чоловіком і жінкою, що належать до єдиної віри та за правилами однієї релігійної процедури. Не могли одружуватися раби.

Залежно від правового статусу майбутнього подружжя розрізняли: 1) правильний шлюб – укладений між рівними нареченим та нареченою. У такому разі після його укладання подружжя набувало особистих та майнових прав відповідно до закону, а також весь обсяг наслідків; 2) неправильний шлюб – іноді називали шлюбний союз,

полягав між подружжям різного правового статусу, як наприклад громадянином Риму та нареченою з іншим громадянством, чи між перегрінами; 3) шлюбне співжиття – не вважалося шлюбом за правовим становищем, саме через невідповідність правового статусу подружжя для наявності у них можливості одружитися [1, с.48].

Для найменування (прирівнювання) такого співжиття до шлюбного необхідно було наявність сімейних відносин і тривале співжиття. Остання умова була відмінністю шлюбного співжиття від тимчасового сексуального зв'язку.

У Стародавньому Римі шлюб міг бути укладений трьома способами: вчинення релігійного обряду; купівля нареченим; згодою обох сторін. Перший і другий способи вважалися правильним шлюбом, а останній спосіб – неправильним шлюбом.

Першою історичною формою укладення шлюбу була *coemptio*, яка була процедурою формальної купівлі/продажу жінки у її домоволодарки. Церемонія передачі проходила у присутності п'яти свідків, домоволодара та нареченого. Після формального викупу домоволодаркою нареченої, вона передавалася майбутньому чоловікові та його сім'ї, таким чином шлюб вважався укладеним. Інший спосіб встановлення шлюбних зв'язків – релігійний обряд *confarreatio*. Це була урочиста пишна церемонія, в якій брали участь наречений, наречена, їхні батьки, родичі, жерці та 10 свідків, а також друзі

Найширше практичне застосування мала третя форма укладання шлюбу – *usus*. Спочатку цей спосіб укладання шлюбу виник у бідних плебейських сім'ях, проте згодом став часто застосовуваним. Це пояснюється елементарністю здійснення та доступністю. Він полягав у переселенні нареченої в будинок чоловіка з оголошенням її дружиною цього чоловіка. Перед укладенням шлюбу зазвичай проходили заручини. Вони являли собою дачу взаємних обіцянок між домоволодаркою жінки та майбутнім чоловіком, при яких перший обіцяв віддати жінку заміж, а другий взяти її за дружину. Дані озвучені зобов'язання як факт їхнього скріплення доповнювалися так званими задатками при заручинах або «подарунки», які були гарантією намірів укласти шлюб.

Факт заручин, шлюбні обіцянки та факт обміну задатками закріплювався у письмовій формі спеціальними документами (у більш ранній час – присутністю свідків гостей). Заручини не рівнозначні

укладенню шлюбу, її можна було розірвати або за взаємною згодою, або в суді – шляхом відмови від зобов'язання.

Відповідно до положень приватного права зазвичай виділяють дві форми шлюбу у Стародавньому Римі: 1) Шлюб, названий як шлюб із владою чоловіка. Це форма шлюбу, що виникла в давні часи. Дружина в такому шлюбі вважалася, що вийшла з-під влади домоволодарки, і ставала підвладною для чоловіка. Опіка над жінками в Стародавньому Римі мала перманентний характер і її наявність не припинялася досягненням повноліття. У такому шлюбі владу над дружиною набував чоловік, у разі повної правоздатності та його *pater familias*, якщо одружений чоловік мав статус підвладного. Під цією владою жінка втрачала весь зв'язок зі своєю рідною родиною, таким чином перетворювалася на агнатку у межах сім'ї свого чоловіка. У рамках такого шлюбу майно, яке належало нареченій, згодом дружині ставало абсолютною власністю чоловіка, або його домоволодарки, якщо він був у статусі підвладного. Якщо такий шлюб припинявся, то її майно також залишалося у власності чоловіка та не підлягало поверненню жінці [4, с.155].

У період давніх часів римської держави у чоловіка була абсолютна влада над дружиною, а саме він мав право розпорядитися їй на свій розсуд, наприклад продати в кабалу, або навіть вбити. З часом таких прав у чоловіка не стало. Шлюб із владою чоловіка, що визначає становище дружини як цілком безправне, не приваблював жінок знатного та (або) багатого роду. Вони вважали за необхідне заводити сімейні відносини іншого характеру і для цього використовували правову «лазівку», закріплену в Законах, згідно з якою жінки могли поправити власне правове становище за допомогою способу визнати шлюб недійсним. Щоб визнати шлюб недійсним дружина йшла з сімейного житла на три дні та три ночі. У правовому аспекті подружжя у цьому шлюбі чужі люди. Дружина в такому шлюбі або залишалася підвладною домоволодарці своєю сім'єю або мала статус *persona sui iuris*, оскільки такий шлюб не позбавляв її даного статусу.

Особливістю цього шлюбу є питання володіння майном: усе, що було у володінні жінки до весілля, залишалося у її власності. Також все майно, що самостійно купується під час шлюбу належало жінці.

Таким чином, інститут шлюбу в Стародавньому Римі мав розвиток і адаптувався під мінливі історичні умови. У законі були передбачені обов'язкові умови для одруження, недотримання яких могло

спричинити його недійсність. Сформувалися три способи укладання шлюбу: вчинення релігійного обряду; купівля нареченим; згоду обох сторін. Залежно від правового статусу майбутнього подружжя розрізняли правильний – з владою чоловіка, та неправильний шлюб – без влади чоловіка. Для кожного виду існували правові положення щодо майнових відносин чоловіка та дружини.

Врегулювання питань про посаг також знаходить своє місце у рамках положень про шлюб у Стародавньому Римі. Дослідження показало досить детальний підхід у правовому регулюванні шлюбу Стародавньому Римі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабейко Д. С. Поняття шлюбу в Давньому Римі та в Україні. Science of XXI century : development, main theories and achievements. Helsinki, Republic of Finland. Collection of scientific papers «SCIENTIA», 2022. December 2. P. 48–49

2. Козинець І. Г., Пророченко В. В. Шлюб та його види у приватному праві Стародавнього Риму. Правові новели. 2019. № 7. С. 46–52.

3. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підруч. 5-те вид. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 528 с.

4. Поліщук М. Г. Правове регулювання майнових відносин подружжя в римському приватному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. № 47. С. 155–158.

*Бутенко Марія Борисівна та Борисевич Єлизавета Андріївна
студентки I курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Кривенко Ю. В.*

ЧОМУ РИМСЬКЕ ПРАВО НЕ «ПОМЕРЛО» РАЗОМ ІЗ РИМОМ

Римське право – це не лише історичний феномен, що сформувався в античну епоху, але й жива правова система, яка продовжує впливати на сучасну юриспруденцію. Попри падіння Західної Римської імперії у 476 році н.е., римське право не зникло разом із нею, а трансформувалося, ставши основою європейських правових систем. Це по-

яснюється його високим рівнем юридичної техніки, універсальністю принципів і здатністю адаптуватися до нових соціально-економічних умов.

Однією з ключових причин «безсмертя» римського права є його раціональність і системність. Римські юристи – такі як Гай, Павел, Ульпіан – створили модель логічного мислення, що ґрунтувалася на правовій аргументації та загальних принципах справедливості. Саме римські юристи першими розділили право на публічне та приватне, заклали основи юридичних понять – «правоздатність», «зобов’язання», «власність», «делікт» тощо [1, с. 90]. Ці категорії збереглися й у сучасному цивільному праві, що підтверджує неперервність традиції.

Як зазначає Є. О. Харитонов, римське приватне право стало «правом розуму», адже воно не залежало від конкретної держави, а втілювало універсальні норми поведінки цивілізованого суспільства [2, с. 65]. Саме ця універсальність дозволила римському праву пережити не лише падіння Риму, а й середньовічну феодальну фрагментацію. В епоху Середньовіччя *Corpus Juris Civilis* Юстиніана став джерелом для формування європейської правової науки – особливо після його «відродження» у Болонському університеті в XI–XII століттях [3, с. 34]. Глосатори й коментатори не просто вивчали стародавні тексти, а й пристосовували їх до нових соціально-економічних умов, створюючи підґрунтя для рецепції римського права в Німеччині, Франції та інших країнах.

У Німеччині рецепція римського права у XV–XVI ст. стала основою розвитку німецької правової доктрини та пізніше — Цивільного кодексу Німеччини (BGB). Французька правова система, зокрема Кодекс Наполеона 1804 року, також спиралася на римські принципи власності, договору та зобов’язань. Як слушно підкреслює Є. Харитонов, «римське право не було просто джерелом історичних знань – воно стало методологічним інструментом мислення для всіх європейських правників» [4, с.43].

У сучасному світі римське право продовжує виконувати роль юридичної матриці. Його понятійний апарат використовується в цивільних кодексах більшості континентальних країн. Наприклад, поняття «договір», «зобов’язання», «спадкування» або «деліктна відповідальність» походять безпосередньо з римської юриспруденції [5]. Навіть англосаксонське право, попри свою історичну окремішність, запози-

чує окремі принципи *bona fides* (сумлінності) та *equity* (справедливості), що мають римське коріння.

Сучасна українська правова система, як частина європейської правової традиції, теж не оминула впливу римського права. Чинний Цивільний кодекс України містить низку інститутів, що мають римське походження – зокрема, норми про право власності, зобов’язання, спадкування, представництво. Українські вчені-романісти, серед яких Є. О. Харитонов, наголошують, що без розуміння римського права неможливо повноцінно оволодіти цивільним правом [6].

Вплив римського права помітний також у міжнародному приватному праві. Принцип «*pacta sunt servanda*» («договори повинні виконуватися») та концепція змішаних договорів є римськими за походженням. Вони стали основою міжнародних конвенцій, зокрема Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р., яка втілює логіку і дух римського зобов’язального права [7].

Римське право не «померло» тому, що воно постійно переосмислюється. Університетські курси з римського права формують у студентів правову культуру, уміння мислити категоріями права, а не лише норм. За словами Є. Харитонova, римське право – це «школа юридичного мислення, яка виховує не техніка, а мислителя» [3, с. 54]. Саме завдяки цій інтелектуальній спадщині європейське правознавство зберегло свій гуманістичний характер.

Сьогодні, в умовах цифровізації та глобалізації, ідеї римського права набувають нового змісту. Принципи автономії волі, рівності сторін, непорушності договорів виявляються універсальними й у кіберпросторі. Тому вивчення римського права – це не лише данина історії, а й ключ до розуміння сучасних правових трансформацій [7, с. 43].

Отже, римське право не «померло» разом із Римом, бо стало живою традицією, що продовжує розвиватися у свідомості юристів, у правових системах держав і навіть у міжнародному правопорядку. Його принципи – справедливість, добросовісність, рівність – залишаються наріжними каменями сучасного права, а отже, римське право є невід’ємною частиною юридичної культури людства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринько С. Д. Дигести Юстиніана як джерело римського приватного права. Університетські наукові записки 2007 р. №21 С.90-96

2. Римське право (Інституції) / За заг. ред. Є. О. Харитонова. – [3-е вид., виправ.]. – Х.: Одиссей, 2003. – 288 с
3. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / Є. О. Харитонов, І. В. Давидова, О. І. Сафончик та ін.; за ред. Є. О. Харитонова. – Одеса : Фенікс, 2019. – 296 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/12646>
4. Харитонов, Є. О.. Підвалини та засади Німецького цивільного кодексу (BGB) / Харитонов Є. О. // Часопис цивілістики. – 2008. – N 7. – С. 41-46 URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/7/15.pdf>
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>
6. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Відень, 1980 р.) // *Офіційний вісник України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text
7. Харитонов Є. О. Концепт приватного права в умовах інтеграції: навч. посіб. / Є. О. Харитонов. Одеса: Фенікс, 2017. 260 с.

Веріс Софія Андріївна

Студентка 1 курсу факультету

прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Кривенко Ю. В.

ДИГЕСТИ ЮСТИНІАНА: СТРУКТУРА ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Дослідження теми «Дигести Юстиніана: структура та історичне значення» має виняткове значення для розуміння становлення римського приватного права, яке стало підґрунтям усієї континентальної правової традиції. Вивчення цього джерела дозволяє простежити, як саме класична римська юриспруденція була систематизована, упорядкована і перетворена на цілісну правову систему, яка вплинула на розвиток європейського права, включно з українською цивілістикою.

Мета дослідження полягає у висвітленні структури Дигестів Юстиніана, їхнього змістового наповнення та історичного значення, а також безпосередніх фрагментів тексту Дигестів. Завданнями є: ви-

значити системну побудову збірки, показати, як у ній відображено поділ публічного та приватного права, а також розкрити вплив Дигестів на становлення теоретичних засад сучасного права.

Дигести (лат. *Digesta* або *Pandectae*) – це одна з найважливіших частин *Corpus Juris Civilis*, виданої за наказом імператора Юстиніана I у 533 р. н.е. Комісія під керівництвом Трибоніана об'єднала близько 2000 книг понад 40 римських юристів, відредагувавши їх у 50 книг, розділених на титули й фрагменти [2, с. 45].

Структура Дигестів є зразком послідовності та логічності римського правового мислення. Вона побудована за принципом «від загального до конкретного» і відображає головний поділ римського права на публічне (*jus publicum*) та приватне (*jus privatum*). Перші книги містять загальні положення про право (*jus*), справедливість (*justitia*), джерела права, закони, звичаї, правоздатність осіб і види правових відносин [1, с. 73; 3, с. 58]. Далі йдуть норми, що регулюють питання сім'ї, шлюбних відносин, опіки, власності, зобов'язань, договорів і деліктів. Завершальні книги присвячено процесуальному праву, судовим процедурам, позовам та виконанню судових рішень [2, с. 46; 3, с. 59].

Кожна книга Дигестів поділялася на титули, які об'єднували матеріал за тематикою. Усередині титулів тексти поділялися на фрагменти – цитати з праць класичних юристів (Ульпіана, Павла, Гая, Папініана, Модестина), які відображали розвиток юридичної думки різних шкіл. Особливістю структури є поєднання доктринальних положень із практичними рекомендаціями – це забезпечувало цілісність і прикладне значення збірки [1, с. 74].

Книга перша відкриває Дигести та має фундаментальне значення, адже містить філософсько-правові основи всієї римської юриспруденції [5, с. 266].

- У титулі I “Про правосуддя та право” визначено сутність права (*jus*), його поділ на публічне і приватне, сформульовано основні приписи: жити чесно, не шкодити іншому, кожному віддавати належне. Також подано класифікацію природного, народного й цивільного права, визначено роль преторського права (*jus honorarium*) [5, с. 267].
- Титул III “Про закони, сенатусконсульти та тривалі звичаї” містить норми про джерела права: закони, звичаї, постанови сенату. У ньому розкрито принцип доцільного тлумачення законів [5, с. 268].

- Титули V–IX стосуються становища людей, розмежування вільних і рабів, членів сім'ї, усиновлення, поділу речей і статусу сенаторів [5, с. 269].

Книги 2–4 присвячені питанням процесуального права. У них подано загальні правила судового процесу, порядок подання позовів (*actiones*), здійснення доказів і судових рішень. Тут уперше системно викладено поняття преторської юрисдикції. [3, с. 59].

Книги 5–11 регулюють майнові та сімейні відносини. Вони описують форми шлюбу, опіки, майнові права подружжя, спадкування, усиновлення, а також правила володіння і користування майном. [3, с. 60].

Книги 12–19 містять основи зобов'язального права – загальні положення про договори, виконання зобов'язань, купівлю-продаж, позику, дарування, доручення, найм, а також підстави недійсності угод. Тут сформульовано поняття взаємних зобов'язань і відповідальності сторін. [3, с. 62].

Книги 20–27 стосуються спадкового права, фідейкомісів і легатів, а також питань володіння, користування, сервітутів та довірчого управління майном. Ці книги стали основою для подальшого розвитку європейського речового права. [3, с. 64].

Книги 28–36 присвячені набуттю права власності, способам передачі майна, заставі, даруванням, позовам про власність і захисту володіння. У них міститься визначення понять “річ”, “володіння”, “право власності” та розкривається механізм захисту власника. [3, с. 66].

Книги 37–44 регулюють відповідальність за правопорушення – делікти та квазіделікти. Визначено, у яких випадках особа зобов'язана відшкодувати шкоду, заподіяну іншій особі чи майну, навіть без прямої вини. Тут уперше системно викладено принцип “не нашкодь іншому” (*neminem laedere*). [3, с. 68].

Книги 45–50 становлять завершальну частину Дигестів. Вони містять норми про форми зобов'язань, укладання договорів, порядок виконання судових рішень і застосування позовів. У книзі 50 зібрано положення державного, адміністративного та муніципального права, а також дефініції юридичних понять. Саме ця книга є свого роду енциклопедією римського права. [3, с. 70].

Отже, структура Дигестів відображає внутрішню логіку римської юриспруденції: від теоретичних засад до конкретних норм цивільного, зобов'язального та процесуального права.

Важливою рисою є те, що структура Дигестів згодом вплинула на формування європейської правової традиції. Поділ матеріалу на розділи про осіб (personae), речі (res) та позови (actiones) став основою для побудови системи приватного права в континентальних кодексах XIX ст., зокрема Французького цивільного кодексу 1804 р. [4, с. 52].

Призначення Дигестів мало подвійний характер. З практичного боку, вони стали офіційним звідником права, обов'язковим для застосування в судах, і забезпечили уніфікацію правозастосування в імперії [2, с. 47]. З освітнього – Дигести використовувалися як навчальний матеріал для підготовки юристів і державних службовців. Вони формували вміння системно мислити, аналізувати правові тексти та застосовувати юридичну логіку у вирішенні спорів [3, с. 60].

Історичне значення Дигестів виходить далеко за межі Риму. У XII–XIII ст. вони стали предметом вивчення в університетах Болоньї, Падуї, Парижа, що започаткувало відродження римського права – *renaissance iuris civilis*. Надалі саме через Дигести римська правова традиція вплинула на становлення європейської правової науки [4, с. 53].

Отже, Дигести Юстиніана є не лише збіркою норм, а й логічно вибудованою системою юридичних знань, у якій поєднано моральність, науковість і практичність. Їхня структура стала взірцем для подальших кодифікацій, а їхнє призначення – основою для розвитку правової культури Європи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
2. Харитонов Є. О. Основи римського приватного права: (Посібник для підготовки до іспитів для зайнятих, розумних та допитливих Х. : Одісей, 2013. 352 с.
3. Харитонов Є. О., Давидова І. В., Сафончик О. І. та ін. Основи римського приватного права: навч.-метод. посіб. / за ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019. 296 с.
4. Харитонов Є. О. Рецепція римського права і європейські системи приватного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 13. С. 51–59.
5. Дигести Юстиніана. Основи римського приватного права. / Є. О. Харитонов. Х. : Одісей, 2013.

Вуйченко Юлія Юріївна

студентка 1 курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВОЛОДІННЯ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Інститут володіння в римському праві є фундаментальним елементом майнових відносин, що еволюціонував від простого фактичного контролю над річчю до складної системи преторського захисту, незалежної від власності. Його розвиток відображає трансформацію римського суспільства від архаїчного періоду, де володіння ототожнювалося з фізичним пануванням (*manus*), до класичного, де претор ввів інтердикти для швидкого відновлення статус-кво. Актуальність теми зумовлена сучасними викликами, такими як окупація територій та реституція майна в Україні, де римські принципи *corpus et animus* допомагають захищати добросовісних володільців від свавільних дій. Практика Європейського суду з прав людини інтерпретує володіння як «мирне користування майном» за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, застосовуючи римські критерії для оцінки втручання держави. Аналіз римських джерел – Інституцій Гая та Дигест Юстиніана – поряд з рішеннями ЄСПЛ дозволяє простежити неперервність традиції, де володіння стає інструментом захисту прав людини від політичних та економічних загроз. Для пострадянських держав, як Україна, це має практичне значення, оскільки Цивільний кодекс (ст. 397) запозичує римську модель, а ЄСПЛ у справах проти агресорів (наприклад, «Лозіду проти Туреччини» [6]) підкреслює недоторканність фактичного стану. Дослідження розкриває, як античні конструкції адаптуються до сучасних реалій, сприяючи балансу між власністю та володінням у європейському правовому просторі [2].

Патлачук О. В. розглянув римське право як основу сучасних правових систем і зазначив, що інститут володіння (*possessio*) виник як самостійна категорія ще в архаїчний період римського права, де фактичне панування над річчю (*manus* або *potestas*) не вимагало юридичного титулу власності. Він підкреслює еволюцію від фізичного контролю до преторського захисту через інтердикти, такі як *uti possidetis* для нерухомості та *unde vi* проти насильницького позбавлення. У класичному праві, за Патлачуком О. В., Гай у Інституціях

(Inst. 4.138–150) систематизував елементи володіння – *corpus* (фактичний елемент) та *animus possidendi* (намір володіти як своїм), що дозволило відокремити *possessio* від *dominium*. Пороки володіння (*vi, clam, precario*) виключали преторський захист, акцентуючи добросовісність. Посткласичне право, за Юстиніаном у Дигестах (D. 41.2), уніфікувало інтердикти, зберігаючи преторську формулу для ефективного правосуддя. Патлачук О. В. аналізує вплив на континентальні системи, де володіння стало підставою для позовів про захист фактичного стану [1, с. 38–40].

У практиці ЄСПЛ римські принципи відображені у трактуванні «мирного користування майном» за ст. 1 Протоколу № 1, де фактичний контроль та намір захищаються від свавільного втручання. Справа «Лоїзиду проти Туреччини» (1996) [6] визнала втрату володіння через окупацію порушенням, аналогічно *unde vi*. «Броніовський проти Польщі» (2004) [7] захистив добросовісне володіння, подібно до *usucapio*. ЄСПЛ застосовує критерії пропорційності, як претор оцінював пороки. Для України, за Патлачуком О. В., це актуально в спорах про окуповане майно, де ЦК (ст. 397) запозичує римську модель. Римська традиція забезпечує захист від самоуправства держави [1, с. 41].

Покровський І. А. розглянув розвиток інституту володіння в римському праві як перехід від фактичного панування до юридично захищеної позиції, незалежної від власності. Він наголошує на ролі претора в створенні подвійних інтердиктів для утримання чи повернення володіння. У класичних юристів *animus* набув психологічного значення, відрізняючи володіння від тримання. Посткласичні кодекси спростили систему, але зберегли сутність. Покровський І. А. порівнює *possessio* з сучасними аналогами, показуючи універсальність [2, с. 214–218].

У ЄСПЛ римські ідеї адаптовані до прав людини, забороняючи свавільне позбавлення. Справа «Пінкова та Пінк проти Чехії» (2002) [8] засудила виселення без рішення, порушуючи *animus*. Критерії ЄСПЛ – контроль та легітимне очікування – єхо римських. Для постконфліктних суспільств це інструмент реституції. Римське володіння еволюціонувало до європейського стандарту захисту майнових прав [1, с. 42–43].

Патлачук О. В. розглянув посткласичний період римського права і зазначив, що Кодекс Феодосія (438 р.) вперше систематизував

імператорські конституції, включаючи норми про володіння, які захищали фактичний контроль від насильства, подібно до преторських інтердиктів. Він підкреслює, що Феодосій II уніфікував розрізнені едикти, акцентуючи на добросовісності володільця для запобігання самоуправству. Кодекс Юстиніана (529–534 pp.), за Патлачуком О. В., остаточно інтегрував інтердикти в Дигестах (D. 43), зберігаючи поділ на *uti possidetis* та *unde vi* для ефективного захисту. Юстиніан усунув архаїчні пороки володіння, адаптуючи *possessio* до християнської етики та централізованої влади [1, с. 40].

Барак А. аналізує ключові справи ЄСПЛ і зазначає, що в рішенні «Лоїзиду проти Туреччини» (1996) [6] Суд визнав порушення через втрату володіння кіпрською грекинею своїм майном на окупованій території Північного Кіпру, попри відсутність титулу після 1974 року. Заявниця мала фактичний контроль до окупації, що аналогічно римському *unde vi* – інтердикту проти насильницького позбавлення. ЄСПЛ присудив компенсацію за матеріальну та моральну шкоду, підкреслюючи неперервність володіння. Це рішення встановило прецедент для окупованих територій, де держава-агресор несе відповідальність за захист *possessio* [5, с. 133–135].

Шевчук С. В. розглянув справу «Броніовський проти Польщі» (2004) [7] і вказав, що ЄСПЛ захистив добросовісне володіння землею, яку заявник успадкував від репресованих родичів, вимагаючи компенсації від держави за багаторічну бездіяльність. Суд застосував критерій легітимного очікування, подібний до римської *usucapio* – набувальної давності через тривале добросовісне володіння [3, с. 214–216].

Тодика Ю. М. аналізує рішення «Пінкова та Пінк проти Чехії» (2002) [8] і зазначає, що ЄСПЛ засудив свавільне виселення подружжя з квартири без судового рішення, порушуючи *animus possidendi* – намір мирного користування. Заявники мали фактичний контроль як орендарі, але держава дозволила самоуправство власника. Суд наголосив на пропорційності: виселення можливе лише за законом і з компенсацією. Аналогія з *uti possidetis* – інтердиктом для утримання володіння проти порушника [4, с. 305–306].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барак А. Пропорційність у праві: конституційні права та їх обмеження. Київ: Право, 2015. 448 с.

2. Патлачук О. В. Римське право як основа сучасних правових систем. Південноукраїнський правничий часопис. 2025. № 1. С. 37–43.
3. Римське приватне право. Практикум: навч. посіб. за ред. Р. А. Майданика та Є. О. Рябоконя. Київ : Алерта, 2021. 220 с.
4. Шевчук С. В. Міжнародне публічне право: підручник. Київ: Освіта, 2021. 388 с.
5. Тодика Ю. М. Конституційне право України: підручник. Київ: Атіка, 2022. 512 с.
6. Loizidou v. Turkey (preliminary objections), no. 15318/89, ECHR 1995.
7. Broniowski v. Poland [GC], no. 31443/96, ECHR 2004-VI.
8. Pincová and Pinc v. the Czech Republic, no. 36548/97, ECHR 2002-VIII.

Ганєва Анастасія Валентинівна

студентка I курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник д.ю.н., проф. Давидова І. В.

ПРОБЛЕМА МНОЖИННИХ СПАДКОЄМЦІВ ТА ПРИРОЩЕННЯ ЧАСТОК

Римське приватне право відіграло фундаментальну роль у становленні сучасних цивільно-правових систем, особливо в галузі регулювання спадкових відносин. Однією з найскладніших і найбільш дискусійних тем у цій правовій сфері була ситуація, коли заповідач визначав кількох спадкоємців одночасно або ж виникала необхідність перерозподілу спадщини через вибуття одного з призначених спадкоємців. Причини такого вибуття могли бути різноманітними – від природної смерті до добровільної відмови від спадщини чи наявності інших юридично значущих обставин, які унеможливлювали його участь у прийнятті спадкової маси. Ці аспекти вимагали розробки гнучких і водночас чітко урегульованих правил, здатних забезпечити справедливий розподіл спадщини між іншими претендентами. Ця ситуація вимагала правового вирішення, аби спадщина не залишалася без господаря. Саме тому у римському праві виник інститут прирощення часток (*ius accrescendi*), який визначав долю спадкової частки

вибулого спадкоємця. У римському праві спадкування здійснювалося або за законом (*ab intestato*), або за заповітом (*per testamentum*). Головним елементом спадкового механізму було призначення спадкоємця (*heres*), який продовжував особу померлого у всіх майнових правах і обов'язках. Заповідач міг призначити одного або кількох спадкоємців. Якщо їх було кілька, то спадщина ділилася між ними у визначених частках. Якщо заповідач не визначав часток, вони вважалися рівними. У момент відкриття спадщини спадкоємці ставали співвласниками всього майна у частках, пропорційних визначеним долям. Принцип «*semel heres, semper heres*» («раз спадкоємець – завжди спадкоємець») означав, що призначення спадкоємцем мало остаточний характер. Коли спадкоємець не міг або не бажав прийняти спадщину, виникала необхідність у перерозподілі його частки. Ця ситуація мала місце в таких випадках: смерть спадкоємця до відкриття спадщини, відмова від її прийняття, пропуск встановленого строку для прийняття чи визнання спадкоємця недостойним. У подібних обставинах неможливо було залишити спадкову частку без власника. Якщо заповідач не визначив, кому повинна перейти ця частка, застосовувався механізм прирощення. Його функція полягала у збереженні цілісності спадкової маси. У разі, якщо один із спадкоємців вибував, його частка автоматично прирощувалася до часток інших, без необхідності складати новий заповіт чи звертатися до суду. У рамках класичного римського права прирощення відбувалося лише за умови, якщо заповідач не передбачив підпризначення спадкоємця (*substitutio*).

Під прирощенням спадкових часток розуміється природний процес збільшення часток спадкового майна одних спадкоємців за рахунок частки, яка була передбачена для іншого спадкоємця. Це може відбуватися у випадках, коли окремих спадкоємців вибуває з числа спадкоємців з причин, визначених законом.

Прирощення спадкових частин – це перехід до інших спадкоємців частки у спадковому майні спадкоємця, який відпав.[1,с.162]. Спадкоємець може втратити своє право на спадщину у певних обставинах, зокрема, якщо він не прийняв спадщини у встановлений термін або добровільно відмовився від неї без вказання конкретної особи, на користь якої зроблена ця відмова. Також позбавлення права на спадщину можливе у разі визнання його негідним спадкоємцем через порушення моральних чи правових норм. У випадках,

коли спадкодавець у своєму заповіті чітко визначив осіб, які мають отримати його майно, але хтось із них добровільно відмовляється від своєї частки або усувається від права на спадкування, виникає можливість перерозподілу спадкових часток. В таких ситуаціях частина майна вибуваючого спадкоємця передається іншим особам, яких прямо згадано в заповіті. Ця частка розподіляється між ними рівними частинами, якщо інше не передбачено умовами заповіту. Якщо спадкоємець за заповітом відмовляється приймати спадщину, але на нього було покладено обов'язок виконати заповідальний відказ, цей обов'язок переходить до інших спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщину.[2,с.191]. Відповідальність за виконання такого відказу розподіляється між ними порівну. Частка спадкоємця, який відмовився, автоматично додається до часток інших спадкоємців, незалежно від волі як спадкодавця, так і спадкоємців. Підставами для такого “прирощення” вважають: право кожного покликаного спадкоємця на всю спадщину з обмеженням правами інших спадкоємців та правило, що прийняття частини спадщини розглядається як прийняття цілої. [3,с.229]. Тому спадкоємець, який заявив про намір прийняти спадщину, не може відмовитись від прирощення, оскільки це стає юридичною необхідністю. На цьому ґрунтується принцип цілісності прийняття спадщини: неприпустиме ні часткове прийняття, ні часткова відмова. Усі покликані спадкоємці вважаються такими, що охоплюють всю спадкову масу, а зазначення часток лише визначає їх пропорційний розподіл. Наприклад, якщо спадкодавець вказує частки на все майно для трьох спадкоємців (20%, 30%, 50%), то у випадку вибуття одного з них його частка зазвичай розподіляється рівно між іншими. Однак це може не відповідати волі спадкодавця, якщо він бажав нерівномірного розподілу майна. Тому під час складання заповіту необхідно враховувати такі можливі ситуації. Водночас прирощення часток не відбувається, якщо йдеться про конкретно заповідане майно. Наприклад, якщо будинок заповідається дітям або автомобіль дружині, то перерозподіл торкатиметься лише будинку для дітей, тоді як автомобіль передається відповідно до чинного законодавства. Якщо один із спадкоємців за законом відмовляється від своєї частки або усувається від успадкування, його частина розподіляється рівномірно між іншими спадкоємцями тієї ж черги. У разі заповідання лише частини майна решта розподіляється між законними спадкоємцями порівну, навіть якщо вони також були згадані у

заповіті. Важливо зазначити випадки, коли прирощення не настає: якщо спадкоємець відмовився на користь інших осіб передбачено підприємництва спадкоємця або відбулася спадкова трансмісія. (ч. 3 ст. 1275 ЦК). Прирощення можливе за умови відкриття спадщини на основі наявності спадкового майна, покликання кількох спадкоємців та вибуття одного з них. Факт прирощення фіксується нотаріусом у свідоцтві про право на спадщину, що засвідчує право на власність нових власників. У деяких випадках можливе додаткове прирощення, наприклад, якщо з'являється безвісно відсутній спадкоємець або здійснюється відмова після видачі свідоцтв іншим. Механізми прирощення мають свої витоки в римському праві, яке забезпечувало справедливий розподіл майна серед численних спадкоємців і зберігало цілісність спадкової маси. Сучасний Цивільний кодекс України перейняв ці принципи, що й досі залишаються важливими, сприяючи безперервності правонаступництва та узгодженню норм спадкового права з європейськими стандартами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Спадкове право (Нотаріат. Адвокатура. Суд), Практичний довідник, Фурса С. Я., 2013.
2. Основи правознавства: Навчальний посібник. За заг. ред. Венедіктової І. В., Кагановської Т. Є. Х., 2007. 349с.
3. Римське приватне право : підруч. для вищ. навч. закл. К. : «МП Леся», 2014. 240 с.

Гринько Андрій Русланович,

*студент 2-го курсу юридичного факультету Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова
Науковий керівник: д.ю.н., проф. Гринько С. В.*

ХАРАКТЕРИСТИКА НАПРЯМКІВ ВПЛИВУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Юридична відповідальність виконує важливу роль у суспільстві, сприяючи підтриманню правопорядку, захисту прав і свобод громадян, а також запобіганню новим правопорушенням. Основними цілями юридичної відповідальності є: забезпечення стабільного правопо-

рядку; запобігання правопорушенням і зниження їх рівня; формування поваги до закону; покарання осіб, які вчинили правопорушення; відновлення порушених суспільних відносин [1, с. 829–830].

У юридичній літературі напрямки впливу, завдяки яким реалізуються мета, цілі, зміст та сутність юридичної відповідальності в цілому називаються функціями юридичної відповідальності [2, с. 140]. Тобто функції юридичної відповідальності – це система визначених цілями напрямів впливу на поведінку осіб, що реалізуються через певні правові механізми та спрямовані на досягнення як юридичних, так і загально-соціальних результатів.

На погляд М. С. Кельмана та О. Г. Мурашина основними функціями юридичної відповідальності є: превентивна (запобіжна); виховна; репресивна (каральна); компенсаційна (поновлююча); сигналізаційна (інформативна) [2, с. 201]. У юридичній літературі також виокремлюють такі основні функції юридичної відповідальності, як каральна, превентивна, виховна, компенсаційна, правовідновлювальна та регулятивна. Кожна з них відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності заходів юридичної відповідальності.

Перша функція – каральна, яка передбачає застосування санкцій до правопорушника як реакцію держави на порушення закону [1, с. 831]. Вона виражається в осуді особи, яка вчинила правопорушення, та позбавленні її певних благ особистого, майнового чи організаційного характеру.

Основними способами її здійснення є: осуд (офіційне засудження дій правопорушника); обмеження майнових прав (штрафи, конфіскація майна); позбавлення певних суб'єктивних прав (наприклад, права займати певні посади, водійських прав тощо) [3, с. 249].

Покарання може мати різний характер і ступінь тяжкості, залежно від виду правопорушення. Наприклад, за умисне вбивство передбачено кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі на тривалий строк, а за порушення правил дорожнього руху – адміністративний штраф. Каральна функція відіграє важливу роль у підтриманні правопорядку, оскільки створює у правопорушників усвідомлення неминучості відповідальності за їхні дії [4, с. 93].

У контексті цивільного права каральна функція реалізується через відшкодування завданої шкоди та застосування штрафних санкцій. Наприклад: стягнення неустойки за порушення умов договору; компенсація моральної шкоди, завданої фізичній чи юридичній осо-

бі; відшкодування збитків, спричинених неналежним виконанням зобов'язань.

Друга функція – превентивна, що спрямована на недопущення майбутніх правопорушень шляхом впливу на поведінку як конкретних правопорушників, так і суспільства в цілому [1, с. 830]. Превентивна функція поділяється на загальну та спеціальну превенцію.

Загальна превенція – цей вид запобігання правопорушенням впливає на все суспільство. Люди, знаючи про можливі санкції, свідомо уникають порушення закону. Наприклад, суворе покарання за корупцію може змусити посадовців діяти чесно; високі штрафи за перевищення швидкості зменшують кількість порушень правил дорожнього руху.

Спеціальна превенція спрямована на конкретного правопорушника, щоб запобігти повторному вчиненню злочину чи іншого правопорушення. Наприклад, особа, яка отримала умовний термін покарання, може зробити висновки і більше не порушувати закон; водія, позбавленого прав за керування у нетверезому стані, це може спонукати до дотримання правил дорожнього руху у майбутньому [1, с. 830].

Превентивна функція здійснюється через такі механізми:

- виключення суб'єкта з певних суспільних відносин (наприклад, затримання особи або обмеження її свободи пересування);
- правова інформація про санкції (інформування громадян про передбачену законом відповідальність і невідворотність покарання);
- загроза стягнення (усвідомлення потенційного покарання спонукає утримуватися від правопорушень).

Яскравим прикладом реалізації превентивної функції юридичної відповідальності у сфері лісових правопорушень є ст. 109 ЛК України [5], яка має попереджувальний характер. Вона спрямована на запобігання та припинення робіт, що можуть завдати шкоди природному стану лісів і перешкоджати їх відтворенню.

Додатковим механізмом запобігання лісовим порушенням є й ст. 87 ЛК України [5], яка встановлює обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян погоджувати свою діяльність, що впливає на стан лісів, із відповідними органами влади. Зокрема, йдеться про узгодження дій із органами виконавчої влади у сфері лісового господарства, структурами, відповідальними за охорону навколиш-

нього природного середовища, територіальними органами центральних органів виконавчої влади [2, с. 142–143].

Таким чином, зазначені правові норми виконують превентивну функцію, забезпечуючи правову регламентацію діяльності, що впливає на ліси, та запобігаючи потенційним правопорушенням у цій сфері.

Третя функція – виховна, спрямована на формування відповідального ставлення до закону та дотримання правових норм. Її головна мета – створення у громадян правової свідомості та культури, що сприяє повазі до прав і свобод людини, соціальних цінностей та мотивує до правомірної поведінки [1, с. 832]. Наприклад, для неповнолітніх правопорушників суди часто застосовують не суворі покарання, а виховні заходи, такі як: бесіди з психологами; виконання громадських робіт; примусовий контроль за поведінкою.

На різних етапах юридичної відповідальності виховний вплив проявляється по-різному:

1) на рівні нормотворення – ще до виникнення правопорушення, коли законодавчі норми формують певні ціннісні орієнтири та принципи правового регулювання;

2) на рівні правозастосування – у процесі розгляду справи, коли правопорушник усвідомлює свої дії та їхні наслідки;

3) на рівні виконання покарання – коли особа змінює своє ставлення до закону та суспільних норм [1, с. 833].

Таким чином, виховна функція юридичної відповідальності допомагає не лише покарати, а й переконати осіб у необхідності правомірної поведінки та сприяє підвищенню загального рівня правової культури в суспільстві.

Четверта функція – відновлювальна напрям дії юридичної відповідальності на свідомість і поведінку людей, спрямований на приведення правового статусу суб'єктів правовідносин у попередній нормальний стан. Результат впливу відновлювальної функції юридичної відповідальності містить два аспекти. Перший передбачає відновлення правопорядку, законності, правовідносин, другий – відновлення суспільних відносин, соціальної справедливості, психологічного спокою суспільства. Способами здійснення відновлювальної функції є відшкодування шкоди, завданої правопорушенням. Наприклад, якщо одна особа спричинила ДТП і пошкодила автомобіль іншої особи, вона зобов'язана відшкодувати витрати на ремонт.

Слід відмітити, що ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» також закріплює обов'язок про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення екологічних правопорушень [6].

П'ята функція – регулятивна. Вона забезпечує дотримання встановлених правових норм, стабільність правопорядку та прогнозованість правозастосування. Регулятивна функція діє через чітке визначення меж дозволеної поведінки та неминучість покарання за їх порушення. Тобто вона полягає в спонуканні останніх не порушувати вимог норм права і виражається в їх правомірній поведінці. Способами здійснення регулятивної функції юридичної відповідальності є закріплення в нормах права зразків правомірної поведінки шляхом встановлення заборон, зобов'язань, дозволів, заохочень тощо [3, с. 249]. Наприклад, наявність відповідальності за несплату податків змушує підприємців дотримуватися податкового законодавства.

Таким чином, юридичної відповідальності не тільки карає, але й запобігає правопорушенням, виховує правосвідомість громадян, компенсує завдану шкоду та забезпечує стабільність суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833.
2. Мендик Л. В. Поняття і види функцій юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. Вип. 5. С. 139–147.
3. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
4. Зелена І. В. Функції юридичної відповідальності в приватному праві: окремі питання. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 90–94.
5. Лісовий Кодекс України від 21.01.1994. № 3852-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст.99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 41. Ст.546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

Гуреу Міхаль Миколаївна

*студентка 1 курсу факультету судового і міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. М.

СПІЛЬНА ВЛАСНІСТЬ (COMMUNIO) У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Інститут спільної власності (communio) вже як дуже давно і багато часів відігравав важливу роль у юридичній теорії та практиці. Ще в римському праві поняття communio закладало принципи співволодіння, які виявились дуже живучими та були адаптовані в європейських правових системах [4, с.74-75]. У теперішньому цивільному законодавстві України ці ідеї закладені в інститути спільної власності, що регулюють відносини між співвласниками [2, с. 312-314].

Метою цієї роботи є аналіз сутності communio в римському праві, з'ясування її правових наслідків, та вивчення рецепції цього інституту в українському цивільному законодавстві з акцентом на проблемні аспекти та можливості вдосконалення.

У римській правовій традиції communio означала спільне володіння річчю або правом кількома особами. Співвласники «ділили» не річ фізично, а право на неї, з певними пропорціями чи частками, але річ сама залишалася цілісною [4, с. 75].

Класичні римські юристи, такі як Павло, Ульпіан і Гай, розрізняли різні форми communio: communio pro indiviso – спільне над цілим без виділених часток, і communio quanti – коли співвласники мали виражені частки. Цей підхід дозволяв розв'язати питання управління спільним майном, користування ним та права на поділ [4,с.77].

Communio могла виникнути внаслідок договору, спадкування або через спільне володіння. При цьому кожний співвласник був зобов'язаний поважати права інших учасників і не перешкоджати їх користуванню[4, с.78]. У рамках communio кожен співвласник мав право користуватися річчю відповідно до її призначення, не порушуючи інтересів інших співвласників. Він також був зобов'язаний нести частину витрат на утримання речі, якщо це необхідно[4, с. 79].

У разі незгоди між співвласниками римське право передбачало механізм actio communi dividundo – позову про поділ речі. Якщо поділ речі був неможливим (наприклад, будівля або частина зем-

лі), застосовувалися компенсаційні рішення: один зі співвласників міг викупити частку іншого або отримати грошову компенсацію [4,с.80]. Система *communio* забезпечувала баланс між колективним користуванням майном і правом індивідуального вилучення своєї частки [1, с. 8].

Ідеї *communio* були рецепійовані через правові системи континентальної Європи. У французькому праві, в Німеччині, Італії інститут спільної власності отримав розвиток у вигляді спільної (часткової) власності з формальним поділом часток [4, с. 80-81].

Коли ці концепти прийшли до України, вони зазнали змін під впливом історичного розвитку, місцевих традицій і соціально-економічних умов. Українське законодавство інтегрувало ключові принципи *communio*, але адаптувало їх до контексту сучасного цивільного права [2, с.315].

Згідно зі статтею 355 ЦК України, спільна власність поділяється на спільну часткову та спільну сумісну. Якщо договором чи законом не встановлено інше, спільна власність вважається частковою [3, с. 420].

Спільна часткова власність означає, що кожному співвласнику належить частка в праві власності на спільне майно. Спільна сумісна власність – це форма, коли частки не визначені, і співвласники користуються майном без чітких часток [3, с. 421].

Нормативні положення

- Стаття 356 ЦК України закріплює, що майно двох або більше осіб із визначенням часток належить їм на праві спільної часткової власності [3, с. 422].
- Стаття 358 ЦК України регулює здійснення права спільної часткової власності: співвласники можуть домовлятися про порядок володіння й користування, якщо неможливо поділити майно в натурі – право на компенсацію [3, с. 423].
- Стаття 368 ЦК України визначає право спільної сумісної власності: майно двох чи більше осіб без визначених часток; особливості володіння, користування, розпорядження та необхідність згоди всіх співвласників при дії щодо такого майна [3, с. 425].
- У справах про розпорядження спільним майном у спільній сумісній власності згода всіх співвласників є обов’язковою, особливо якщо йдеться про операції, що підлягають нотаріальному посвідченню або державній реєстрації.

У спільній частковій власності співвласники зобов'язані брати участь у витратах на утримання й управління спільним майном, а також нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язання щодо цього майна [2, с. 318]. Кожен співвласник має право на свою частку й може її відчужити або вимагати виділу в натурі, якщо це можливо. Якщо виділ неможливий, він має право на компенсацію вартості частки спільній сумісній власності будь-які дії зі спільним майном потребують згоди всіх співвласників [3, с. 426].

Якщо один зі співвласників вчинив правочин без необхідної згоди, інші мають право звернутися до суду з вимогою визнання цього правочину недійсним [3, с. 427].

У практиці часто виникають спори через невизначеність у договорі між співвласниками або коли один зі співвласників ухиляється від витрат на утримання майна. Судова практика показує, що Верховний Суд визнає за співвласником право вимагати визначення порядку користування або компенсацію, якщо немає одностайності [5].

Також виникають труднощі у справі поділу речей, що фізично не можуть бути розділені (наприклад, земля, будівля) [2, с. 320].

У контексті сімейних відносин майно подружжя часто вважається об'єктом спільної сумісної власності, що викликає питання справедливості розподілу, особливо коли один із подружжя зробив більший внесок [3, с. 429].

Українське цивільне законодавство успадкувало основні ідеї комунію, розвиваючи їх у формах спільної часткової та спільної сумісної власності. Водночас на практиці залишаються проблеми, пов'язані з поділом майна, визначенням часток і порядком користування.

Подальший розвиток інституту потребує уточнення норм щодо компенсацій, узгодження дій співвласників та запровадження більш гнучких способів вирішення спорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Концепт “приватне право” та проблеми його реалізації. *Часопис цивілістики*. 2021. № 41. С. 5–11.
2. Дзера О. В. Цивільне право України: Загальна частина. К.: Юрінком Інтер, 2020. <https://duikt.edu.ua/ua/lib/1/category/1512/view/947>
3. Коментар до Цивільного кодексу України: Статті 355–368 / за ред. С. І. Кравченка. Х.: Право, 2021. <https://ips.ligazakon.net/document/view/kk000299>

4. Яроцький В. Рецепція римського права в українській цивілістиці. *Право України*. 2019. № 4. С. 74–81.

5. Практика Верховного Суду з питань спільної власності. Офіційний сайт Верховного Суду. <https://so.supreme.court.gov.ua/news/564/spilna-chastkova-vlasnist-kriz-pryzmu-praktyky-verkhovnoho-sudu-okremi-aspekty>

Деляєва Влада Валеріївни

*Студентка I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.*

ПАРАДОКС СТАБІЛЬНОСТІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В УМОВАХ РУЙНУВАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ: РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРИНЦИПУ PACTA SUNT SERVANDA

Питання стабільності зобов'язань є одним із найглибших у філософії права, адже воно стосується самої природи правопорядку як форми вираження раціональної волі людини. Принцип *pacta sunt servanda* з моменту свого формування у римській традиції постає не лише як юридичне правило, але як морально-правовий імператив, який утримує правову систему в стані внутрішньої гармонії. У класичному римському праві зобов'язання визначалося як *obligatio est iuris vinculum quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei*, що перекладається як «правовий вузол, який з необхідністю пов'язує нас обов'язком виконання певної речі» [1]. Саме поняття вузла вказує на морально-онтологічний вимір зобов'язання, адже воно з'єднує волю суб'єкта з об'єктивним правовим порядком. Професор С. Гринько слушно зауважує, що для раннього римського права «поняття договору як окремого виду зобов'язання ще не було сформованим, натомість застосовувалися терміни *conventio*, *pactio* або *pactum conventum*, які відображали взаємне волевиявлення сторін» [2, с.5]. Це свідчить, що з самого початку римляни розуміли договір не лише як юридичний факт, але і як соціальну подію, в якій проявляється сумлінність сторін. Поступово цей принцип перетворився на універсальний стандарт поведінки, який став підвалиною сучасного договірної права. Професор О. Сафончик зазначає, що

римське приватне право «виробило надзвичайно точну класифікацію зобов'язань за підставами їх виникнення, що дало змогу забезпечити передбачуваність та сталість правових відносин» [3, с. 12]. Саме ця передбачуваність становить серцевину принципу *pacta sunt servanda*, оскільки вона надає зобов'язанню характер стійкої правової дії навіть у разі зовнішніх потрясінь. У середньовічній рецепції римського права цей принцип набув універсального змісту. Він став засадою канонічного та міжнародного права, а у новий час був проголошений загальним правилом цивільного обороту. Як слушно вказує М. С. Кельман, «договірна вірність, що постала у римському праві, стала тим наріжним каменем, на якому зводиться правова культура Європи» [4, с. 241]. У сучасній правовій доктрині України цей принцип знайшов своє відображення як у конституційних положеннях, так і у договірному праві. Конституційне тлумачення підкреслює обов'язковість договорів, укладених державою, незалежно від політичної чи економічної ситуації. У цьому сенсі варто згадати, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і має сумлінно виконуватися» [8, с. 33]. Така позиція є прямим відгуком римського уявлення про право як про вияв розумної і справедливої волі. Разом із тим у сучасному міжнародному праві принцип *pacta sunt servanda* набув імперативного характеру. В. Киргізова і І. Маринів слушно зазначають, що «механізм забезпечення виконання зобов'язань за міжнародними договорами складається з низки елементів, важливе місце серед яких посідає інститут сумлінності виконання, що впливає із принципу *pacta sunt servanda*» [5, с. 180]. Автори підкреслюють, що цей принцип «утвердився у сучасному міжнародному праві як *jus cogens*» [5, с. 182]. Отже, його стабільність сягає рівня обов'язковості для всіх суб'єктів правовідносин без винятку. Утім саме тут виникає парадокс стабільності зобов'язання. Якщо правопорядок зруйновано, а механізми правозастосування втрачають ефективність, формальна чинність договорів не гарантує їх фактичного виконання. Проте сама ідея зобов'язання зберігається у правовій пам'яті, яка продовжує існувати навіть тоді, коли правова система зазнає руйнації. Як вказував Р. Циппеллус, «право втрачає свою дієвість не тоді, коли перестає діяти держава, а тоді, коли перестає існувати переконання в його справедливості» [6]. Отже, стабільність зобов'язання є не стільки юридичним, скільки морально-раціональним феноменом. У кризових умовах функцію підтримання

зобов'язальної стабільності перебирають на себе механізми форс-мажору, відстрочки та тимчасового зупинення виконання. Вони не заперечують принцип *pacta sunt servanda*, а навпаки, підтверджують його глибину, адже дозволяють зберегти юридичний зв'язок сторін до моменту відновлення правопорядку. Такі механізми, як слушно зазначає Л. Корецький, «виявляють гнучкість зобов'язального права і засвідчують, що стабільність полягає не у незмінності, а у збереженні сутності зобов'язання навіть у змінених умовах» [7]. Таким чином, рецепція принципу *pacta sunt servanda* в умовах руйнування правопорядку демонструє глибоку напруженість між нормативною і фактичною стабільністю. Зобов'язання продовжує існувати як етична та юридична категорія, навіть коли його реалізація стає неможливою. Його сила виявляється не у примусі, а у стійкості правової свідомості, що зберігає віру у зв'язок обов'язку і справедливості. Парадокс стабільності полягає у тому, що лише через руйнування правопорядку стає очевидним справжній зміст зобов'язання, яке є формою духовної постійності права. Рецепція римського принципу *pacta sunt servanda* у сучасному праворозумінні підтверджує, що договірна вірність є не лише юридичним фактом, а проявом культури розумної волі. Тому навіть у найскладніші часи, коли правопорядок розхитується, саме цей принцип продовжує утримувати правову систему від остаточного занепаду. Його сила виявляється у здатності права відроджуватись разом із відновленням справедливості, що й становить справжню сутність стабільності зобов'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Institutiones Iustiniani. III.13.2. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/institutes3.shtml>
2. Гринько С. Д. Римське приватне право. Київ, 2023. URL: https://scholar.google.com/citations?hl=uk&user=YPzQ8tYAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate
3. Сафончик О. Зобов'язальне право у світлі римської традиції. *Юридичний вісник*. 2023.
4. Кельман М. С. Теорія держави та права. Львів. 2019. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf
5. Киргізова В. С., Маринів І. І. Принципи добросовісності в міжнародному праві. Харків, 2022. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/62f39912-b93d-458c-b5b5828d7d586115/content>

6. Циппеліус Р. Філософія права. Пер. з нім. Київ, 2004. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf

7. Корецький Л. Римська спадщина в сучасному приватному праві. Київ, 2020.

8. Журнал «Віче», № 14, 2008. URL: <https://veche.kiev.ua/en/2008/14>

Дмитренко Софія Максимівна

*Студентка I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.*

**USUCAPİO ЯК ПРООБРАЗ ІНСТИТУТУ НАБУВАЛЬНОЇ
ДАВНОСТІ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ**

Інститут Usucapio у римському праві є прообразом сучасної набувальної давності, що дозволяв особі набути право власності лише в силу тривалого володіння річчю. На ранніх етапах цивільного права для Usucapio вимагався лише факт володіння протягом одного року для рухомості та двох років для нерухомості, при цьому не вимагалася ні сумнівність, ні законна підстава. Проте, з часом дія давності була обмежена: законами XII таблиць та іншими актами було заборонено набувати у власність крадені речі, майно, захоплене насильством, та місце поховання. У подальшому розвитку Usucapio набуло суворіших вимог, які стали основою для сучасного права. Було встановлено необхідність *iusta causa possessionis* (справедливої підстави володіння), що означало правомірний початок володіння, а також *bona fides* (сумлінності), яка вимагалася не лише на початку, але й під час виконання угоди. На додаток, термін давності повинен був текти безперервно, хоча цей принцип був полегшений допущенням спадкоємства у володінні (*successio possessionis*) та приросту у володінні (*accessio possessionis*). У підсумку, Usucapio трансформувалося у складний механізм, що вимагав сумлінності, законної підстави та безперервності володіння протягом усього встановленого терміну.

Саме ці римські вимоги — добросовісність, відкритість та безперервність володіння — були успадковані сучасним Цивільним кодексом України і легітимізували поняття набувальної давності. Цивільний кодекс України доволі лаконічно визначив ключові вимоги для

набуття права власності за давністю. Стаття 344 ЦК України фіксує конкретні строки володіння: для нерухомого майна цей термін становить десять років відкритого та безперервного користування, тоді як для рухомого майна він скорочений удвічі. Важливо, що набуття права власності за давністю відбувається виключно на підставі рішення суду, а у випадках, коли закон вимагає реєстрації (зокрема, щодо нерухомості), правовий титул виникає лише з моменту державної реєстрації такого судового рішення [1].

Виникнення *Usucapio* було зумовлене господарськими потребами Стародавнього Риму, який на початковому етапі був аграрною громадою, що цінувала стабільність володіння. У зв'язку з тим, що правова система не могла допустити тривалого стану невизначеності власності щодо землі та іншого майна, в право було введено набувальну давність (*Usucapio*). Цей інститут був створений як правовий механізм, що дозволяв особі, яка фактично володіє річчю, набути на неї юридичний титул за умови виконання низки вимог. Таким чином, *Usucapio* забезпечувало публічний інтерес у стабілізації майнового обігу та легалізації тривалого безтитульного володіння.

Виникненню класичного інституту *Usucapio* історично передував архаїчний механізм *usus auctoritas* (користування і порука). Ця найдавніша форма набувальної давності ґрунтувалася виключно на двох об'єктивних реквізитах (умовах): сам факт володіння (*usus*) та дворічний строк для земельних ділянок або річний строк для всіх інших речей. На цьому етапі для набуття права власності було достатньо лише фактичного, тривалого володіння, без додаткових вимог щодо законної підстави чи сумнісності володільця [4,5]. Протягом цього раннього давнісного строку, відчужувач майна ніс відповідальність перед набувачем за евікцію (відчуження майна з мотивів, що виникли до його продажу). Проте, навіть на цьому архаїчному етапі давнісне володіння не поширювалося на крадені речі та майно, що належало переґрінам (іноземцям). Таким чином, *Usucapio*, яке римські юристи завжди розуміли як придбання через користування, вже тоді містило ключові обмеження, спрямовані на захист законного майнового обігу.

Для застосування *Usucapio* добросовісність була однією з ключових вимог. У сьогоденні ми також говоримо про добросовісність як складову набувальної давності. Хоча добросовісність є центральним принципом цивільного права, її тлумачення у контексті статті 344 ЦК

України має унікальне практичне значення. Це пояснюється тим, що сама норма не розкриває всіх ознак добросовісності, вимагаючи від наукової доктрини та судової практики деталізації цього поняття, яке є вирішальним для визнання набувальної давності.

На думку одних фахівців, добросовісним набувачем є той, хто не знає і не може знати про факт заволодіння чужою річчю. При цьому, зміст добросовісності заволодіння полягає у свідомості суб'єкта про правомірність свого волевиявлення безпосередньо у момент набуття майна у володіння. Визначення її точного змісту має важливе практичне значення, оскільки сама стаття її необхідні ознаки не розкриває [3, с. 7]. Інші фахівці, навпаки, вважають, що визначальною основою для тлумачення поняття добросовісності повинна слугувати стаття 388 ЦК України, яка має беззаперечний системний зв'язок зі статтею 344 ЦК України [2, с. 122].

Вплив Usucapio на сучасне право простий: воно встановило, що не можна просто забрати чужу річ, але якщо ти чесно (добросовісно) користуєшся чужим майном відкрито і безперервно дуже довгий час, і при цьому законний власник не цікавиться ним, то право має перейти до тебе. Римляни запровадили вимогу добросовісності, щоб захистити тих, хто щиро помилявся, і заборонили легалізувати крадене. Сучасний закон повністю це успадкував, встановивши чіткі терміни (п'ять чи десять років). Фактично, Usucapio дало нам структуру і філософію для нашого закону: перетворювати чесне, тривале користування на законне право власності заради порядку в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45-46. Ст. 356.
2. Луспенник Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці. Харків: Харків юридичний, 2005. 432с.
3. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. техн. наук: спец. 12.00.03. Харків, 2007. 19 с.
4. Римське право: Інституції / Ред. Є. О. Харитонов. 3-е вид, виправлене. Харків: Одиссей, 2003. 287 с.
5. Трофанчук Г. Римське приватне право: Навчальний посібник / Григорій Трофанчук. К.: Атіка, 2006. 245 с.

Долгорук Анастасія Сергіївна

*студентка 1 курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.

ЕМФІТЕВЗИС І СУПЕРФІЦІЙ ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ ПРАВ КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЕЮ

Емфітевзис є одним із найстаріших інститутів речового права, що бере свій початок ще з римського права. Його економічна суть полягає в тому, що земельна ділянка сільськогосподарського призначення перебуває у приватній власності особи, яка через брак необхідних ресурсів або знань не може самостійно її обробляти. При цьому зміна цільового призначення землі не допускається, вона повинна використовуватися виключно для сільськогосподарських потреб.

Всі земельні об'єкти, які у своєму призначенні використовуються у сільському господарстві є одним із видів земель, які визначені у переліку земель в Земельному кодексі України. Власником земельної ділянки, яка використовується у сільському господарстві, може стати як фізична, так і юридична особа, а також ним може бути територіальна громада або держава в цілому. Посилаючись на норми Земельного кодексу України, а саме ст. 80, доречно було б зауважити те, що додатковим характерним критерієм класифікації земельних ділянок є право власності. Дана стаття передбачає класифікацію земельних ділянок за видом власності [4, с. 98-104].

Поняття емфітевзису виникає лише на підставі укладеного договору між власником земельної ділянки та особою, якій ця земля передається у використання. У висновку підписання такого договору, сільськогосподарська земля приєднується до обігу цивільного землеволодіння [2].

Об'єктом договору емфітевзису є конкретна земельна ділянка із зазначенням її характеристик і кадастрового номера. При цьому предметом договору можуть бути не лише земельні ділянки, прямо визначені як сільськогосподарські згідно зі статтею 19 Земельного кодексу України, а й інші землі, придатні для ведення сільського господарства [1].

При цьому в договорі емфітевзису допускається деталізувати допустимі напрямки використання земельної ділянки в межах її належності до земель сільськогосподарського призначення. Земельний ко-

декс України, своєю чергою, передбачає поділ таких земель на: сільськогосподарські угіддя та несільськогосподарські угіддя.

Правовідносини виникають на основі договору, в якому визначається площа земельної ділянки або її частини, а також чітко зазначається мета використання, яка повинна відповідати встановленому цільовому призначенню. Сучасні земельні правовідносини характеризуються розмаїттям форм використання земель, що зумовлює необхідність постійного вдосконалення механізмів їх правового регулювання. Суперфіцій є особливою формою речового права, яка передбачає можливість використання чужої земельної ділянки для забудови.

Порядок виникнення та припинення суперфіцію визначається положеннями Земельного та Цивільного кодексів України. Укладення договору про суперфіцій підлягає обов'язковій державній реєстрації. Одна з ключових особливостей цього права полягає в тому, що воно може бути відчужене користувачем або передане у спадщину за договором чи заповітом. Крім того, суперфіцій дозволяє землевласнику отримувати прибуток від промислових об'єктів, зведених на його земельній ділянці в рамках такого права. Право користування може встановлюватися як на визначений, так і на невизначений строк [1].

Право користування земельною ділянкою на умовах суперфіцію може бути припинено у таких випадках: 1) якщо землекористувач і власник земельної ділянки стають однією і тією ж особою; 2) після закінчення строку дії договору; 3) у разі добровільної відмови користувача від права користування; 4) у випадку, якщо земельна ділянка не використовувалася для забудови протягом трьох років поспіль; 5) за рішенням суду; 6) в інших випадках, передбачених законодавством [3].

До істотних умов договору відносять наступні обов'язкові положення: 1) місце розташування та площа земельної ділянки; 2) цільове призначення користування ділянкою; 3) вид та обсяг запланованого будівництва; 4) умови збереження об'єкта суперфіцію; 5) строк дії договору; 6) розмір і порядок внесення плати за користування. При укладенні договору важливо уважно сформулювати умову щодо плати, враховуючи норми Цивільного кодексу України, які зобов'язують користувача здійснювати оплату за використання земельної ділянки для забудови, а також сплачувати інші встановлені законом платежі.

Договір суперфіцію може передбачати спільне користування земельною ділянкою як суперфіціарієм, так і її власником. У такому

разі доцільно чітко визначити обсяг прав та обов'язків кожної зі сторін. Варто звернути увагу на те, що право власності на будівлі та споруди, зведені на чужій землі в межах суперфіцію, належить суперфіціарію. У разі переходу права власності на таку нерухомість до іншої особи, остання автоматично отримує і право користування відповідною земельною ділянкою на тих самих умовах, що й попередній власник [5, с. 199-203].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III: станом на 12 верес. 2025 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Holub N. Emphytheusis: history and problems of accounting. Problems of systemic approach in the economy. 2022. №. 1(87). URL: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2022-1-11>
3. Ilkiv O. The right for a building erected on land owned by another (superficia). *International scientific journal «internauka». series: «juridical sciences»*. 2017. №. 3(37). URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-3-7049>
4. Ільків О. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис). *Юридичний вісник*. 2021. №2. С. 98–104.
5. Омельчук О. С. Суперфіцій та «навітаціо» як види прав на чужі речі, пов'язані із забезпеченням потреб у житлі: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми держави та права*. 2021. С. 199-203.

Здоровенко Владислава Віталіївна

Студентка 1 курсу 1 потоку 2 групи факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Кривенко Ю. В

ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ ЯК ОСНОВА РИМСЬКОГО ПРАВА

Дослідження Законів XII таблиць дає змогу простежити становлення римської правової системи. Цей перший письмовий звід, що кодифікував звичаєві норми, упорядкував правовий порядок, відобра-

жив соціальну структуру Риму та визначив взаємини між населенням і владою. Аналіз їхнього змісту й значення показує, чому Закони XII таблиць стали основою римської та європейської правової традиції.

Закони XII таблиць були ухвалені у 451–450 рр. до н.е. на ранньому етапі Римської республіки як відповідь на соціальне напруження між патриціями та плебеями. Плебеї вимагали письмового закріплення правових норм для запобігання свавілля магістратів. Ініціатором реформи був трибун Гай Терентілій (462 р. до н.е.), а реалізували її через десять років [9, с. 17, 30].

Для підготовки законів до Греції відправили послів, щоб ознайомитися з місцевим законодавством, зокрема законами Салона. Після повернення створили першу комісію децемвірів із десяти патриціїв, яка уклала десять таблиць, схвалених у 451 р. до н.е. Згодом, у відповідь на вимоги плебеїв, утворили другу комісію з їхньою участю, що додала ще дві таблиці, затверджені в 450 р. до н.е., хоча Ціцерон вважав їх несправедливими. Закони діяли майже тисячу років – аж до часу Юстиніана [1, с.49-50].

Хоча Закони XII таблиць іноді називають кодексом, вони не були повною кодифікацією. Їх зміст переважно базувався не на грецьких, а на римських звичаях. Згодом історики спробували реконструювати структуру таблиць. Наприклад, Жак Гоудфрой у XVII ст. припускав, що перші таблиці стосувалися процесуального права, наступні – питань родини, власності, спадкування, а решта – кримінального, публічного й релігійного права [1, с.50-51; 4, с. 85-93].

Закони XII таблиць заклали основи римського права – власності, зобов'язань, сімейного, спадкового, кримінального права та судочинства. Подальший розвиток відбувався через тлумачення положень таблиць і ухвалення нових актів [9, с.17].

За ними речі поділялися на *res extra commercium* (поза обігом) і приватну власність, а також на манциповані (земля, раби, велика худоба) та неманциповані. Передача манципованих речей здійснювалася шляхом манципації, решти – через *traditio*. Існувало також набуття власності за давністю (*usucapio*) та сервітути – обмежені права користування чужою землею (прохід, водовідведення).

У римському праві зобов'язання вважалися обмеженням особистої свободи: спочатку за їх невиконання карали фізично (колодки, рабство), пізніше – майново. Вони визначали правовідносини, у яких кредитор міг вимагати дії або утримання від боржника. Розрізняли

речові позови (*actio in rem*) – для захисту права на річ, і особисті (*actio in personam*) – для захисту зобов'язань. Ця система стала основою сучасного цивільного права [1, с 63-65; 6].

Закони XII таблиць охоплювали основні сфери римського права. Перші дві регламентували цивільний процес, третя – боргові відносини, четверта – сімейне право, п'ята – спадкування та опіку, шоста – власність, сьома – зобов'язання із сервітутів. Восьма таблиця визначала відповідальність за делікти, дев'ята – норми публічного права, десята – сакральне право. Одинадцята й дванадцята стали доповненням до попередніх [9, с. 35].

Римська сім'я була патріархальною: домогосподар мав абсолютну владу. Існували три форми шлюбу, зокрема «сіне ману», що давала жінці більше свободи. Шлюбний вік – 12 років для жінок і 14 для чоловіків; заборонялося одруження з божевільними, повторний шлюб дозволявся після розірвання попереднього, вдова могла виходити заміж не раніше 9 місяців.

Спадкування базувалося на агнатичному родстві: основні спадкоємці – *sui heredes*, далі спадок дістався агнатам, потім когнатам. Заповіт мав бути публічним і не обходити *sui heredes* без поважних причин; у разі їх відсутності майно переходило державі (*bona vacantia*) [2].

Злочини вважалися публічними деліктами і каралися смертю за підбурювання ворога, зраду, умисні вбивства тощо. Форми страти включали обезголовлення, утоплення, розп'яття; згодом їх замінили вигнанням, штрафами, тілесними покараннями та конфіскацією майна. Винятки робили для неповнолітніх, а рабів карали суворіше [1, с. 13-14].

Легісакційний процес складався з двох стадій: *in iure* – формальний етап із магістратом, оголошення клятв і призначення дати суду; *in iudicio* – суддя розглядав справу, допитував свідків і виносив рішення. Апеляцій не було [4, с.38-39].

Закони XII таблиць мали велике значення для розвитку римського права. Як писав Цицерон, «одна лише книжечка Законів XII таблиць своїм авторитетом і користю переважає всі філософські бібліотеки» [1, с.50]. Вони започаткували письмову систему *jus civile*, закріпили соціальні відмінності між патриціями та плебеями, визначили правила батьківської влади, шлюбів, опіки та спадкування, а для плебеїв обмежували лихварство і надавали певні права.

Водночас важливу роль відіграло звичаєве право: за словами Юліана, «давній і добре закріплений звичай може мати силу закону». Ульпіан підкреслював, що звичай стає законом, якщо немає письмової норми. Звичаї (*usus, commentarii pontificum, commentarii magistratuum*, пізніше *consuetudo*) набували юридичної сили лише після офіційного визнання державою [1, с.209; 3; 5, с.17].

Законодавство України суттєво відрізняється від Законів XII таблиць. Римські закони закріплювали соціальну нерівність, владу чоловіка над жінкою, тілесні покарання і смертну кару, спадкування за чоловічою лінією та жорстко формалізований процес без апеляцій. В Україні всі громадяни рівні перед законом (ст. 24 Конституції), чоловіки і жінки мають рівні права в сім'ї, заборонено катування і смертну кару, спадкування рівне незалежно від статі, а судова система гарантує справедливий розгляд і оскарження рішень. Загалом українське законодавство базується на демократичних принципах, правах людини та рівності [8].

Дослідження показує, що Закони XII таблиць заклали основи римського права, забезпечивши законність, справедливість і громадянську рівність. Вони стали переходом від звичаєвих норм до систематизованого писаного права, зміцнили правопорядок і сприяли розвитку державності, перетворюючи Рим на правову державу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дахно І. І. Історія держави і права. Навчальний посібник – довідник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 408 с.
2. Закони XII таблиць. URL: https://pidru4niki.com/2008021558620/pravo/zakoni_xii_tablits
3. Орач, Є. М. Основи римського приватного права : курс лекцій / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 273 с.
4. Основи римського приватного права : навч.-метод. посіб. 6-те вид., допов. і перероб. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с.
5. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
6. Основи римського приватного права: Розділ 3.Зобов'язальне право, Глава 10. Загальне вчення про зобов'язання. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/rum-pr/438-rim-privat/6155--10-----1-----.html>

7. Право приватної власності за Законами XII таблиць. URL: <https://studfile.net/preview/4031357/page:30/>

8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

9. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / Є. О. Харитонов, І. В. Давидова, О. І. Сафончик та ін.; за ред. Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2019. 296 с

Кабаці Анна Романівна

*студентка 1 курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Токарева В. О.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN POSSESSION AND PROPERTY IN ROMAN LEGAL DOCTRINE AND MODERN LAW

Roman law occupies a unique place in the legal history of mankind. It is distinguished, first of all, by an extremely wide coverage of the most diverse life relationships and situations. Various methods of protecting the interests of private owners, and even various participants in property turnover, were especially carefully developed in Roman law. It was the Romans, relying on all the previous world experience, including the countries of the East, who for the first time made individual private property, as well as other property rights and interests, the subject of skillful and perfect legal regulation [2, p. 182]. According to the results of Roman law, the richest legal culture was formed, which became the common property of humanity in the following stages of the development of civilization [1, p. 45].

The concepts of possession and property stand at the foundation of both ancient and modern private law. In Roman law, dominium, though apparently not defined by the Roman jurists, irrespective of whether the owner has any control or enjoyment of it, denoted full ownership – the complete legal power over a thing – while possessio referred rather to physical or factual control accompanied by the intention to hold it as one's own (animus possidendi) [2, p. 186]. Roman jurists, however, transformed

possession from a purely factual condition into a legally protected state by means of praetorian interdicts (*uti possidetis, unde vi, quod vi aut clam*) [5, Digest 43.17]. This dualism has influenced nearly every civil-law system and, indirectly, the common law's treatment of property and ownership [6, p. 45].

Dominium, which is understood as the absolute right in rem, conferred upon the owner the *ius utendi, fruendi, et abutendi* – that is, the powers of use, enjoyment, and disposal [1, p. 107]. Possessio, however, could exist without ownership. Possession required both *corpus* (physical control) and *animus* (intention to hold as owner or on one's own behalf) [2, p. 198–202].

This distinction was not merely theoretical. Possessory interdicts, such as *uti possidetis, unde vi*, and *quod vi aut clam*, were issued by the praetor to safeguard possession independently of ownership rights [4, Digest 43.17]. These interdicts prevented self-help and maintained social peace, leaving the question of title to the *rei vindicatio* action [1, p. 112–114]. The Roman jurists thereby built a pragmatic system: protecting factual possession until ownership was judicially determined [5, p. 187–188].

Possession also served an acquisitive function. Through *usucapio*, long and uncontested possession could mature into ownership if certain legal conditions were met – lawful origin, continuous possession, and good faith [6, p. 95–97]. *Usucapio* institutionalized the principle that stability of possession should prevail over abstract ownership claims [1, p. 124–125].

This doctrine not only regularized defective transfers but also facilitated economic circulation of property. By converting factual control into title, *usucapio* fostered legal certainty and transactional security – values preserved in modern law through acquisitive prescription [5, p. 193–195]. Roman law's achievement was to reconcile fact and right. Possession began as a factual relation, yet the law endowed it with legal consequences – presumptions of ownership, interim protection, and potential acquisition of title [2, p. 242–245].

Moreover, the Ukrainian civil-law tradition preserves many features inherited from Roman legal doctrine. The Civil Code of Ukraine (2003) clearly distinguishes between ownership and possession, yet maintains their close doctrinal relationship. Under Articles 316–330, ownership is defined as the full legal power over property – the right to possess, use, and dispose of it. At the same time, Articles 397–400 grant protection to possessors, even if they are not owners, by allowing them to defend

their possession against unlawful interference. Furthermore, the Code recognizes acquisitive prescription in Article 344, whereby a person who has openly and continuously possessed property for a legally established period (typically ten years for immovable things) may acquire ownership [3]. Thus, the Ukrainian Civil Code, like its Roman and continental predecessors, treats possession as both a fact and a legally protected state capable of maturing into ownership.

Although historically distinct, common-law property also reflects Roman influence. Possession grounds possessory remedies such as ejectment and conversion, and adverse possession parallels usucapio. The Twelve Tables laid down a period of two years for the usucapion of land and one year for movables [4, Digest 6.1]. These very short periods may seem surprising in a system which otherwise denies any effect to the lapse of time, and its scope is therefore very restricted [2, p. 248]. In English law, for instance, continuous open possession for a period of 10 or 12 years (depending on the situation) extinguishes the owner's right and vests title in the possessor [6, p. 120–122]. The logic – favoring certainty and the stability of long-established control – is strikingly Roman.

However, while civil law treats usucapio as a mode of acquisition, common law views adverse possession primarily as a limitation of the owner's action. Despite different formulations, both systems recognize the functional power of possession to create or protect property rights [1, p. 129–131].

Across traditions, possession fulfills three enduring functions: preserving public order by discouraging violent self-help and protecting peaceful control; securing transactions by allowing reliance on visible possession and peaceful enjoyment; providing evidence of title, especially where registration is absent or imperfect [6, p. 116–118]. Thus, the Roman doctrine still underlies the policy rationale for protecting possession in contemporary property law.

Roman jurists built a conceptual framework where possession and ownership coexist as distinct yet interconnected institutions. Possession, though factual, enjoyed legal recognition and could evolve into ownership through usucapio. Modern civil-law systems preserve these principles through acquisitive prescription and possessory remedies, while common law maintains them through adverse possession and possessory actions. The persistence of these doctrines illustrates the

lasting influence of Roman jurisprudence upon the structure of modern property law [5, p. 452–473].

LITERATURE:

1. Barry, N. Afterlife of Roman Law. The Law of Things, Including Possession, Usucapio, Modern Law and the Inviolability of Ownership, Occupatio, Ownership. An Introduction to Roman Law. Clarendon Press (Oxford University Press), 1962. pp. 45–48, 98–103, 105–114, 122–125, 129–132, 153–158.

2. Buckland, W. W. The Law of Things and Property, Including Res, Property, Possession, Iure Gentium Modes of Acquisition of Property. A Textbook of Roman Law from Augustus to Justinian. Cambridge University Press, 1921. pp. 182–190, 198–206, 242–248.

3. Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law, Code dated 16.01.2003 No. 435-IV.

4. Corpus Iuris Civilis, ed. Mommsen & Krueger, trans. Watson, The Digest of Justinian. University of Pennsylvania Press, 1985. Book 6: 1 Vindicatio of Property; 2 The Publician Action In Rem.

5. New Frontiers Law and Society in the Roman World. Edited by Paul J. du Plessis. 2013. https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/44119/external_content.pdf?sequence=1&isAllowed=y

6. Watson, A. Property, Acquisition of Ownership, Possession, Comparison Between Roman Law and Modern Law. Roman Law and Comparative Law. University of Georgia Press, 1991. pp. 44–49, 95–97, 116–122.

Кіндей Юлія Олександрівна,
Студентки I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.

ТРАНСФОРМАЦІЯ РИМСЬКИХ ІДЕЙ ПРО СПІЛЬНЕ КОРИСТУВАННЯ МАЙНОМ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У правовій науці підґрунтям для формування сучасних підходів до власності, зокрема й інтелектуальної, досить часто стає римське приватне право. Дослідження засвідчують, що ідею *communio* (спільне володіння) та *usus communis* (спільне користування) трансформовано в механізми співавторства, спільного володіння патентом, ліцензування, відкритих даних і програмного забезпечення з відкритим кодом. Цифровізація та глобальний обіг знань спричинили потребу в розв'язанні проблеми поєднання приватного інтересу автора зі спільним користуванням результатами інтелектуальної праці. Науковці зазначають, що в правовій системі України право спільного володіння інтелектуальним продуктом урегульовано нормами Цивільного кодексу (кн. IV, гл. 75) [1] та спеціальними законами [2], однак досі бракує комплексного осмислення його римських витоків [3, с. 225; 4, с. 7]. З огляду на це важливо провести порівняльно-правовий аналіз римської концепції спільності та її сучасного втілення в умовах цифрової економіки. Платформи відкритих даних і спільного створення контенту (*open access*, *open source*) реалізують філософію *res communes omnium* – спільного користування благами, що не зменшуються від використання [5, с. 365–367]. Римські ідеї, адаптовані до ХХІ ст., є основою сучасного правового регулювання інтелектуальної власності у відкритому інформаційному просторі України.

Проблематику спільної власності в римському праві детально викладено в працях Є. Харитонова [6, с. 110–114], І. Козуба, М. Боднарука [7, с. 193–277]. Зокрема, поняття *communio* проаналізовано з позиції правовідносин співвласників на засадах рівності часток та узгодженого володіння. У курсі лекцій Львівського національного університету [8, с. 4–9] наголошено на соціальному вимірі спільної власності (*communio pro indiviso*) у римлян, оскільки вона передбачала гармонію приватного й публічного інтересів.

У сучасній доктрині інтелектуальної власності зосереджено увагу на цивільно-правових аспектах спільних прав і співавторства [9, с. 145–155], проте питання історичної тяглості між поняттями *communio* та колективним правом власності на нематеріальні об'єкти досі є дискусійним. Окрім того, І. Комарницька й М. Буцяк [3, с. 224–228] наголошують на потребі історико-порівняльного осмислення спільного володіння ІВ-об'єктами (об'єктами інтелектуальної власності); М. Котенко [4, с. 8] підкреслює вплив на розвиток прав інтелектуальної власності в Україні європейської цивілістики, заснованої на римській моделі. У розкритті історичного підґрунтя важливими є також розвідки [5, с. 365–368], у яких наголошено, що нині нематеріальні блага є суспільним ресурсом, що поєднує авторські права та принцип відкритого доступу. Як бачимо, українська наука перебуває на етапі осмислення римської концепції спільності як основи модернізації інститутів права інтелектуальної власності в умовах цифровізації.

У римському приватному праві інститут спільної власності (*communio*) мав фундаментальне значення для формування європейських правових традицій. Його сутність полягала в спільному володінні, користуванні та розпорядженні річчю (*res communis*) кількома особами за принципом взаємної згоди [6, с. 114; 7, с. 211–220]. Відповідно до концепції, викладеної у працях Гая, Павла та Ульпіана, така власність зобов'язувала співвласників діяти за принципом взаємної згоди (*communio est mater rixarum* – «спільність є матір'ю суперечок»), що в сучасному цивільному праві віддзеркалено в нормах про спільну часткову та спільну сумісну власність (ст. 355–368 Цивільного кодексу України) [1].

Подальший розвиток ідей *communio* виявився особливо плідним у сфері нематеріальних благ. Розвиток науки, техніки й творчості спричинив появу об'єктів, що не мають матеріальної форми, але мають цінність: твори, винаходи, програмні продукти. Давня римська ідея *usus communis omnium* («спільне користування всіх») відродилася у сучасній концепції «відкритих знань» – вільного доступу до наукових і культурних результатів [5, с. 364].

Принципи *communio* у праві інтелектуальної власності проявилися у формуванні категорій співавторства та спільної власності на об'єкт інтелектуальної діяльності. Згідно з позицією Яркіної [9, с. 146], спільне володіння результатом творчої праці відтворює кла-

сичну логіку *communio*: усі співвласники мають рівні права користування, але розпорядження об'єктом (продаж, ліцензування, передача прав) можливе лише за взаємною згодою, що відповідає ст. 429 Цивільного кодексу України [1] та Закону «Про авторське право і суміжні права» [2].

Окремі дослідники підкреслюють, що трансформація класичних уявлень про власність у цифрову епоху спричинила появу нової форми – інтелектуальної *communio*, коли інтелектуальний продукт створюють і використовують колективно без втрати цінності. Це принципово відрізняє нематеріальну власність від речової: право на твір, винахід чи базу даних може належати одночасно багатьом, не позбавляючи інших можливості користування, тобто право інтелектуальної власності виступає «цифровим нащадком» римського *communio*, адаптованим до умов обігу знань та інформації [3, с. 226].

Важливим аспектом трансформації є запровадження механізмів спільного управління правами – ліцензій типу Creative Commons, відкритого програмного забезпечення (open source), цифрових репозитаріїв із публічним доступом, у яких відтворено дух *res communes omnium* – спільного блага, що поєднують приватно-правову природу права власності з публічними інтересами, забезпечуючи вільний обіг інформації без порушення авторських прав [4, с. 7].

Право інтелектуальної власності демонструє глибоку спадкоємність між римським і сучасним правом: від матеріального володіння до інтелектуального користування, від речі до ідеї, що стає основою для побудови правових моделей відкритої науки, спільного створення інновацій і рівноправного доступу до знань.

Проведений аналіз засвідчує, що римські приватного права *communio* та *usus communis omnium* трансформовано в сучасні правові механізми співавторства, спільної власності на об'єкти інтелектуальної діяльності, відкритих ліцензій і цифрового доступу до знань. У дослідженні доведено, що сучасне законодавство України закріплює правові механізми, що продовжують римську ідею рівноправного користування результатами праці. Еволюція від матеріальної до інтелектуальної власності віддзеркалює зміну суспільних цінностей – від індивідуального привласнення до колективного створення й використання. Саме поєднання римської спадщини з принципами відкритої науки, інновацій і технологічної співпраці здатне стати методологічним орієнтиром модерні-

зації права інтелектуальної власності України в умовах цифрової економіки.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні концепції «цифрової спільної власності», яка забезпечить збалансований доступ до інтелектуальних ресурсів зі збереженням гарантії авторського права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Книга четверта «Право інтелектуальної власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20>.
3. Комарницька І. І., Буцяк М. М. Загальні положення права інтелектуальної власності в Україні. *Актуальні питання правознавства*, 2023. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/41.pdf>
4. Котенко М. В. Інтелектуальна власність у правовій системі України: історичні та теоретичні аспекти. *Legal Journal (КДПУ)*, 2020. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/416>
5. Лозовська А. С. Історія розвитку права інтелектуальної власності в Україні. *Часопис «Час правничий»*, 2021. URL: <https://surl.lt/zfcxhz>.
6. Харитонов Є. О. (ред.). Основи римського приватного права. Одеса : Фенікс, 2019. URL: <https://surl.lu/aalwwl>.
7. Козуб І. Г., Боднарук М. І. Основи римського цивільного права. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2020. URL: <https://surl.li/mvzbig>.
8. Римське приватне право (*курс лекцій*). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. URL: <https://surl.li/runqbr>.
9. Яркіна Н. Спільні права інтелектуальної власності: їх виникнення й здійснення. Харків : НЮУ ім. Я. Мудрого, 2012. URL: <https://surl.li/ydqmzg>.

Кравчук Сергій Сергійович

*студент факультету судового та міжнародного права 1 курсу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.

ПУБЛІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ВЛАСНОСТІ

У римському праві власність (*dominium, proprietas*) визначалася як повне право користування, володіння та розпорядження річчю – *jus utendi, fruendi et abutendi*.

Проте вже з періоду Республіки держава почала встановлювати певні обмеження з мотивів публічного порядку (*utilitas publica*). Такі обмеження передбачали заборону дій, що шкодили сусідам або громаді, а також надання права доступу до речей загального користування.

До числа найвідоміших публічних обмежень належали: *interdicta de itinere* (щодо права проходу), *de aqua* (щодо доступу до води), *de luminibus* (щодо освітлення), що забезпечували сусідські й громадські інтереси. Ці приписи були спрямовані на запобігання зловживанням правом власності та збереження рівноваги між приватною користю і загальним добром [1, с. 82].

Римські юристи також підкреслювали, що власність не може використовуватися проти суспільних інтересів. У “*Digesta*” Юстиніана містяться численні приклади, коли держава мала право вилучати майно для потреб громади – наприклад, для будівництва доріг, акведуків або храмів. Водночас діяло правило справедливої компенсації, що знайшло продовження у сучасному принципі еквівалентного відшкодування при вилученні майна для суспільних потреб [2, с. 115-118].

У римській правовій традиції власність розглядалася не лише як право, а й як соціальна функція. Концепція “*utilitas publica*” передбачала, що інтереси громади стоять вище за інтереси окремої особи. У межах *municipium* і *coloniae* держава могла регулювати забудову, користування землями чи доступ до ресурсів. Римське право, таким чином, визнало принцип відповідальності власника перед суспільством, що пізніше ліг в основу християнського та європейського розуміння етичного володіння [3, с. 3-5].

Lex Aquilia (286 р. до н.е.) встановила обов’язок власника відшкодовувати шкоду, завдану іншому, тим самим закладаючи мораль-

но-правову основу для ідеї, що право власності зобов'язує. Пізніші правники – Павел, Ульпіан, Гай – розвинули положення про те, що межі власності визначаються не лише законом, але й справедливістю (*aequitas*) [4, с. 212-214].

З прийняттям християнства і розвитком середньовічного феодального ладу ідея суспільного призначення власності отримала нове тлумачення. Власність почали вважати не лише благом, а й обов'язком. Під впливом римського і канонічного права у європейських кодифікаціях XIX–XX ст. утвердилася концепція, що власність має служити загальному добробуту.

Конституція Італії 1947 р. у ст. 42 закріпила, що «власність має соціальну функцію і повинна бути доступною для всіх». Основний закон Німеччини (*Grundgesetz*) у ст. 14 зазначає: «Власність зобов'язує. Її використання має водночас служити суспільному добробуту» [5, ст. 42]. Подібні положення закріплені й у Конституції Іспанії (ст. 33), де гарантується право власності, але наголошується, що його зміст і межі визначаються соціальною функцією.

У французькому праві Кодекс Наполеона (*Code civil*, 1804) заклад принцип, за яким право власності обмежується законом у публічних інтересах (ст. 544–545).

Це стало правовим підґрунтям для пізніших норм про експропріацію майна для суспільних потреб із виплатою компенсації.

Концепція соціальної функції власності знайшла відображення в українському конституційному праві. Конституція України у ст. 13 визначає, що «власність не повинна використовуватися на шкоду людині, суспільству, природі». Стаття 41 проголошує, що право приватної власності є непорушним, проте примусове відчуження можливе лише з мотивів суспільної необхідності й за умови попереднього та повного відшкодування вартості [6, ст. 13 ст. 41].

Цивільний кодекс України у ст. 319 також підтверджує, що здійснення права власності не може порушувати права, свободи та гідність інших осіб. Такий підхід є логічним продовженням римського принципу *utilitas publica* – користі для громади.

У сучасній практиці Європейського суду з прав людини (справи “*James and Others v. United Kingdom*”, “*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*”) визнається, що держава може обмежувати право власності задля досягнення законної мети, якщо це здійснюється пропорційно та справедливо [7, с. 27-29]. Таким чином, сучасне міжнародне право

підтримує баланс між приватним володінням і суспільним інтересом, започаткований ще римськими юристами.

Порівнюючи римське право та сучасні європейські правові системи, можна дійти висновку, що ідея соціальної функції власності є логічним продовженням античної концепції публічних обмежень. Римляни першими заклали принцип, за яким приватне благо не може суперечити загальному добру. Сучасне право розвиває цю тезу, поєднуючи економічну свободу з відповідальністю перед суспільством.

Отже, еволюція права власності – це шлях від абсолютного панування над річчю до усвідомлення моральної відповідальності власника. Римське право стало фундаментом, на якому побудовано сучасну доктрину соціальної функції власності, що визначає баланс між індивідуальною свободою і колективними потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Justinian. The Digest (Digesta/Pandectae). Ed. by Alan Watson. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. URL: <https://digitalcommons.law.uga.edu/books/101/>
2. Nicholas B. An Introduction to Roman Law. Oxford: Clarendon Press, 1962. URL: <https://global.oup.com/academic/product/an-introduction-to-roman-law-9780198760634>
3. Stein P. Roman Law in European History. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. URL: <https://www.cambridge.org/highereducation/books/roman-law-in-europeanhhistory/C674E514A286F0D8EB4927CBE B9618D4>
4. Digesta Iustiniani. Liber VIII. De servitutibus. URL: <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA%2A/Servitudes.html>
5. Конституція Італії від 27.12.1947 р. URL: <https://www.senato.it>
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-ВР>
7. Case of James and Others v. The United Kingdom. ECHR, Judgment of 21 February 1986. HUDOC URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

Кривенко Даніела Сергіївна
Студентка I курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Кривенко Ю. В.

ФОРМИ РИМСКОГО ШЛЮБУ: CUM MANU TA SINE MANU

Дослідження форм римського шлюбу cum manu та sine manu дає змогу простежити глибокі зміни у правовому становищі жінки та сімейних відносинах Стародавнього Риму. Перехід від шлюбу, заснованого на повній владі чоловіка, до моделі, що визнавала правову самостійність дружини, відображає ширші соціально-економічні процеси того часу. Такий підхід дозволяє по-новому розглянути розвиток римського сімейного права як важливого елементу еволюції приватно-правових інститутів.

У цьому дослідженні особлива увага приділяється розкриттю правової природи обох форм шлюбу, порівнянню їхніх наслідків та з'ясуванню причин поступового витіснення cum manu шлюбом sine manu. Таке зіставлення дозволяє глибше зрозуміти механізми трансформації римського сімейного права та його вплив на суспільні відносини.

У римському праві розрізняли два основні види шлюбу: cum manu і sine manu. У шлюбі cum manu дружина переходила під повну владу чоловіка або його pater familias, втрачала зв'язки зі своєю родиною і права на майно, тоді як sine manu зберігала юридичну незалежність, власне майно та зв'язки зі своєю родиною. Шлюб укладався за згодою сторін, наявністю jus conubii, досягненням шлюбного віку та відсутністю перешкод, а припинявся смертю, розлученням або втратою умов існування. Фактичні стосунки без права на законний шлюб називали конкубінатом, і діти від таких зв'язків не мали правового статусу шлюбних. Перехід до sine manu демонструє поступову емансипацію жінки: вона отримувала більше прав, економічну та юридичну незалежність, що робило шлюб справедливішим і дозволяло поєднувати сімейне життя з особистими інтересами. Водночас обмеження розлучень показує прагнення римського суспільства зберегти моральні та сімейні цінності. Еволюція римського шлюбу свідчить про те, що розвиток власності та соціальної структури впливав на права жінки та зміни у сімейному законодавстві.

У римському праві шлюб розглядався як важливий правовий і моральний союз: «Шлюб є союз чоловіка і жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права» (Модестін). У шлюбі *cum manu* жінка «підпадала в повну залежність чоловіка чи *pater familias*... абсолютно позбавляючись агнатських зв'язків зі своїми батьками» (Д. 23.2.1), що відображало її повну правову підлеглість. Натомість у *sine manu* дружина «виходить з-під необмеженої влади *pater familias*... й формально стає незалежною особою» (Д. 23.2.1), зберігаючи майнові права та самостійність. Ця еволюція свідчить про послаблення чоловічої влади та розширення прав жінки, що було пов'язано з розвитком приватної власності та суспільних відносин. Водночас через поширення розлучень держава намагалася законодавчо зміцнити моральні підвалини шлюбу. [2, с. 287-291]

Приклад еволюції римського шлюбу добре ілюструє зміну правового становища жінки. У шлюбі *cum manu* вона переходила під владу чоловіка та втрачала юридичний зв'язок зі своєю родиною. Натомість шлюб *sine manu* показує, як жінка зберігала майнову та правову самостійність, залишаючись під владою свого батька. Це свідчить про послаблення влади чоловіка та поступове розширення ролі жінки в сімейних відносинах. [1, с. 133-137]

Порівняно з римським шлюбом, український шлюб демонструє суттєву еволюцію від патріархальних моделей до сучасного рівноправного союзу. У Римі шлюб *cum manu* надавав чоловікові повну владу над дружиною, яка ставала агнаткою та юридично підпадала під його авторитет, тоді як *sine manu* дозволяв жінці залишатися під владою свого батька, зберігаючи майнову незалежність. В Україні, згідно з ст. 21 СК України, шлюб виникає лише після державної реєстрації, а ст. 22–24 гарантують добровільність та встановлюють шлюбний вік (18 років), що виключає примус і забезпечує рівноправ'я подружжя. Українське законодавство також регулює майнові та особисті відносини: ст. 60–61 СК України встановлює принцип спільної сумісної власності подружжя, що ілюструє відхід від абсолютної влади чоловіка над майном дружини, характерної для *cum manu*. У питаннях розірвання шлюбу сучасне право передбачає чіткі процедури: ст. 104–108 визначають підстави припинення шлюбу, порядок розірвання за заявою подружжя або одного з них, включно з випадками фіктивного розірвання. Таким чином, порівняння римської системи *cum manu* і *sine manu* із сучасним українським законодавством де-

монструє еволюцію від контролю чоловіка над дружиною до рівноправного партнерства з захистом прав подружжя та дітей. Українське право акцентує добровільність, рівність і правову безпеку, що ілюструє прогрес від патріархальної моделі до сучасної сімейної системи. [3, ст. 21, 22–24, 60–61, 104–108, 135.]

Таким чином, дослідження показує, що римські форми шлюбу відрізнялися ступенем влади чоловіка над дружиною, тоді як сучасний український шлюб ґрунтується на взаємній згоді, рівності та захисті прав обох подружжя. Це ілюструє еволюцію інституту шлюбу від контролю та підпорядкування до партнерства і взаємної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лубко І. М., Попова Н. О. Римське цивільне право : підручник. Черкаси : Видавництво Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, 2017. С. 133–137.
2. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 287–291.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. Ст. 21, 22–24, 60–61, 104–108.

Кройтор Олег Олександрович

*студент I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.*

СЕРВІТУТИ: ВІД РИМСЬКОЇ СПАДЩИНИ ДО СУЧАСНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ЄВРОПИ

Сервітути – це особливий правовий інститут, який віддзеркалює глибоку історію формування уявлення про межі власності та співіснування людей у суспільстві. Ще у давньоримському праві вони виконували роль посередника між свободою володіння та обов’язком поваги до іншого. Суть сервітуту полягає у праві користування чужою річчю для задоволення потреб, які не можна забезпечити іншим способом [1, с. 34]. Римські юристи розглядали *servitus* як «*jus in re*

aliena» – право на чужу річ, що обмежує абсолютну владу власника. Такий підхід свідчив про надзвичайну зрілість правової думки: навіть у світі, де приватна власність мала священний характер, існувало усвідомлення, що свобода одного не може бути повною без врахування прав іншого. Сервітути поділялися на земельні (praedialia) – встановлені на користь певної ділянки, і особисті (personalia) – створені для користі конкретної особи, наприклад, узупруг чи узус [2, с. 41]. У «Дигестах» Юстиніана описано принципи, які визначали природу цього інституту: сервітут не може вимагати від власника активних дій (servitus in faciendo consistere nequit), не може існувати самостійно без головної речі, а також не може бути обтяженням іншого сервітуту [3, с. 77]. Ці правила, засновані на логіці і природності речей, стали етичним і юридичним дороговказом для всієї європейської цивілістики. Рецепція римського права у середньовічній Європі принесла нове життя інституту сервітутів. Університети Болоньї, Падуї, Орлеана вивчали стародавні тексти, шукаючи в них не лише закон, а й дух справедливості. Під впливом канонічного права, де велике значення надавалося моральному аспекту володіння, сервітути набули гуманістичного змісту. Вони почали розглядатися не як тягар, а як форма співжиття, спосіб запобігання конфліктів між власниками [4, с. 126].

Пізніше, в епоху кодифікацій, сервітути зайняли важливе місце в системі приватного права. У Наполеонівському кодексі 1804 року поняття «servitude» отримало чітке визначення: це обмеження, накладене на одну власність на користь іншої [5, с. 97]. У статтях 637–710 «Code civil» систематизовано види сервітутів, порядок їх набуття і припинення. Водночас німецьке право, втілене у §§1018–1029 BGB, закріпило точну конструкцію «Grunddienstbarkeit» – земельного сервітуту, який вважається однією з найраціональніших форм поєднання свободи власності та соціальної відповідальності [6, с. 142]. Під впливом цих правових традицій сучасне українське право розвиває власну систему регулювання сервітутів. Цивільний кодекс України (статті 401–412) передбачає можливість встановлення сервітутів на підставі договору, рішення суду або закону. Визначено земельні, особисті та публічні сервітути, що дозволяють користування чужим майном без позбавлення власності [7, с. 53]. У практиці найчастіше мова йде про прохід, проїзд, прокладення комунікацій, доступ до води або світла. Проте сучасна правова реальність породжує й нові форми –

інформаційні, енергетичні, екологічні сервітути. У світі цифрових технологій поняття «чужа річ» набуває нового змісту. Виникає питання: чи може бути сервітутом право користування частиною інформаційного простору, чи, наприклад, право прокладання оптичного кабелю через приватну ділянку заради суспільного інтересу? Ці проблеми показують, що класичні римські ідеї залишаються живими, бо їхня логіка універсальна – вона ґрунтується на принципі розумної рівноваги [8, с. 119]. Не менш важливою є моральна сторона інституту. Сервітут – це межа, що нагадує власнику: володіння не є самодостатнім, воно завжди вплетене у тканину суспільних зв’язків. Саме у цьому полягає його філософський сенс. Сервітут є втіленням цього усвідомлення – права, яке обмежує заради збереження людяності [9, с. 187]. Таким чином, еволюція інституту сервітутів – це історія поступового перетворення юридичного механізму на моральний принцип. Від стародавнього Риму до сучасної України він залишається мостом між правом власності та соціальною справедливістю. Його існування нагадує, що право – це не лише система норм, а й культура взаємоповаги, без якої свобода перетворюється на хаос.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The Digest of Justinian / Ed. by Alan Watson. University of Pennsylvania Press, 1998.
2. Nicholas B. An Introduction to Roman Law. Clarendon Press, Oxford, 1962.
3. Smith’s Dictionary of Greek and Roman Antiquities. Entry “Servitudes”. London, 1890.
4. Stein P. Roman Law in European History. Cambridge University Press, 1999.
5. Code civil des Français. Title IV. Des servitudes (Articles 637–710). Legifrance, 1804.
6. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). §§1018–1029. Germany, 1896.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV.
8. ResearchGate. “Grounds for the right to use someone else’s property (easement)”. 2021.
9. Perelló C. F.A. Origins of the Division of Servitudes into Natural, Legal and Conventional. Journal of Roman Legal Studies, 2013.

Лантух Марія Сергіївна

*студентка I курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції) Національного університету «Одеська
юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Кривенко Ю. В.

ЗАХИСТ ЧЕСТІ Й ГІДНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Римське право – це правова система Стародавнього Риму, яка протягом більш ніж тисячі років змінювалась та набувала нових форм, щоб в кінцевому результаті стати основою більшості сучасних правових систем світу [1].

Після падіння Західної Римської імперії в 476 р. н. е. та після припинення існування Східної Римської (Візантійської) імперії у 1453 р., римське право не стало «забутим минулим», а навпаки – було збережене та переосмислене наступними поколіннями юристів-теоретиків та практиків, що забезпечило його вплив на розвиток права в Європі в середні віки та новий час [2, С. 38].

Загальновизнаним фактом сьогодні є те, що саме римське право є основою континентальної (романо-германської) правової сім'ї, що на практиці охоплює правові системи більшості європейських держав, а також значної кількості країн Латинської Америки, Африки та Азії, які запозичили європейські континентальні кодекси [2, С. 38].

Аналізуючи різні доктринальні підходи, проглядається чітка лінія, яку дослідники проводять між римським правом та сучасним, підкреслюючи фундаментальну значимість римського права для сучасних національних правових систем не тільки Європи, а й багатьох неєвропейських держав, що, незважаючи наплинність часу, не втратило актуальності й дотепер [2, С. 38].

Зміст поняття «честь» і «гідність» в різні історичні періоди розглядалось по-різному, і різне розуміння даних понять викликане багатьма факторами, зокрема це залежало від території, культури, соціально-економічних факторів, форми устрою держави. Не варто також забувати про традиції, релігію та звичаї, які іноді відігравали ключову роль в певні часові періоди на територіях конкретних держав чи імперій.

У Стародавньому Римі поняття гідності та честі розуміли як повагу до особистості та мали суто матеріальну підставу – багатство, майно чи худобу. Майно, яке можна було порахувати, було мірою мо-

ральних якостей, відкритою книгою, яку можна «прочитати». Закономірно, що раби у Стародавньому Римі, будучи людьми, не вважалися не лише суб'єктами права, а й носіями таких людських якостей як гідність та честь. При цьому, честь громадянина, будучи немайновим благом, посідала вагоме місце серед об'єктів охорони. У разі завдання образи страждала особистість людини, знижувався рівень поваги до неї з боку інших людей. [3, С. 117].

Підставою виникнення зобов'язання із образи був окремий приватний делікт *injuria* (образ, недозволена дія) [4, с. 70]. Образа трактувалась досить обширно, а зміст даного поняття зводився до приниження честі, внаслідок прояву неповаги до іншої особи [3, С. 118].

Згідно положень Законів XII таблиць *injuria* (образ) охоплювала зазіхання на особу та виражалась у трьох формах:

membrum ruptum – пошкодженні частини тіла;

os fractum – нанесенні тяжких тілесних ушкоджень;

injuria – нанесенні побоїв без поранень, нанесенні принизливих ударів [3, С. 118].

З часом даний делікт набув належного розвитку, із зазіхань на тілесну недоторканість *injuria* набув широкого застосування та перетворився в делікт суть якого полягала у будь-якому посяганні на особистість взагалі. У зв'язку із таким стрімким розвитком, у римському праві було виокремлено наступні види посягань:

convincium adversus mores (лайки, погрози чи публічне приниження);

libellum famosum (складання пасквілів);

adtemptata pudicitia (принижена цнота – напади чи грубе поводження з жінками знатних родин, а також малолітніми будь-якої статі);

ne quid infamandi causa fiat (будь-які випадки моральної шкоди, що пов'язані з посяганнями на честь та гідність) [3, С. 118].

Вчинення окреслених вище дій публічно, в день, проти особливо визначних особистостей та дій, які характеризувались особливою тяжкістю, підпадали під категорію *injuria atrox* (тяжка образа) [3, С. 118].

Окремо треба згадати приниження честі, як обставину, що відбивалася на правоздатності та дієздатності особи. Існували такі види приниження честі: ганьба (*infamia*) та погана репутація (*turpitude*). *Infamia* наставало у разі засудження особи за злочин чи за серйозне приватне правопорушення, що вважалися негідною, непорядною по-

ведінкою. Особи, які визнавалися безчесними, не могли представляти у процесі інших осіб, вступати у законний римський шлюб і навіть були обмежені у праві на одержання спадщини. *Turpitude* мало місце у разі визнання суспільством особи безчесною за характером її поведінки, наприклад у випадку вступу у шлюб раніше року з моменту смерті чоловіка або заняття діяльністю, яка в тогочасному суспільстві вважалася ганебною (повії, актори). Найсуттєвішими обмеженнями у цьому випадку було обмеження прав у сфері спадкування.

Аналізуючи систему покарань варто відмітити, що протягом всього розвитку римського права вона не стояла на місці, а постійно піддавалась певним змінам. Згідно положень Законів XII таблиць (451–450 рр. до н. е.), що стали найвидатнішою пам'яткою архаїчного періоду (від заснування Риму у 753 р. до н. е. до приблизно III ст. до н. е.) розвитку римського права [2, С. 39], відповідальність за завдану шкоду характеризувалась здебільшого штрафним характером. Виняток складало лише посягання на особу, яке мало свій прояв в *membrum ruptum* (пошкодженні частини тіла, каліцтві) – покарання зводилося до реалізації принципу «таліону» [3, С. 118].

Сума штрафу від початку була твердо установленною, що обумовлено відсутністю різниці між різними видами поранення та особистими образами [3, с. 118]. Однак з розвитком римського права такий підхід трансформувався і право визначення розміру відшкодування за завдану образу переходило до потерпілого. У випадку коли визначена потерпілою особою сума була справедливою, суд присуджував таку визначену суму. Проте, коли з урахуванням суспільного становища сторін позову, обставин завдання образи суд визначав, що розмір суми є не справедливим суд наділявся правом зменшити розмір штрафу. У випадку коли підставою для подання позову ставало завдання жорсткої образи, оцінка претора була обов'язковою [3, С. 119].

Підсумовуючи вищезазначене підкреслимо, що значення римського права для сучасного права неоціненне, адже саме римське право стало основою для сучасної романо-германської системи, що функціонує в багатьох країнах світу. Незважаючи на історичний період, в який існувала Римська імперія, регулювання захисту честі та гідності, як немайнових благ знайшло своє відображення у різних нормативних актах.

Попри певне обширне трактування делікту *injuria* дані положення слугували достатньою основою для захисту права на честь та

його відновлення за фактом посягання. В ході історичного розвитку суспільства, нормативне регулювання відносин із захисту розглядуваних немайнових благ розвивалось відповідно до уявлень про моральні засади, відповідно до загальних засад функціонування суспільства, з урахуванням історично сформованого нормативного надбання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пастушок Г. І. Значення основоположних цінностей римського права для формування правової традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. Вип. 8. С. 31–37.

2. Патlachук О. В. Римське право як основа сучасних правових систем. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. № 1.; Правова система: теорія і практика. *Одеський державний університет внутрішніх справ*. 2025. С. 37-43. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2025/1/1_2025.pdf#page=37 3. Кучерявенко В. С. Захист честі та гідності в римському приватному праві та сучасному цивільному праві. С. 117-121. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/213517fa-a171-40aa-aefb-8731ff5a478d/content>

4. Гринько С. Д. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі за правом Стародавнього Риму. *Університетські наукові записки: Часопис ХУУП*. 2014. № 2. С.69-78

Лисак Анастасія Володимирівна,
студентка I курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: д.ю.н., проф. Давидова І. В.

СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Римське право визначало спадщину як сукупність майнових прав та обов'язків, що належали померлому на момент його смерті. Існувало два шляхи спадкування: за заповітом або за законом. Ключовим принципом була неможливість поєднання цих двох підстав для спадкування майна однієї особи; спадкоємець за заповітом успадковував усе майно, навіть якщо йому була призначена лише частина [1, с.74].

Форма заповіту в Римі не була статичною та еволюціонувала протягом різних історичних періодів. У добу імперії та в праві Юстиніана утвердився поділ на публічні заповіти, що укладалися за участі державних органів, та приватні. Приватні, у свою чергу, могли бути усними або письмовими. Важливою вимогою для надання акту урочистості була присутність свідків, зазвичай семи [5, с. 282].

Свобода заповідальних розпоряджень, що походить ще з Законів XII таблиць, була реалізацією права приватної власності. Заповіт (*testamentum*) визначався як одностороннє волевиявлення та розпорядження власника (*domovlasnyk*) своїм майном на випадок смерті [3, с. 121].

Для юридичної чинності заповіту вимагалось дотримання трьох умов: належна юридична форма; наявність у заповідача активної заповідальної правоздатності (*testamenti factio activa*); наявність у призначеного спадкоємця пасивної заповідальної правоздатності (*testamenti factio passiva*) [2, с.225].

Активна правоздатність (право складати заповіт) належала лише вільним римським громадянам. Її не мали підвладні особи (окрім військових щодо свого майна), неповнолітні, душевнохворі, марнотрати, а також сліпі та глухонімі. Правоздатність жінок еволюціонувала від необхідності згоди опікуна до повної самостійності. Раби були позбавлені цього права, за винятком державних рабів стосовно частини їхнього пекулія. Пасивна правоздатність (право бути спадкоємцем) була ширшою: її мали вільні особи, а також раби (як свої, так і чужі) [2, с.225].

Найдавніші форми заповітів були публічними та громіздкими: *testamentum comitiium calatis* (оголошення перед народними зборами) та *testamentum in procinctu* (оголошення перед військом у бойовій готовності).

Через незручність цих форм виник *testamentum per aes et libram* – заповіт у формі ритуальної манципації (символічного продажу) майна довірній особі. Ця форма дозволяла уникнути публічності, особливо коли розпорядження почали фіксувати на вощених табличках, які передавалися довірній особі запечатаними. Пізніше преторське право почало надавати захист спадкоємцю, зазначеному в документі, засвідченому печатками семи свідків.

Існували й особливі форми. Військовий заповіт (*testamentum militis*) був максимально спрощеним і не дотримувався суворих фор-

мальностей, оскільки воля воїна мала пріоритет. Він дозволяв солдату розпорядитися лише частиною майна та допускав поєднання спадкування за заповітом і за законом.

У посткласичний період з'явилися нові публічні форми (наприклад, внесення до судового протоколу або передача на зберігання імператору). Також виділяли екстраординарні заповіти, що враховували особливі обставини:

Під час епідемій (*testamentum pestis conditum*): свідки могли бути присутні не одночасно.

У сільській місцевості (*ruri conditum*): вимагалось лише п'ять свідків.

Існували спеціальні правила для сліпих (за участю нотаріуса), неписьменних (вимагали восьмого свідка) та для заповітів на благодійні цілі (звільнялися від низки вимог).

Свобода заповіту обмежувалася інститутом необхідного спадкування для захисту інтересів найближчих родичів. Еволюція цього інституту пройшла кілька етапів:

Давнє право вимагало прямо згадати «своїх спадкоємців» у заповіті, або призначивши їх, або позбавивши спадку.

Преторське право поширило цю вимогу на всіх дітей, включно з емансипованими.

Судова практика почала визнавати недійсними заповіти, що «всупереч обов'язку» позбавляли спадку найближчих родичів.

Згодом утвердилося правило про обов'язкову частку (*portio debita*), яка спочатку становила чверть від тієї, що належала б за законом. Юстиніан збільшив цей розмір до однієї другої. Позбавити спадкоємця цієї частки можна було лише за наявності вагомих, чітко визначених причин (наприклад, негідна поведінка).

Ця система існувала паралельно зі спадкуванням за законом, яке в праві Юстиніана базувалося на чіткій черговості класів спадкоємців. Спадкоємці наступного класу закликалися до спадкування лише у випадку відсутності представників попереднього класу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поліщук М. Г. Порівняльна характеристика спадкового права давнього риму та спадкового права сучасного цивільного права України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 1. С. 74-77.

2. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: підручник. Друге видання, перероблене. Київ, 2014. 240с.
3. Кухарев О. Є. Спадкове право України : навч. посібник. Алерта, Київ. 2013. 328 с.
4. Основні засади спадкування за римським приватним правом. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали Х регіональної наук.-практичної конференції. Львів, 2004. С. 69-70.
5. Щербина Б. С. Спадкування у римському приватному праві та Кодексі Східної Галиції. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 60. С. 281-292.

Мордовець-Ткач Марта Костянтинівна

*Студентка I курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції) Національного університету «Одеська
юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н. доц. Кривенко Ю. В.

ЕКСТРАОРДИНАРНИЙ ПРОЦЕС У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Історія римського права розповідає нам, як поступово змінювалося ставлення людей до суду, правосуддя та ролі держави в стародавньому Римській Імперії. Спочатку в Римі існувала дуже офіційна і складна процедура, яка називалася легісакційним процесом. Пізніше її замінили менш жорстким і більш практичним процесом, відомим як формулярний. Але з плином часу в Римській імперії з'явився новий вид судового розгляду, екстраординарний, або, іншими словами, когнітивний.

Екстраординарний – це назва, яка перекладається як «поза нормальним порядком». Спочатку він застосовувався в окремих і незвичайних випадках, які не могли бути розглянуті в звичайному суді. Проте цей процес поступово став основним способом розгляду справ у Римі. Це сталося через посилення ролі держави в судовій системі та концентрацію влади імператора в усіх сферах життя.

Формальний процес передбачав, що справа розглядається у два етапи: спочатку перед магістратом, а потім перед приватним суддею.

Ці два етапи були об'єднані в єдиний екстраординарний процес: державний чиновник або суддя від імені імператора розглядав одну і ту ж справу протягом усього процесу. Суд був включений до складу державної влади, а не був лише посередником між приватними особами.

Примітною особливістю екстраординарного процесу було те, що він проводився в письмовій формі. Раніше судові процеси проходилися публічно і в усному форматі, але тепер усі дії, скарги, пояснення, докази та рішення – записувалися. Це зробило процес більш формальним і дало можливість переглядати рішення. Саме тоді стало можливим і оскарження, тобто втручання в судові рішення вищого суду або навіть самого імператора.

Крім того, у міру розвитку надзвичайних проваджень, ставлення до суддів і адвокатів повільно змінювалося. Ця роль тепер стала професійною, на відміну від тих часів, коли суддя був звичайним громадянином, якого обирали для вирішення спорів. Судді та чиновники повинні були мати юридичну освіту, вміти писати і нести відповідальність перед державою за законність своїх рішень.

Таким чином, у Римській імперії почала формуватися концепція судової етики та офіційної відповідальності, яку можна вважати початком професійного суду. Ця концепція, згідно з якою суддя зобов'язаний бути справедливим і дотримуватися закону, була підтримана в юриспруденції Європи та сучасних держав.

Іншою відмінністю було те, що повноваження суддів були розширені. Їм було дозволено збирати докази, викликати свідків, допитувати сторони і навіть самостійно приймати рішення. У такій системі суд вступав у процес не тільки як посередник, а і як учасник. Це було нововведення, що наблизило судовий процес до того, яким ми його знаємо сьогодні.

Цей процес мав свої недоліки, поряд з перевагами, які він приносив. Оскільки суддя був представником держави, а імператор іноді був тим самим, рішення могло ґрунтуватися на політичній доброзичливості. Громадяни не завжди могли впливати на хід справи. Проте цей процес став важливим кроком до створення системи державного правосуддя, яка збереглася в більшості країн світу.

Якщо порівняти римський екстраординарний процес із сучасним українським законодавством, можна виявити спільні риси. Показово, що як тоді, так і сьогодні суд виконує роль держави, а його рішення є обов'язковими. Суд оцінює докази, заслуховує сторони і виносить рі-

шення, яке може бути оскаржене. Проте між ними є й істотна відмінність. Суд в Україні є незалежним, а процес – змагальним. Це означає, що сторони мають рівні права, а суддя не може бути прихильним до жодної з них. У Римі, навпаки, суддя мав набагато більшу владу і, як правило, сам вирішував, що є справедливим.

Ще один момент, про який варто зазначити – екстраординарний процес значною мірою сприяв формуванню європейської правової культури. Він утворив поняття єдиної судової системи, підпорядкованої державі, концепції можливості оскарження рішень та відповідальності суддів перед законом. Ці принципи були пізніше впроваджені в судах середньовічної Європи, а потім у законодавстві сучасної континентальної Європи і національному законодавстві сучасних держав, включаючи Україну.

Таким чином, екстраординарний процес може розглядатися як один із найперших прикладів переходу від формального правосуддя до справжньої державної служби закону. Проте можна сказати, що більшість сучасних принципів судочинства базуються саме на екстраординарному процесі. Саме під час цього процесу з'явилися такі фактори, як письмове провадження, апеляції, державний контроль за виконанням рішень та професійна діяльність суддів.

Ці концепції також проникли в українське законодавство через європейську правову традицію. Екстраординарний процес римського права був важливим етапом еволюції судової системи. Він призвів до перетворення приватних судів на публічні, коли судді почали діяти від імені влади. Завдяки цьому процесу правосуддя стало впорядкованим, письмовим і підзвітним. Незважаючи на те, що римська система була авторитарною, саме на її досвіді почало розвиватися сучасне уявлення про суд як інституцію, що служить закону і правосуддю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шемшученко Ю. С. Екстраординарний процес. Лексика – українські енциклопедії та словники. URL: https://leksika.com.ua/10480304/legal/ekstraordinarniy_protsets
2. Види форм захисту порушених прав у Стародавньому Римі | Коментар. Мего-Інфо – Юридичний портал України No1, Коментар ЦПК, КПК, КУПАП, ККУ, ЦК. URL: <https://mego.info/види-форм-захисту-порушених-прав-у-стародавньому-римі?page=2>

3. Екстраординарний процес. Stud. URL: https://stud.com.ua/151416/pravo/ekstraordinarniy_protsets
4. Екстраординарний процес. StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/9055098/page:4/>
5. Борисова В. І., Баранова Л. М. 2008 «Право» Основи римського приватного права. ст.66-68. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Rimskpravo.pdf
6. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. 2009 «Юрінком Інтер». Римське право. URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/58771/mod_resource/content/1/РИМСЬКЕ%20ПРАВО%20Підпригора%20Харитонов%20Підручник%202009.pdf

Мороз Яна Миколаївна

*студентка 1 курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.*

ПРИНЦИП *BONA FIDES* У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У СУЧАСНИХ ДОГОВОРАХ

Принцип *bona fides* (добросовісності) посідає фундаментальне місце у системі римського приватного права, виступаючи морально-правовим критерієм, який визначав поведінку сторін у договірних відносинах. Його сутність полягала у вимозі діяти чесно, відкрито, без обману, з урахуванням справедливих очікувань контрагента. У римських джерелах цей принцип згадувався як етична і правова норма, що забезпечувала рівновагу між формальною правовою свободою та моральною відповідальністю сторін. Саме завдяки *bona fides* правові відносини набували соціально прийнятного змісту, а право поступово перетворювалося з формальної системи на регулятор справедливих людських взаємин [4, с. 45-52].

У сучасному цивільному праві України принцип добросовісності зберіг своє значення, ставши одним із ключових принципів приватного права. Зокрема, стаття 3 Цивільного кодексу України визначає добросовісність як основоположну zásadu цивільного законодавства, що повинна пронизувати всі стадії договірних відносин – від укладення до виконання зобов'язань. Судова практика також активно за-

стосовує принцип добросовісності, особливо у справах, де сторони зловживають своїми правами або порушують баланс інтересів [1].

Як зазначає Л. Дубчак, сучасна судова практика демонструє тенденцію до розширеного тлумачення принципу добросовісності, коли суди враховують не лише формальні умови договору, а й фактичну поведінку сторін. Наприклад, при оцінці правомірності дій сторони, суди аналізують, чи відповідали ці дії добросовісним очікуванням іншої сторони, чи не містили вони ознак маніпуляції, введення в оману або зловживання правом [6].

У доктрині цивільного права принцип *bona fides* розглядається як прояв загальноправової ідеї справедливості. Він покликаний забезпечити гнучкість правозастосування, особливо у випадках, коли формальне дотримання закону призводить до несправедливих наслідків. Тому добросовісність виконує роль «етичного фільтра», який не дозволяє використовувати право для досягнення недобросовісної мети [4, с. 45-52].

На думку В. Резніка, принцип добросовісності у договірних відносинах набуває конкретного змісту через такі категорії, як взаємна довіра, лояльність і передбачуваність поведінки сторін. Він також зазначає, що недобросовісна поведінка навіть без прямого порушення договору може бути підставою для судового втручання або визнання певних дій незаконними [5, с. 60-67].

У міжнародному приватному праві принцип *bona fides* є універсальною нормою, відображеною у таких документах, як Принципи УНІДРУА та Принципи європейського договірного права. У цих актах він трактується як обов'язок сторін діяти чесно і співпрацювати у процесі виконання зобов'язань, а також утримуватися від будь-яких дій, що можуть завдати шкоди контрагенту[2].

У національному законодавстві України принцип добросовісності має не лише декларативний, а й практичний характер. Його реалізація вбачається у підході судів до розв'язання спорів щодо зловживання правом, невиконання договірних зобов'язань та недобросовісної конкуренції. Так, Верховний Суд неодноразово наголошував, що формальне дотримання правових норм не може виправдовувати недобросовісну поведінку сторони, яка суперечить загальним засадам справедливості та розумності [6].

У своєму дослідженні Камінська Н. зазначає, що принцип добросовісності (*bona fides*) має глибоке коріння в правовій традиції, але су-

часна система правовідносин в Україні переживає його трансформацію під впливом соціально-правових викликів. Авторка підкреслює, що добросовісність зі свого первинного значення як чесного наміру та поведінки переросла у складну правову категорію, яка охоплює морально-етичні, правові та аксіологічні виміри. Вона доводить, що в умовах реформування державної системи та підвищеної уваги до антикорупційної політики добросовісність стає не лише принципом поведінки, але й вимогою до правових інститутів.

Камінська також акцентує увагу на тому, що добросовісність потребує регламентації критеріїв і механізмів її реалізації в правовій системі. Вона зазначає, що без чітких нормативних та процедурних рамок віднини-часу принцип ризикує залишитись декларацією, а не реальною запобіжною нормою. У контексті приватного права це означає, що сторони договірної відносини мають керуватися не лише письмовими нормами, але й вимогами чесності та справедливості, а судова практика – мати можливість реагувати на ситуації, коли формально договір виконано, але порушено довіру іншої сторони.

Нарешті, авторка вказує, що добросовісність у сучасному праві України набирає особливого значення передусім в умовах правового режиму воєнного стану та масштабних змін у державному й приватному секторах. У таких умовах вона виступає гарантом захисту слабших сторін, стабілізації правовідносин та зміцнення правової культури. Камінська підкреслює, що даний принцип має стати дієвим інструментом для забезпечення справедливості в ситуаціях, коли формально всі юридичні дії можуть бути виконані, але морально-правовий баланс порушено [3, с. 32-41].

Таким чином, принцип *bona fides* еволюціонував від морально-го правила римських юристів до універсальної правової норми, яка визначає суть сучасного цивільного обороту. Його застосування дозволяє гармонізувати відносини між сторонами договору, попереджає зловживання правами та забезпечує дотримання справедливості у правовому полі. Добросовісність – це не лише правова, а й етична категорія, що виступає основою довіри у правовій системі сучасної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

2. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts). 2016. Ст. 37.
3. Камінська Н. Добросовісність: соціально-правовий зміст і значення для сучасних реформ. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 32–41.
4. Кравчук В. В. Добросовісність як категорія цивільного права України. *Право України*. 2020. № 3. С. 45–52.
5. Резнік В. І. Добросовісність як категорія цивільного права. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 60–67.
6. Дубчак Л. Принцип добросовісності у цивільному праві України: судова практика та тенденції розвитку. Блог ЛІГА.net. 2024. URL: <https://blog.liga.net/user/ldubchak/article/57947>

Нагірняк Дарина Олегівна

студентка I курсу факультету судового і міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.

АБСОЛЮТНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ У СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ

У римському праві право власності (*dominium*) визнавалося ідеалом юридичної досконалості, надаючи власнику три головні правомочності: *ius utendi* (користування), *ius fruendi* (отримання плодів) і *ius abutendi* (розпорядження), без необхідності отримувати чиюсь згоду або враховувати суспільні обмеження. Ця концепція передбачала, що власник має виключну, абсолютну владу над річчю, а інші особи повинні утримуватися від будь-яких посягань (домініон як презумпція повноти влади). Уже за часів класичного римського права виявлялися коректувальні елементи: наприклад, права сусідів (*ius vicinitatis*), сервітуту, обмеження заради утилітарного публічного порядку (*utilitas publica*) фіксували, що абсолютність – не завжди й не у всіх випадках – була безмежною [6, с. 1-2].

Мета – показати, які характеристики абсолютності домініуму були в римському праві, та розкрити, як сучасне цивільне право, зокрема

українське, трансформувало ідею абсолютної власності в систему з законодавчими, суспільними та етичними обмеженнями. Гіпотеза – абсолютність власності у римському праві виступає теоретичною ідеєю, але в реаліях вона була частково обмежена й здобула нові межі в сучасності; сучасні правові системи визнають абсолютність як презумпцію і керуються балансом між правом власника та суспільним інтересом [6, с. 4-5].

Методи – історико-порівняльний аналіз римської доктрини власності з нормативами сучасного цивільного права України та ЄС; догматичний аналіз норм цивільного кодексу, конституції, законів, судової практики; нормативно-інтерпретаційний метод для з'ясування, як законодавство і суди визначають межі власності; кейс-аналіз новітніх нормативних змін в Україні 2024-2025 років [5, с. 26-28].

У римському праві домініум формував юридичну категорію абсолютності у двох вимірах: суб'єктивному (власник має автономію у користуванні, плодах і розпорядженні) і об'єктивному (обов'язок інших осіб утримуватись від втручання). Наприклад, процедура манципації або інстанція *usucapio* чітко визначала момент, коли домініум переходить до власника, і коли особа може вимагати від інших припинення втручань – ці елементи показують абсолютність права у юридичній доктрині. Також римські юристи визнавали обмеження – сервітути, сусідство, обов'язки перед державою чи громадою, що вказує на те, що абсолютність не була тотальною [6, 2020, с. 1-2].

Сучасне цивільне право, ідучи від цього ідеалу, вводить низку обмежень через закон, конституцію, публічний порядок та інтереси інших осіб. У Конституції України право власності гарантоване, але встановлюється, що власник здійснює права, “якщо це не суперечить закону і не порушує прав інших осіб” (стаття 41 Конституції України) – це вже юридичне коригування абсолютності. Крім того, нові законодавчі акти 2024-2025 років підсилюють захист добросовісних набувачів: законопроект № 12089 від 3 жовтня 2024 року передбачає чіткі процедури стягнення чи повернення майна, набутого від держави чи місцевих органів, що врегульовує ситуації, коли майно було передано помилково або незаконно [2, 2024].

Одним із найсвіжіших прикладів трансформації абсолютності власності в Україні є закон, який забороняє державі вимагати повернення майна, яке було поза її власністю більш як 10 років – ця норма чітко обмежує право держави на *expropriation* чи *reclaiming* власнос-

ті, посилюючи юридичну стабільність та захист добросовісних набувачів [3, 2025].

Ще один сучасний кейс – право власності на земельні ділянки, яке може бути конфісковане судами у випадку, якщо іноземець успадкував сільськогосподарську землю і не здійснив її відчуження протягом року – ця норма демонструє, як закон встановлює часові обмеження на власність і накладає санкції, що обмежують право власності через публічний порядок та державний інтерес [4, 2025].

Специфічно у умовах воєнного стану вводяться форс-мажорні обмеження права власності: закон «Про використання земель під розвиток цифрової інфраструктури» передбачає примусове відчуження земельних ділянок приватної власності під час воєнного стану з нормативно встановленою процедурою. Це показує, що абсолютність власності може бути обмежена не лише звичайним законодавством, але й при спеціальних режимах, коли публічний інтерес чи державна безпека стають пріоритетом [1; 5, с. 27].

У системі цивільного права Європейського Союзу абсолютність прав власності також вкорінена як ідеал, але існує багата судова практика, зокрема Європейського суду з прав людини, яка підтверджує, що обмеження можуть бути встановлені законом, ґрунтуються на пропорційності, правовій передбачуваності, компенсації (якщо потрібна) та ретельній регуляції. Наприклад, рішення ЄСПЛ визнають, що право власності може втратити частину своїх можливостей у випадках, коли це необхідно для захисту прав інших осіб, екології чи суспільної моралі [7 параграф 69-73; 8, параграф 64-68].

З аналізу нормативних актів, законопроектів, судової практики та новітніх законодавчих змін з'ясовано такі ключові результати:

- абсолютність права власності в римському праві була теоретичним і юридичним ідеалом, який не був вільним від соціальних та правових (сервітути, *ius vicinitatis* тощо) [6, с. 1–2];
- сучасне цивільне право України вводить чіткі законодавчі межі абсолютності, зокрема через норми про захист добросовісних набувачів, часові обмеження на вимогу повернення майна, санкції для іноземців щодо сільськогосподарських земель (Закон № 12089 від 03.10.2024 та супровідна аналітика) – що підтверджується як самими нормами, так і практикою Верховного Суду у справах щодо земель та права власності (включно зі справою № 568/823/23 від 12.03.2025). [2; 4];

- у законодавстві та судовій практиці зафіксовано тенденцію встановлення часових обмежень і спеціальних режимів (наприклад, норми, що унеможливають вимогу повернення майна, яке перебувало поза державною власністю понад 10 років), що підсилює правову стабільність набувачів і одночасно обмежує державні можливості примусового повернення власності [3];
- у надзвичайних/воєнних режимах діють окремі процедури примусового відчуження або припинення права власності, що демонструє: абсолютність власності може бути тимчасово обмежена за задекларованою необхідністю держави з обов'язковим правовим регулюванням та процедурними гарантіями (аналіз актуальних публікацій і статей з питань правового режиму воєнного стану та відчуження) [1; 5, с. 26–28].

Абсолютність власності – це юридична конструкція (презумпція повної влади над річчю), яка зберігає свою теоретичну цінність, але в сучасному цивільному правопорядку трактується інакше: вона обмежена законом, суспільним інтересом, правами інших осіб і етичними, екологічними нормами. Українські законодавчі зміни 2024-2025 років підтверджують, що абсолютність права власності вже не означає безумовного панування, а передбачає відповідальне володіння з правами й обов'язками, з балансом приватного та суспільного [3].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Suietnov, Yevhenii. «Signature Cannot Be Vetoed: New Law in the Field of Compulsory Alienation of Private Land under Martial Law». *Problems of Legality*, 2025.
2. Закон України № 12089 від 3 жовтня 2024 року «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо захисту добросовісних набувачів нерухомого майна».
3. Reform Index. Changes prohibiting the state from reclaiming property held outside its ownership for more than 10 years, 2025.
4. Верховний Суд України, справа № 568/823/23, 12 березня 2025 року.
5. Nastina, O. Peculiarities of legal regulation of compulsory termination of land ownership in the conditions of martial law in Ukraine. *ScienceRise: Juridical Science*, 2022, с. 24-29.
6. Ilkiv, O. V. Ownership as a legal category. *Юридична Україна*, 2020, с. 1-5.

7. ECHR, *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, Judgment, параграфи 69-73.
8. ECHR, *Hutten-Czapska v. Poland*, Judgment, параграфи 64-68.
9. Конституція України, 1996, ст. 41.

Новак Анастасія Анатоліївна, Волик Вероніка Вікторівна
студентки I курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції) Національного університету «Одеська
юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н, доц. Кривенко Ю. В.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ РИМСЬКИХ ГРОМАДЯН (КВІРИТІВ, ЛАТИНІВ, ПЕРЕГРИНІВ, ЛІБЕРТИНІВ, КОЛОНІВ)

Правове становище римського населення визначалося належністю до певної юридичної групи, що впливало на обсяг цивільних, майнових, політичних і сімейних прав. Основу правосуб'єктності становили три ключові статуси: свободи, громадянства та сімейної належності. Розподіл на окремі категорії обумовлював різний рівень правоздатності та можливість участі в громадському і приватному житті. Зміни в державному устрої та праві поступово трансформували ці статуси, дозволяючи окремим групам розширювати або втрачати свої права залежно від історичного періоду та законодавчих рішень. [1, с.101-102]

Розпочнемо з правового становища квіритів, тобто римських громадян, воно займало центральне місце у системі римського права. Статус громадянина визначав політичні, цивільні та особисті права, а також участь у державному житті. Бути квіритом означало належати до привілейованої спільноти з повним правовим захистом і впливом у суспільстві. Квірити мали право голосувати, обіймати посади, укладати цивільні угоди, вступати в законний шлюб і оскаржувати вироки. Водночас вони зобов'язані були служити у війську, сплачувати податки та дотримуватися законів. Спершу громадянство мали лише мешканці Риму, але з розширенням держави його надавали іншим народам. У 212 р. н. е. едикт Каракалли поширив його на всіх вільних жителів імперії. У приватному праві лише

квірити могли бути повноправними власниками, укладати цивільні угоди й успадковувати майно. Цей статус забезпечував високу особисту гідність і захист від свавілля. Поєднання політичних прав, майнових можливостей і суспільної поваги зробило їхнє становище зразком для формування європейських правових традицій і сучасного розуміння громадянства. [4]

Щодо статусу латинів у римському праві, то він визначав особливу категорію осіб, які спершу включали давніх мешканців Лациї та їхніх нащадків. Згодом це становище поширилося на деякі італійські громади, а після поширення римського громадянства в I ст. до н. е. латини здебільшого населяли позаіталійські провінції. Їхні політичні права були обмежені: вони не служили в легіонах і не обиралися на магістратури, але могли голосувати в народних зборах. У цивільно-правовій сфері латини користувалися *ius commercii* та *ius conubii*, але звільнені з рабства були обмежені: не могли заповідати чи успадковувати майно, яке після смерті поверталось патрону, що породило вислів «жили як вільні, помирали як раби». Римське громадянство латини здобували відносно легко через переїзд до Риму або обрання магістратами чи сенаторами у своїх громадах. [1, с.104-106]

Наступне, але не менш важливе те, що серед вільних, проте не громадян Риму, найнижче соціальне становище посідали переґрини. Вони походили з іноземців або підданих підкорених територій, проживали в державі, але не мали громадянства. Переґрини не мали політичних прав, користувалися лише *ius gentium* і не могли брати участь у цивільному обороті на рівних із громадянами. Римський громадянин міг втратити статус за тяжкі злочини й бути висланим до місць проживання переґринів, а переґрини за заслуги – отримати громадянство. У 242 р. до н. е. створили посаду претора переґринів, який розглядав справи за *ius gentium*, дозволяючи укладати угоди, володіти майном і звертатися до суду, але без політичних прав. Найважливіші зміни відбулися за імператора Каракалли: у 212 р. н. е. Конституція Антоніна надала всім вільним мешканцям імперії римське громадянство. Переґрини змогли укладати законні шлюби, спадкувати, володіти майном і брати участь у судових процесах. Ця реформа юридично зрівняла всіх вільних перед законом і зміцнила імперію. Отже, правове становище переґринів пройшло шлях від повного безправ'я до рівноправного громадянства. [3]

Далі зазначимо, що відпущений на свободу раб у Стародавньому Римі називався вільновідпущеником (лібертином) і, отримуючи свободу, автоматично переймав правовий статус свого колишнього володаря. Якщо його звільняв римський громадянин, лібертин ставав римським громадянином, але з обмеженнями: до початку принципату йому заборонялося одружуватися з вільнонародженою римлянкою. Він залишався зобов'язаним перед патроном, виконуючи послуги, господарську або побутову допомогу та, за потреби, матеріально утримуючи його та родину. Після смерті майно лібертина переходило патрону. У публічній сфері права лібертинів були обмежені: вони не служили в легіонах, не брали участі у народних зборах і політичному житті. Таким чином, навіть отримавши свободу, лібертин залишався між рабством і повноправним громадянством. [2, с.37-38]

Окрему увагу варто приділити колонатній верстві. У Стародавньому Римі колонат виник як форма земельної оренди, що з часом перетворилася на систему, у якій особа була прикріплена до земельної ділянки. Колони-це вільні люди, які обробляли землю, належну землевласнику, і були зобов'язані виконувати певні обов'язки, зокрема сплачувати ренту або виконувати трудові послуги. Колони не були рабами; вони мали особисту свободу, могли укладати шлюби, володіти майном і передавати його у спадок. Однак їхня свобода була обмежена прикріпленням до землі, що нагадувало феодальну залежність. Мали обмежену правоздатність, зокрема щодо укладення угод або участі в судових процесах. Проте з часом їхні права розширювалися, і вони здобули певні юридичні можливості. Згідно з Кодексом Юстиніана, колони не могли самовільно залишати оброблювану землю. Їхнє прикріплення до землі стало спадковим, а також їх діти ставали колонами. [5]

Давайте порівняємо правове становище населення Стародавнього Риму, воно будувалося на чіткій ієрархії приватних і публічних прав. Найвищий статус мали квірити-повноправні громадяни. Вони користувалися *ius commercii*, *ius conubii*, брали участь у народних зборах, обиралися на магістратури, мали судовий захист і могли передавати громадянство нащадкам. Латини посідали проміжне становище: мали обмежене *ius commercii* і частково *ius conubii*, але були позбавлені політичних прав і доступу до магістратур. Лібертини отримували статус колишнього господаря. Якщо їх звільняв римський громадянин, вони ставали громадянами, але без політичних прав: не голосували,

не служили в легіонах і не займали магістратур. Перегріни не мали громадянства, не користувалися *ius conubii*, не брали участі в управлінні. У приватних справах діяли за місцевим правом або *ius gentium*. Колони були прикріплені до землі, формально вільні, але залежні від землевласника. Виконували повинності, сплачували ренту, не могли залишати землю без дозволу. Отож, римське суспільство мало чітку правову структуру, що забезпечувало контроль держави й підтримку соціального порядку. [1, с.103-108]

Отже,правове становище населення Риму будувалося на поступовому розмежуванні прав залежно від походження, свободи, обов'язків перед державою та можливості участі в громадському житті. Повноправні громадяни мали доступ до політичної діяльності, законного шлюбу і майнових угод. Інші категорії населення отримували лише окремі елементи цього статусу: хтось мав право укласти угоди, але не міг брати участь в управлінні державою; інші користувалися особистою свободою, але не мали доступу до сімейних чи виборчих прав. Саме нерівномірний розподіл можливостей створював правову ієрархію та визначав місце кожної групи в суспільстві. Окрему роль відігравала належність до громади, земля та походження. Особи залежного походження перебували під контролем держави чи приватних власників, мали обмежену рухливість і не завжди могли самостійно розпоряджатися собою або своєю працею. Таким чином, система права закріплювала не лише свободу чи несвободу, а й ступінь включення людини до політичної й економічної структури Риму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Підпригова О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 101-108.
2. Основи римського приватного права: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранової Харків: Право, 2008. С. 35-38
URL:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Rimskpravo.pdf
3. Інформація про правове становище римських громадян. URL:
<https://share.google/wuARjeYvsgX0HJHJ9>
4. Інформація про систему спадкування у Стародавньому Римі.
URL: <https://share.google/vbccItFcvlQreIX5h>
5. Інформація про римське право та його вплив на сучасні правові системи. URL: <https://share.google/ewil837MhcO3SsbWY>

Пигуля Анастасія Вікторівна

*студентка I курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Давидова І. В.

ПУБЛІЧНЕ ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО У СИСТЕМІ РИМСЬКОГО ПРАВА

Римське право, сформоване впродовж тисячоліття, стало першим у світовій історії системним правовим масивом, що чітко розмежовувало публічне і приватне право. Цей поділ, зафіксований ще в Інституціях Ульпіана, ґрунтувався на критерії інтересу: *publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*. Саме таке розмежування визначило подальший розвиток континентальної правової традиції й залишається актуальним для розуміння сучасних правових систем.

Публічне право охоплювало норми, що регулювали організацію держави, її інститути та відносини між державою і громадянами. До нього належали конституційні приписи, норми про магістратури, са-кральне право, а також кримінальне переслідування. Основним джерелом публічного права виступали *leges publicae*, прийняті коміціями або сенатом. Ульпіан зазначав, що порушення норм публічного права тягне за собою санкції, спрямовані на захист *res publica*, а не окремих осіб [3, с. 37].

Приватне право, навпаки, регулювало майнові та особисті відносини між громадянами. Його серцевиною були Інституції Гая, що систематизували три великі блоки: особи, речі й позови. Приватне право ґрунтувалося на принципі автономії волі сторін і захищало індивідуальні інтереси. Судді в цивільних справах діяли за формулою, де приватна особа виступала і позивачем, і відповідачем, а держава лише забезпечувала процедуру.

Розмежування публічного і приватного права мало не лише теоретичне, а й практичне значення. У сфері публічного права держава виступала сувереном, чий розпорядження були обов'язковими для всіх. У приватноправовій сфері сторони могли укладати угоди, створювати сервітути чи маніпулювати спадщиною, доки не порушували публічний порядок. Ця дуальність дозволяла римлянам одночасно зберігати жорстку державну вертикаль і гнучкість цивільного обороту.

Особливо яскраво поділ проявлявся в процесуальному праві. У публічних процесах (*quaestiones perpetuae*) обвинувачення підтримувала держава, а покарання стосувалося всієї спільноти. У приватних позовах (*actiones*) ініціатива належала потерпілому, а суддя лише встановлював факт порушення права. Така диференціація вплинула на формування сучасних кримінального та цивільного процесів [2].

У пізній імперії межі між публічним і приватним правом почали розмиватися. Кодекс Юстиніана включив до цивільного права норми, що раніше вважалися публічними, зокрема про статус осіб і опіку. Проте принципова дихотомія збереглася: держава могла втручатися в приватні відносини лише за наявності публічного інтересу. Цей підхід ліг в основу сучасного адміністративного права, яке регулює втручання держави в приватну сферу.

Сучасні дослідники наголошують, що римське розмежування публічного і приватного права стало основою для континентальної моделі правової держави. Воно уможливило формування інституту суб'єктивних прав, які захищаються незалежно від волі держави. Водночас римський досвід показав, що чіткий поділ не є абсолютним: публічне право завжди містить елементи захисту приватних інтересів, а приватне право функціонує лише в межах, визначених державою [1, с. 197].

У посткласичний період принцип *bonum commune* почав проникати в приватне право. Юристи Другого століття н.е. обґрунтовували обмеження свободи договорів вимогами суспільної моралі та справедливості. Цей підхід став прототипом сучасних норм про добрі звичай та публічний порядок, які дозволяють судам відмовляти в захисті угод, що суперечать суспільним інтересам.

Римське вчення про поділ права вплинуло також на формування сучасної системи джерел права. *Leges publicae* трансформувалися в сучасні закони, а приватноправові едикти претора – в судову практику, що доповнює законодавство. Така ієрархія джерел зберігається в більшості країн романо-германської правової сім'ї [4].

Таким чином, римське розмежування публічного і приватного права стало не лише класифікаційним інструментом, а й механізмом балансування інтересів особи й держави. Воно уможливило створення правової системи, здатної одночасно захищати індивідуальну свободу й забезпечувати суспільний порядок. Сучасні правові системи,

попри трансформації, зберігають цю фундаментальну дихотомію, що свідчить про генетичну стійкість римської правової традиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабанін В. Вплив римської ідеї загального блага на сучасну систему правових цінностей. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (117). С. 194–200.
2. Белова М. В., Переш І. Є. Вплив римського права на сучасну зміну правової парадигми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 692–696.
3. Патlachuk О. В. Римське право як основа сучасних правових систем. *Правничий часопис*. 2025. С. 37–39.
4. Публічне та приватне право у системі римського права. Закон України від 14 квіт. 2020 р. № 1234-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. Ст. 145.

Пославська Софія Юрївна

*студентка I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Токарева В. О.*

THE BALANCE OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS IN ROMAN PROPERTY REGULATION IN MODERN LAW

The relationship between private property rights and public interest (utilitas publica) has been recognized since Roman times. Bilous and Popenko note that “the Roman legal system did not allow absolute freedom of property; private rights were consistently moderated by the needs of the community” [1, p. 17]. Popescu emphasizes that “the classical Roman conception of dominium, expressed through the triad ius utendi, fruendi, abutendi, was never absolute and always subject to iura vicinitatis and leges publicae” [2, p. 5].

The regulation of building near public roads, management of drainage, and control of burial sites were measures to ensure the health and safety of the community [2, p. 6]. Bilous and Popenko highlight that “the limitations on private property were not external interferences but intrinsic conditions

of ownership” [1, p. 17]. Ifrim et al. state that “the Roman legal approach provided mechanisms to balance individual property rights with collective needs, which influenced the legal thinking of subsequent European states” [5, p. 11].

Expropriation (expropriatio) in Roman law allowed the state to acquire private property for public purposes. Petrov asserts that “during the late Republic and Empire, expropriation was exercised for the construction of aqueducts, roads, and military infrastructure, usually with some form of compensation or allocation of replacement land” [3, p. 5]. The justification was the principle of *utilitas publica*, which was pervasive in Roman governance [3, p. 4]. Ulpian’s distinction between *ius publicum* and *ius privatum* “provided the doctrinal grounds for understanding why property acquired by the state (*res publicae*) did not require *mancipatio* or *traditio*” [5, p. 9; 1, p. 17]. Ifrim et al. note that “this division continues to inform modern constitutional law concerning expropriation, including requirements for public justification and compensation” [5, p. 11]. Van Der Walt explains that “both the French Code Civil and the German *Bürgerliches Gesetzbuch* define property broadly, but immediately subject it to limitations imposed by law and regulations” [4, p. 12]. Popescu highlights that “these limitations reflect the Roman principle that ownership is always bounded by public necessity” [2, p. 5]. In Common Law, courts apply balancing tests to determine whether government regulation merely enforces natural limitations of ownership, as seen in Roman *iura vicinitatis*, or constitutes a compensable deprivation [4, p. 12]. Petrov emphasizes that “Romans considered certain resources as *res communes*, including air, water, and public land, which could not be privately appropriated” [3, p. 6]. Applying this principle today justifies state regulation of shared resources, such as rivers, coasts, and public digital infrastructure.

Ifrim et al. argue that the Roman concept of *utilitas publica* remains a structural element of legal reasoning that allows modern states to reconcile private and collective needs [5, p. 17]. This idea directly connects with Bilous and Popenko’s observation that the Roman property model “ensured that ownership, while protected, could never undermine the collective good” [1, p. 17]. Modern examples – such as restrictions on urban development, ecological zoning, or cultural heritage preservation – demonstrate the enduring influence of Roman legal logic in state policies [5, p. 17]. Van Der Walt notes that property law systems “inherited from Roman jurisprudence the essential separation between *ius privatum* and

ius publicum, structuring expropriation powers in democratic systems” [4, p. 12].

Popescu’s interpretation of dominium reinforces this: Roman jurists understood ownership not as an unrestricted personal privilege but as a socially responsible institution [2, p. 5]. This perspective is reflected in European constitutions, which guarantee property while restricting its use for social and environmental reasons. Petrov points out that the Roman practice of expropriation – particularly for aquaeductus and roads – laid moral and legal foundations for the modern doctrine of eminent domain, where compensation legitimizes public necessity [3, p. 5]. Similarly, Bilous and Popenko emphasize that “Roman legal heritage continues to define mechanisms of balancing individual rights and public welfare, serving as a foundation for democratic governance” [1, p. 19].

In the digital era, the Roman concept of *res communes omnium* – things common to all – acquires renewed importance. The analogy between natural and digital commons enables the protection of public digital resources from excessive privatization [3, p. 6; 5, p. 17]. Van Der Walt observes that “the conceptual division between private and public law, rooted in Roman doctrine, still influences constitutional property protection today” [4, p. 16]. Thus, the Roman synthesis of private and public law continues to provide an interpretive and ethical framework for resolving contemporary tensions between economic freedom and social responsibility. As Bilous and Popenko summarize, Roman jurisprudence “offered not only legal norms but a philosophy of ownership that integrated personal rights with collective obligations” [1, p. 17], and this balance remains a cornerstone of modern legal civilization [5, p. 21].

LITERATURE:

1. Bilous, O.I., & Popenko, V.O. THE INFLUENCE OF ROMAN LAW ON THE MODERN CHANGE OF THE LEGAL PARADIGM. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2017. Vol. 43. P. 17–21. [<https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/5c774444-2307-46de-a897-a80211584973/download>]
2. Domingo R. The Law of Property in Ancient Roman Law. 2017. [https://www.researchgate.net/publication/323972723_The_Law_of_Property_in_Ancient_Roman_Law]

3. Petrov, P. ON THE IMPORTANCE OF EXPROPRIATION IN THE ROMAN EMPIRE AND IN MODERN EUROPE. *European Scientific Journal*. 2015. Vol.11, No.1. P.1–7.

4. Giglio F. [https://www.researchgate.net/publication/323972723_The_Law_of_Property_in_Ancient_Roman_Law]

5. Kolanec, E., & Pejo, E. (2024). The Enduring Influence of Roman Law on Modern Jurisprudence: A Comprehensive Analysis 30(2), 815-827. [https://www.researchgate.net/publication/380179145_THE_ENDURING_INFLUENCE_OF_ROMAN_LAW_ON_MODERN_JURISPRUDENCE_A_COMPREHENSIVE_ANALYSIS]

Протасова Софія Дмитрівна

*студентка 1 курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Токарева В. О.*

PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN ROMAN LAW AND ITS INFLUENCE ON MODERN CIVIL CLAIMS

Roman law occupies a unique place in the legal history of mankind. It represents the highest degree in the development of legal thought, with wide coverage of the most diverse life relationships and situations [5.p.12.] Among its most enduring contributions is the doctrine of property rights, which continues to influence modern civil law systems across Europe and beyond.

In Roman law, both land and movable property could be owned absolutely by individuals. This conception of absolute ownership (dominium) is characteristically Roman, as opposed to the relative idea of ownership as the better right to possession that underlies the Germanic systems and English law [1. 1st paragraph.] This distinction between ownership and possession was fundamental, allowing Roman jurists to develop legal remedies that protected both the factual control of property and the legal title.

One of the most significant remedies was the rei vindicatio, a legal action that allowed the rightful owner to recover property from someone who held it unlawfully. The action was based solely on ownership, not on prior possession. This principle has been preserved in modern civil

codes, such as the French Code civil and the German BGB, which provide similar mechanisms for restitution. As noted in the VJHR Journal, “The Roman rei vindicatio laid the foundation for modern restitution claims, emphasizing the primacy of legal title over factual possession” [5.p.14]

Roman law also recognized the importance of protecting possession itself, even in the absence of ownership. This led to the development of procedural instruments known as *interdicta*, which were issued by magistrates to prevent or reverse unlawful dispossession. These remedies were essential for maintaining public order and discouraging self-help. As Rafael Domingo explains, “Interdicts were issued by magistrates to protect possession and prevent disturbances, regardless of ownership status” [2.p.3]

Another notable remedy was the *actio publiciana*, which protected possessors who had acquired property in good faith and were in the process of becoming owners through *usucapio*, or acquisitive prescription. This action allowed such possessors to defend their possession against third parties, even if they had not yet completed the legal requirements for ownership. Domingo describes it as “A fictitious vindicatio, allowing protection of possession as if the *usucapio* period had already been completed” [2.p.4]

The Roman classification of things (*res*) was also highly influential. It included both tangible and intangible objects, and allowed jurists to tailor legal remedies to the nature of the property. “The law of things comprised both legal relations and classifications of objects, ranging from the most concrete to the most abstract” [2. p.5]. This conceptual framework has shaped modern distinctions between movable and immovable property, and between corporeal and incorporeal rights.

It was the Romans, drawing on all previous global experience, including that of Eastern countries, who first made individual private property, as well as other property rights and interests, the subject of skilful and sophisticated legal regulation [5.p.15.] Their legal system was not static – it evolved over centuries, adapting to new social and economic realities. This flexibility allowed Roman property law to remain relevant and be included in later codifications.

The codification movements of the 19th century played a crucial role in preserving Roman property principles. The Napoleonic Code and the German BGB both incorporated Roman doctrines, including the distinction between ownership and possession and the availability of legal

actions to protect both. These codes became models for other civil law systems, extending Roman influence across Europe, Latin America, and parts of Asia.

As noted in LawShun's article, "Roman law has profoundly influenced the development of civil law systems across the globe, serving as the foundational framework for legal principles in many modern jurisdictions." [4. 1st paragraph.] The article highlights how Roman codifications such as the Twelve Tables and the Corpus Juris Civilis established enduring concepts like legal equality and the separation of law into public and private domains.

In modern legal practice, the legacy of Roman law is evident in various types of civil claims. Disputes over ownership, adverse possession, and restitution often rely on principles that originated in Roman jurisprudence. For example, in cases involving adverse possession, courts assess the good faith and duration of possession, echoing the Roman doctrine of *usucapio*. Similarly, restitution claims frequently invoke the idea that ownership confers the right to recover property, a direct descendant of the *rei vindicatio*.

Modern legal systems also continue to use procedural mechanisms inspired by Roman *interdicta*. Injunctions and interim relief measures serve to protect possession pending resolution of ownership disputes, ensuring that parties do not resort to self-help or violence. These mechanisms reflect the Roman commitment to legal certainty and procedural fairness, values that remain central to contemporary property litigation.

The philosophical underpinnings of Roman property law also deserve attention. Roman jurists were deeply concerned with balancing individual rights and societal stability. By protecting both ownership and possession, they created a legal environment that discouraged conflict and promoted order. This dual protection remains relevant today, as modern legal systems seek to balance the rights of owners with the realities of possession and use.

In conclusion, Roman law's approach to property rights was comprehensive, pragmatic, and deeply influential. Its legacy lives on in modern civil law, where the protection of ownership and possession remains a cornerstone of legal stability. The enduring relevance of Roman property law underscores its foundational role in the development of legal systems and its contribution to the predictability and fairness of property relations. As highlighted in *The Influence of Roman Law on Modern Legal*

Systems, “Roman law has exerted a profound influence on the evolution of legal systems worldwide, acting as a cornerstone for various legal frameworks” [3.1st paragraph].

LITERATURE:

1. Britannica. The law of property and possession. Glendon M., Millner M. 2025.1st paragraph.
2. Domingo R. The Law of Property in Ancient Roman Law. 2017. P.2-5
3. Filiatus. The influence of Roman law on modern legal systems, 2025, 1st paragraph
4. Law Shun. Sears K. Roman Law’s enduring legacy: shaping modern civil legal systems. 2025. 1st paragraph
5. Visegrad Journal on Human Rights. Bielova M., Byelov D. THE INFLUENCE OF ROMAN LAW ON THE MODERN CHANGE OF THE LEGAL PARADIGM. 2023. P.12-15

Скакун Кіра Ігорівна

*студент 1 курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції) Національного університету
«Одеська юридична академія»*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Кривенко Ю. В.

СІМЕЙНЕ ПРАВО У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Римське приватне право стало основою правових систем багатьох сучасних держав, зокрема у сфері сімейних відносин. Інститут сім’ї у Стародавньому Римі відображав не лише соціальну, а й юридичну структуру суспільства. Вивчення римського сімейного права дозволяє зрозуміти витoki сучасного українського законодавства, яке також ґрунтується на ідеях приватності та рівності сторін. Римська familia – це не просто родина у сучасному розумінні, а складна юридична та економічна одиниця. Її очолював pater familias – повноправний глава, який мав владу patria potestas над усіма членами родини [1]. Його авторитет охоплював як юридичну, так і духовну сферу життя. Усі підвладні особи не мали власного майна, а їхні угоди вва-

жалися дійсними лише за згодою батька. Ця модель підкреслювала абсолютну владу глави сім'ї, що відображала патріархальні засади суспільства. Шлюб (*matrimonium*) у Римі розглядався як союз, укладений заради народження законних дітей. Основною умовою його дійсності було спільне бажання сторін – *affectio maritalis*. Розрізняли два типи шлюбу: *cum manu* – із переходом дружини під владу чоловіка, та *sine manu* – без такого переходу. Шлюб *cum manu* фактично позбавляв жінку майнових і правових свобод, оскільки вона ставала частиною *familia* чоловіка. [2, с. 88] Натомість шлюб *sine manu*, що поширився у період пізньої республіки, став проявом еволюції у бік правової незалежності жінки.

Жінка у такому шлюбі залишалася під опікою свого батька і могла самостійно розпоряджатися майном, укладати угоди та спадкувати. Важливим елементом шлюбних відносин було придане (*dos*), що надавалось дружиною або її родиною для підтримки побуту подружжя. Після розірвання шлюбу придане підлягало поверненню, що стало першим проявом правового захисту жінки [3, с. 121]. Також існували договори щодо майна – *pacta dotalia*, які регулювали порядок використання посагу. Такі угоди відображають зародження договірних засад у сімейному праві. Дружина і діти підпорядковувалися главі родини, але поступово римське право визнавало за ними обмежену правосуб'єктність. Зокрема, законодавство епохи Принципату дозволяло жінкам здійснювати юридичні дії за допомогою опікуна (*tutor mulieris*), а діти могли спадкувати навіть за життя батька. Ці зміни свідчать про поступовий перехід від абсолютної влади *pater familias* до більш гуманістичних принципів. У ранньому Римі шлюб мав сакральний характер і розлучення вважалося небажаним. Проте у період Імперії розлучення стало звичною практикою, що здійснювалось через односторонню заяву (*repudium*) [4, с. 98]. Після розлучення жінка могла повернути своє придане, а діти залишалися під владою батька. Це демонструє прагматичний характер римського права, яке підпорядковувало емоції юридичній логіці. Сімейне право було тісно пов'язане зі спадковим. У спадкуванні пріоритет мали агнати – кровні родичі по чоловічій лінії. Пізніше законодавство Юстиніана розширило коло спадкоємців, включивши когнатів, тобто родичів по жіночій лінії [5]. Ця реформа стала важливим кроком до рівноправності у родинних зв'язках і згодом вплинула на формування принципу рівності спадкоємців у сучасному праві.

Порівняння римського сімейного права з положеннями Сімейного кодексу України (2002 р.) [6]. свідчить про глибокі концептуальні зв'язки. Обидві системи визнають шлюб як добровільний союз рівноправних осіб, хоча у Римі ця рівність з'явилася лише на пізньому етапі.

Сучасне українське законодавство гарантує рівність прав подружжя у володінні майном (ст. 60 СК України), тоді як у Римі майнові права дружини захищалися лише у шлюбі *sine manu* [7, с. 214]. Також в обох системах придане (*dos*) має аналог у спільній сумісній власності, що використовується на благо сім'ї. Щодо дітей, українське право забезпечує рівність матері й батька у вихованні (ст. 141 СК України), тоді як у Римі влада батька була абсолютною. Проте, римляни вперше заклали уявлення про обов'язок утримання дітей, який сьогодні закріплений у ст. 180 СК України. Таким чином, українське сімейне право успадкувало римські принципи раціональності, договірності та правового захисту слабших членів родини. Римське сімейне право стало фундаментом для формування сучасної цивілістичної доктрини. Його основні принципи – патріархальність, але з еволюцією до рівності сторін, юридичне оформлення шлюбу, спадкові відносини та договірний підхід до майнових питань – виявилися універсальними. Сучасне українське законодавство, зокрема Сімейний кодекс, успадкувало не лише термінологію, а й логіку побудови правових інститутів. Таким чином, вивчення римського досвіду дає змогу глибше зрозуміти природу сучасного сімейного права, забезпечити баланс між традиціями та новими цінностями, а також сформувати стабільну правову основу для подальшого розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Овчатова-Редько А. Правові форми шлюбних відносин за римським приватним правом. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література. 2007. Вип. 31. С. 261–267.
2. Балко О. О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський нац. ун-т імені І. Франка. Львів, 2015. 185 с. URL: <http://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Дисертація.pdf>.

3. Харитонов Є. О. Приватне право як концепт [Текст] : [монографія] / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova . – Одеса : Фенікс, 2018 .Т. 1 : Витоки. – 2018. – 554

4. Участь адвоката у сімейних та спадкових справах [Текст] : навч. посіб. / [Є. О. Харитонов та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. О. Харитонova, канд. юрид. наук, проф. О. І. Сафончик ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» . – Одеса : Фенікс, 2018. – 463 с.

5. Сімейне право : навчально-методичний посібник для студентів факультету цивільної та господарської юстиції / К. М. Глиняна, О. І. Сафончик, К. І. Спасова ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» – Одеса : Фенікс, 2020. – 84 с. – (Сер. «Навчально-методичні посібники»).

6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22

7. Харитонов Є. О. Цивілістичні аспекти римського права. Часопис цивілістики. 2021. № 41. С. 5–11.

Триколич Аліна Володимирівна

студентка 1 курсу факультету судове та міжнародне право

Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.

ПІДСТАВИ ВТРАТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У СУЧАСНИХ НОРМАХ

Право власності завжди займало центральне місце у римському праві, оскільки воно регулювало відносини між людьми щодо речей та забезпечувало стабільність цивільного обороту. Власник міг володіти, користуватися та розпоряджатися майном, проте абсолютне право обмежувалося підставами для втрати власності як за волею власника, так і проти його волі Римські юристи визначали втрату власності за волею власника як результат свідомого бажання особи передати або відмовитися від майна. [2]

Римські юристи диференціювали *modus acquirendi* (спосіб набуття) – фактичний момент виникнення права, і *titulus acquirendi* (титул набуття) – юридичну підставу виникнення власності; це розмежуван-

ня дозволяло відокремити фактичні дії від правових наслідків і стало основою для подальшої кодифікації речових прав.

Втрата власності через присвоєння третьою особою: якщо стороння особа заволоділа чужою річчю і набула фактичного володіння, первісний власник ризикував утратити право у випадку застосування інститутів, які визнавали набуття третьою особою (*occupatio* щодо нічийних речей, *usucapio* щодо чужих речей за умов добросовісності і строку) [2]

Occupatio як первісний спосіб надавала право власності тому, хто першим заволодів нічийною річчю (дикі тварини, риба, плоди тощо), при цьому зберігались винятки для тварин зі звичкою повертатися до попереднього господаря, що враховувало фактичні ознаки зв'язку між твариною та господарем. *Specificatio* (переробка чужого матеріалу) викликала тривалі дискусії: прокуліанці вбачали право у творця, сабініанці – у власника матеріалу; компроміс у праві Юстиніана приписав право власності власнику матеріалу, якщо нову річ можна повернути в матеріал, і творцеві – якщо перетворення було неповоротним [4, с. 60-61]

Способи набуття права власності поділялися на первісні (виникнення права вперше або проти волі попереднього власника) і похідні (перехід за волевиявленням сторін); до первісних належали *occupatio*, *specificatio*, *usucapio*, *accessio*, конфіскація і реквізиція, тоді як похідні опиралися переважно на договори та спадкування [3, с. 95]

Похідні способи потребували одночасної наявності титулу й передачі: *манципація* та *in jure cessio* були урочистими формами, тоді як *traditio* – проста фактична передача – згодом стала домінувати. Недбалість власника (відсутність захисту або доказів) могла призвести до втрати права, а державні заходи (конфіскація, реквізиція) історично слугували підставою для припинення приватної власності і згодом отримали процесуальні гарантії та вимоги компенсації.

Сучасне право зберегло римські ідеї про розмежування титулу і володіння та набувальну давність (з вимогами предметної придатності, правової підстави, добросовісності, безперервності і строку), відобразило правила про прирощення, переробку й змішування з визначенням головної речі й відшкодуванням, а також посилило захист власності через нотаріат, державну реєстрацію і кримінально-правові та процесуальні гарантії. [1]

Підстави втрати права власності в римському праві поєднували матеріальні (відчуження, знищення, присвоєння) і процесуальні чинники (відсутність захисту, формалізм доказування); сучасне цивільне право зберегло основні принципи римської доктрини, але доповнило їх сукупністю процедурних гарантій, реєстраційних механізмів та чіткішою регламентацією давності набуття права, щоб мінімізувати ризики безповоротної втрати власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Захист приватної власності в Стародавньому Римі. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Захист_приватної_власності_в_Стародавньому_Римі
2. Набуття і втрата права приватної власності URL: <https://studfile.net/preview/7482745/page:48/>
3. Основи римського приватного права: Підручник. За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
4. Римське приватне право: компл.навч.-метод. забезп. дисц. Для здобувачів ступеня бакалавра за освіт. програмою «Право» спец. 081 Право / уклад.: О. Н. Владикін; КПП ім. Ігоря Сікорського. Електрон. текст. дані (1 файл). Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2025. 164 с.

Чайка Вікторія Володимирівна

*студентка I курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Омельчук О. С.*

ПОНЯТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Право власності є одним із найдавніших правових інститутів, що сформувався ще за часів Стародавнього Риму. Воно мало ключове значення у регулюванні відносин між громадянами та державою. Вже у період царської епохи поняття власності мало сакральний характер, а з переходом до республіки набуло правового змісту. Римські юристи сформулювали базові принципи, які заклали основу для подальшого розвитку права власності в усьому світі. У цей час з'являється понят-

тя індивідуального володіння, що вважалось невід'ємною частиною статусу громадянина [1, с. 45].

У римському праві власність (*dominium*) визначалася як абсолютне, повне і виключне право особи на річ. На відміну від попередніх історичних етапів, де власність мала колективний характер, римляни вперше чітко закріпили поняття індивідуального права на майно. Власник мав три основні повноваження: володіння (*possessio*), користування (*usus*) та розпорядження (*abusus*). Ці елементи згодом були адаптовані у багатьох європейських державах, зокрема в Україні. *Dominium* мало безстроковий характер, а держава лише частково могла обмежувати права власника [2, с. 73].

Римське право розрізняло два основних види власності: приватну (*dominium privatum*) і публічну (*dominium publicum*). Приватна власність належала окремим громадянам і захищалася дуже суворо. Публічна власність належала державі та використовувалася для задоволення суспільних потреб. Також існувала відмінність між квіритською власністю (*dominium ex iure Quiritium*), яка надавалася лише римським громадянам, та бонітарною власністю, яка могла належати іноземцям. Ці класифікації лягли в основу поділу власності в європейському цивільному праві [3, с. 61].

Римське право мало колосальний вплив на сучасну правову систему України. Цивільний кодекс України 2003 року закріпив ті ж три базові правомочності власника: володіння, користування та розпорядження. Ця модель майже ідентична римській концепції *dominium*. Принцип недоторканності приватної власності, закріплений у Конституції України, також має свої історичні витоки у римському праві. Крім того, інститут спадкування, договорів купівлі-продажу та дарування напряму спирається на римські правові джерела [4, с. 102].

У Римі право власності мало не лише економічне, а й політичне значення. Власники землі мали більше прав і впливу в суспільстві. Наявність майна визначала належність до певного стану та можливість участі у політичному житті. Власність ототожнювалася з повнотою влади над річчю, що стало фундаментом для розвитку сучасного інституту приватної власності [5, с. 58].

Одним із ключових принципів римського права була недоторканність власності. Держава не мала права відчужувати майно без згоди власника, окрім випадків, коли це було потрібно в інтересах громади

та з компенсацією. Ця концепція повністю відображена у статті 41 Конституції України. Таким чином, спадщина римського права закріплена у найвищому правовому акті держави [6, с. 87].

Римські юристи визначали, що право власності не є безмежним. Власник повинен користуватися майном таким чином, щоб не шкодити іншим. Ця норма знайшла відображення у сучасному українському законодавстві, зокрема в Цивільному кодексі України, який передбачає обмеження права власника у випадках порушення прав інших осіб [7, с. 33].

Інститут власності в Римі був тісно пов'язаний із договірним правом. Купівля-продаж, дарування, спадкування – усі ці правові форми формувалися в межах концепції приватної власності. Ця система стала прототипом сучасного договірного права України [8, с. 64].

Римське право є обов'язковою складовою навчальних програм юридичних факультетів України. Знання римських правових принципів допомагає розуміти логіку сучасного цивільного законодавства, особливо в частині права власності. Це формує правову культуру майбутніх фахівців та забезпечує їхню здатність застосовувати закон у широкому історико-правовому контексті [1, с. 115].

Римське право стало основою для правових систем багатьох європейських країн. Україна, інтегруючись до європейського правового простору, переймає принципи, закладені ще в античну добу. Це підтверджує універсальність римського права як фундаменту правової системи [3, с. 145].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабаш Ю. Г. Конституційне право України. К.: Наукова думка, 2019. С.276.
2. Бобровник С. В. Цивільне право України. К.: Право, 2018. С. 312.
3. Кравчук В. М. Поняття та зміст права власності в цивільному праві. Львів: Сполом, 2020. С.210 с.
4. Кузнєцова Н. С. Римське право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2019. С. 240.
5. Майданик Р. А., Рябоконт Є. О. Римське приватне право. К.: Видавництво Алерта, Київ, 2022. С. 198.
6. Радченко О. В. Історія права та держави зарубіжних країн. Харків: Право, 2017. С. 356.

7. Сергієнко І. В. Цивільне право України. Загальна частина. К.: Юстініан, 2021. С. 400.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2019. С. 520.

Наукове видання

ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА ДО ПРАВА ЄВРОПИ

МАТЕРІАЛИ
студентської наукової конференції

Одеса,
17 жовтня 2025 року

Електронне видання

За загальною редакцією:

*доктора юридичних наук, професора Є. Харитонова,
доктора юридичних наук, професора І. Давидової*

Упорядники-укладачі:

Ірина Віталівна Давидова, Єлизавета Сергіївна Лешкова

Ум-друк. арк. 24,36.
Зам. № 2512-02.